

Статистика України

Щоквартальний
науково-інформаційний
журнал

2010, №2 (49)
Видається з липня 1998 року

У номері:

Теорія та методологія статистики

- Крехівський О. В., Саліхова О. Б.* Ідентифікація високотехнологічних промислових підприємств України: методологія та практика. Частина I. Міжнародні стандарти та національні інтереси. 4
- Меджибовська Н. С.* Формування Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства в Україні. 9
- Огай М. Ю.* Методологія карток громадського звітування як інструмент оцінювання якості муніципальних послуг. 14

Статистика та економіка, аналіз

- Данилко С. В.* Статистична характеристика розбудови екологічних фондів в Україні. . . . 19
- Мотузка О. М.* Статистична оцінка результативності міжнародної технічної допомоги. . . 23
- Трохименко В. І.* Ринок банківських послуг в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. 26
- Філоненко К. М.* Зовнішній борг України: аналіз динаміки та структури. 31
- Яшкіна О. І.* Статистичний аналіз розвитку інноваційного комплексу України. 36

Демографічна та соціальна статистика

- Олійник О. О.* Статистичне дослідження ризиків у соціально-трудових відносинах. 45

Регіональна статистика

- Бульчак Т. М.* Підходи до стратифікації підприємств оптової торгівлі при формуванні вибіркової сукупності (регіональний аспект). 52
- Щурик М. В.* Критерії доцільності, особливості та передумови приватизації сільськогосподарських угідь АПК. 56

Розробка та впровадження класифікаторів і стандартів

- Парфенцева Н. О., Попова В. В.* Розподіл країн за типом економічного розвитку. 62
- Сидоренко М. Г.* Забезпечення порівнянності показників при переході статистики України до нової версії КВЕД. 68

Державне управління

- Данильчук І. А.* Роль держави у фінансуванні діяльності військових закладів охорони здоров'я. 71
- Запорожець Т. В.* Етнополітичний конфлікт: концептуальний аналіз. 76
- Морозова Н. Г.* Ефективне управління людськими ресурсами у державній службі: реалізація кадрової політики. 81
- Онищенко Л. А.* Удосконалення державного регулювання в частині визначення справедливої вартості власного капіталу страхових компаній. 85
- Соловійов В. М.* Генеза поняття "новий державний менеджмент". 90

- Хроніка 94
- Анотації 99

Статистика Украины

2010, №2 (49)

В номере:

Теория и методология статистики

- Крехивский О. В., Салихова Е. Б.* Идентификация высокотехнологичных промышленных предприятий Украины: методология и практика. Часть I. Международные стандарты и национальные интересы. 4
- Меджибовская Н. С.* Формирование Национальной системы индикаторов развития информационного общества в Украине. 9
- Огай М. Ю.* Методология карточек гражданской отчетности как инструмент оценки качества муниципальных услуг. 14

Статистика и экономика, анализ

- Данилко С. В.* Статистическая характеристика развития экологических фондов в Украине. 19
- Мотузка Е. Н.* Статистическая оценка результативности международной технической помощи. 23
- Трохименко В. И.* Рынок банковских услуг в Украине: современное состояние и тенденции развития. 26
- Филоненко Е. Н.* Внешний долг Украины: анализ динамики и структуры. 31
- Яшкина О. И.* Статистический анализ развития инновационного комплекса Украины. 36

Демографическая и социальная статистика

- Олейник Е. А.* Статистическое исследование рисков в социально-трудовых отношениях. 45

Региональная статистика

- Бульчак Т. М.* Подходы к стратификации предприятий оптовой торговли при формировании выборочной совокупности (региональный аспект). 52
- Щурик М. В.* Критерии целесообразности, особенности и предпосылки приватизации сельскохозяйственных угодий АПК 56

Разработка и внедрение классификаторов и стандартов

- Парфенцева Н. А., Попова В. В.* Распределение стран по типу экономического развития. 62
- Сидоренко М. Г.* Обеспечение сопоставимости показателей при переходе статистики Украины к новой версии КВЭД 68

Государственное управление

- Данильчук И. А.* Роль государства в финансировании деятельности военных учреждений здравоохранения. 71
- Запорожец Т. В.* Этнополитический конфликт: концептуальный анализ. 76
- Морозова Н. Г.* Эффективное управление человеческими ресурсами в государственной службе: реализация кадровой политики. 81
- Онищенко Л. А.* Усовершенствование государственного регулирования в части определения справедливой стоимости собственного капитала страховых компаний. 85
- Соловьев В. Н.* Генезис понятия "новый государственный менеджмент". 90

- Хроника** 94
- Аннотации** 99

Statistics of Ukraine

2010, №2 (49)

In the Issue:

Theory and Methodology of Statistics

- Krekhivsky O. V., Salikhova O. B.* Identification of High-Tech Industrial Enterprises of Ukraine: Methodology and Practice. Part I. International Standards and National Interests. 4
- Medzhybovska N. S.* Forming the National System of Development Indicators of Information Society in Ukraine. 9
- Ogay M. Yu.* Citizen Report Cards Methodology as an Instrument for Estimating Quality of Municipal Services. 14

Statistics and Economics, Analysis

- Danylko S. V.* Development of Ecological Funds in Ukraine: Statistical Characteristic. 19
- Motuzka O. M.* Statistical Estimation of Effectiveness of International Technical Assistance. . . 23
- Trokhymenko V. I.* Banking Services Market in Ukraine: Current Situation and Development Trends. 26
- Filonenko K. M.* External Debt of Ukraine: Analysis of Dynamics and Structure. 31
- Yashkina O. I.* Statistical Analysis of Development of Innovation Complex of Ukraine 36

Demographic and Social Statistics

- Oliynyk O. O.* Statistical Research of Risks in Social and Labor Relations. 45

Regional Statistics

- Bulchak T. M.* Approaches to Stratification of Wholesale Enterprises While Forming Sampled Population (a Regional Aspect). 52
- Schuryk M. V.* Privatization of Lands of the Agroindustrial Complex: Expediency Criteria, Peculiarities and Preconditions 56

Design and Introduction of Classifiers and Standards

- Parfentseva N. O., Popova V. V.* Distribution of the Countries by Type of Economic Development. 62
- Sydorenko M. G.* Data Comparability Assurance in Transition of Statistics of Ukraine to the New Version of KVED. 68

Public Administration

- Danylchuk I. A.* Role of the State in Financing Activity of Military Establishments of Public Health Services. 71
- Zaporozhets T.V.* Ethnopolitical Conflict: the Conceptual Analysis. 76
- Morozova N. G.* Efficient Management of Manpower in Public Service: Implementation of Personnel Policy. 81
- Onyshchenko L. A.* Improving State Control Regarding Determination of Fair Value for the Own Capital of Insurance Companies. 85
- Soloviyov V. M.* Genesis of the Concept "New Public Management" 90

Chronicle 94

Abstracts 99

Ідентифікація високотехнологічних промислових підприємств України: методологія та практика.

Частина I. Міжнародні стандарти та національні інтереси

Досліджено технологічний рівень українських виробників промислової продукції. Обґрунтовано необхідність селективного підходу до адаптації міжнародних стандартів у сфері моніторингу високотехнологічного виробництва. Доведено доцільність адресного підходу до державного регулювання та стимулювання випуску національних високотехнологічних продуктів.

Ключові слова: високотехнологічне виробництво, передові промислові технології, високотехнологічні товари.

Дослідження систем статистичного спостереження в галузі науки та технологій провідних світових економічних і статистичних організацій показало, що чинна у теперішній час стандартизація даних у цій сфері дозволяє регулярно аналізувати сукупний національний потенціал виробництва й експорту продуктів передових технологій, прогнозувати його подальший розвиток, зіставляти обсяг та структуру. Крім того, отримана інформація дозволяє оцінити результати реалізації національної інноваційної стратегії, правильність обраних пріоритетів та, за необхідності, здійснювати коригування з урахуванням нових потреб, невдач або нових можливостей задля досягнення наміченої цілі.

Незважаючи на значущість зазначеної проблеми, у практику офіційної української статистики дотепер не залучено досвід провідних країн світу та міжнародні класифікаційні стандарти в галузі моніторингу високотехнологічної сфери [1]. Немає й офіційної позиції щодо розуміння сутності поняття “національна високотехнологічна виробнича сфера”, який реальний стан тих господарюючих суб’єктів, котрі до неї належать, які українські високотехнологічні товари постачаються на світовий ринок тощо.

Узагальнюючи багатоаспектний світовий теоретико-методологічний і практичний досвід дефініції та аналізу сфери високих технологій, а також напрацювання вітчизняної економічної науки, слід оцінити технологічний рівень українських виробників промислової продукції, відібрати та обґрунтувати критерії (порогові значення) їх віднесення до категорії “високотехнологічне підприємство”, визначити види діяльності, де вони зосереджені.

Першим кроком у вирішенні цього питання стала адаптація переліку високотехнологічних

товарів (High Technology Products List – SITC Rev. 3), що діє у системі Євростату, до Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі – УКТЗЕД), яку було здійснено Державним підприємством “Державний інститут комплексних техніко-економічних досліджень” (далі – ДП ДІКТЕД) Мінпромполітики України у 2006 р. Це дозволило сформувати Перелік високотехнологічних товарів за 9-ма категоріями, що налічує 314 окремих номенклатурних позицій за десяти- та шестизначними кодами УКТЗЕД, а також створити базу щомісячних даних (2003–2009 рр.) для моніторингу зовнішньої торгівлі та здійснення прогнозних розрахунків [2]. Крім того, було складено Перелік видів виробничої діяльності за Класифікацією видів економічної діяльності (далі – КВЕД), технологічний рівень яких, за визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), вищий за середній.

На початку 2010 р. ДП ДІКТЕД скоригував раніше складені списки згідно з новими агрегаціями промислових секторів і товарів за рівнем технологічності, представленими фахівцями Євростату після введення переглянутих варіантів міжнародних класифікаторів [3]. Слід сказати, що міжнародні переліки високотехнологічних товарів та промислових секторів кардинально не змінилися. Наприклад, окремі номенклатурні позиції, як-то: обчислювальні машини (аналогові або змішаного типу), кишенькові касетні програвачі тощо вибули; відеотелефони, цифрові камери тощо, навпаки, поповнили Перелік. У результаті наразі він складається з 279-ти окремих номенклатурних позицій за кодами УКТЗЕД.

Методологічні підходи та механізм формування вищезазначених агрегацій (мета, основні критерії, базові дані, отримані результати) детально проаналізовано у роботах авторів [4; 5]. Зазначимо

лише, що міжнародний перелік як високотехнологічних товарів, так і секторів обробної промисловості складено за методологією ОЕСР на базі аналізу витрат на дослідження і розробки (далі – ДіР). При оцінці технологоемності секторів використовувалися дані по 12-ти країнах ОЕСР за 1991–1999 рр. (при оцінці товарів – по 6-ти країнах). Галузі було віднесено до високо- та середньовисокотехнологічних, якщо вони мали вище за середнє значення одночасно за двома показниками: витрати на ДіР, зважені на додану вартість, та витрати на ДіР, зважені на випуск продукції.

Коментуючи зміни до існуючих донедавна агрегацій, керівник сектору зі статистики науки, технологій та інновацій Євростату В. Рітола зазначив, що у новій (2009 р.) ідентифікації секторів промисловості головним критерієм технологоемності був лише один показник – частка витрат на ДіР у доданій вартості (хоча до уваги брався також показник “частка працівників з вищою освітою”); при визначенні високотехнологічних товарів ключовою стала частка витрат на ДіР у загальному обсязі продажів [6].

На наш погляд, цьому підходу притаманна достатньо висока суб’єктивність. По-перше, для визначення високотехнологічних секторів в основу розрахунків покладено значення індикаторів у цілому по сектору, а не за окремими господарюючими суб’єктами. Отже, вважається, що компанії, які працюють у межах певного виду діяльності, мають схожі параметри технологоемності. У результаті після надання певному сектору статусу “високотехнологічний” моніторингу підлягають усі підприємства, що до нього належать. Так, за даними Євростату, поданими у звіті “Наука, технології та інновації в Європі, 2009”, в Італії високотехнологічний виробничий сектор складається з 31 409 підприємств, у Німеччині – з 21 694, у Франції – з 16 179, у Польщі – з 14 158, у Великобританії – з 11 359. У методологічних поясненнях до цієї публікації зазначається, що показник “кількість підприємств високотехнологічного сектору” включає усі бізнес-одиниці, які функціонують принаймні частину звітного періоду [7, с. 127]. Тим часом не всі товари, що виробляються цими підприємствами, увійшли до Переліку високотехнологічних товарів. До речі, в його складі є ті, що випускаються й представниками середньо-високотехнологічних секторів, наприклад хімічної промисловості: інсектициди, фунгіциди, гербіциди, дезінфікуючі речовини, поліетилен-терефталат, хімічно активні барвники тощо. По-друге, дослідження базувалося на даних провідних індустріальних країн, галузева структура витрат на ДіР яких зумовлена національними інноваційними пріоритетами. Отримані результати, наприклад твердження, що будівництво суден та човнів є середньо-низькотехнологічною галуззю, виробництво медичних і стоматологічних інструментів та матеріалів – середньо-

високотехнологічною, а виробництво комп’ютерів, електронної та оптичної продукції – високотехнологічною, поширюються на всі країни, незалежно від їх власних витрат на інновації у цих сферах.

Очевидно, вирішення проблеми гармонізації вітчизняної статистики з міжнародними стандартами має велике значення, адже відкриває можливість оперувати єдиними поняттями зі світовим співтовариством та здійснювати порівняльний аналіз. Проте воно не дає змогу оцінити віддачу вкладених коштів у розвиток пріоритетних напрямів науки і техніки саме в Україні; визначити та проаналізувати потенціал реальних виробників високотехнологічних товарів; виявити детермінанти випуску продуктів передових технологій та встановити причини, що цьому перешкоджають. Розв’язання цього питання вимагає індивідуального підходу, а саме: ідентифікації вітчизняних високотехнологічних виробництв та формування переліку високотехнологічних товарів, вироблених в Україні. Ця ідея в авторів виникла після аналізу даних українських виробників, що звітували Мінпромполітики України за розробленою ДП ДІКТЕД анкетною “Техніко-технологічний стан, конкурентоспроможність та інноваційність високотехнологічного підприємства” [8; 9, с. 23]. У результаті цього опитування було встановлено: значна частина респондентів мають низький техніко-технологічний рівень виробництва; систематично не здійснюють інноваційну діяльність; мають обмежену кількість спеціалістів технологорієнтованих професій, здатних генерувати нові знання, продукувати, адаптувати та використовувати новітні технології; продукція, що ними виробляється, не є втіленням передових технологій та часто неконкурентоспроможна на світовому ринку. При цьому за основним видом діяльності опитані підприємства належать до високотехнологічних (за визначенням ОЕСР) промислових секторів.

Ми переконані: для реалізації стратегічних інтересів держави, які полягають у збільшенні ефективності економічної системи та посиленні національної безпеки, неприпустимо оцінювати ресурси, витрати та результати промислових секторів (видів діяльності) у цілому, узагальнюючи дані для неоднорідних за параметрами господарюючих суб’єктів, що до них належать, і на цьому усередненому тлі робити висновки про стан високотехнологічного промислового сектору.

Доцільність застосування в Україні індивідуального підходу зумовлена й тим, що формування пріоритетів науково-технологічного розвитку України та їх успішна реалізація має базуватися на наявному потенціалі вітчизняних лідерів із виробництва високотехнологічних товарів та гармонізації напрямів їх інноваційного розвитку зі стратегічними інтересами держави та загальносвітовими тенденціями. До речі, подібна практика має місце в Китайській Народній Республіці, де

нещодавно вже запровадили сертифікацію високотехнологічних виробників. Зокрема, уряд країни задля стимулювання випуску національних високотехнологічних товарів з 2008 р. надає цим виробникам податкові преференції у вигляді зниження податку на прибуток до 15% (для всіх інших господарюючих суб'єктів-резидентів – 25%). Але виробник, щоб отримати статус “високотехнологічний”, має попередньо пройти експертизу у фахівців Міністерства фінансів, Міністерства науки та технологій і Державної податкової адміністрації (для цього розроблено відповідні рекомендації та визначено певну систему критеріїв).

Найважчий також досвід одночасного існування як національного, так і міжнародного гармонізованого переліку високотехнологічних товарів, наприклад у США та Китаї. До речі, у Китаї таких переліків декілька. Кожен з них має певне призначення: зокрема “Каталог китайських високо- та новотехнологічних товарів, що експортуються” слугує базою для надання преференцій при поверненні податку на додану вартість (далі – ПДВ) тим, хто постачає товари з цього Каталогу на зовнішні ринки; “Статистичний каталог китайських високо- та новотехнологічних товарів, що експортуються та імпортуються” є базою для митниці КНР, яка готує щомісячний статистичний звіт; “Каталог високо- та новотехнологічних товарів для заохочення іноземних інвестицій” є основою для реалізації промислової політики із залучення іноземних інвесторів; “Каталог китайських високо- та новотехнологічних товарів” є підґрунтям для ідентифікації високотехнологічних промислових виробників.

На виконання Указу Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 року “Про стан науково-

технологічної сфери та заходи щодо забезпечення інноваційного розвитку України” [10], де визначено необхідність здійснення оцінки наявного потенціалу виробництва конкурентоспроможної високотехнологічної продукції, ДП ДІКТЕД спільно з фахівцями Міністерства промислової політики України за безпосередньої участі спеціалістів Держкомстату, а також промислових підприємств і наукових установ, які надали свої пропозиції, було розроблено Методику ідентифікації українських високотехнологічних промислових підприємств (затверджено Наказом Мінпромполітики України) [11] та форму статистичного спостереження № 1-технологія “Обстеження потенціалу виробництва високотехнологічної промислової продукції за період 2005–2007 рр.” (затверджена Наказом Державного комітету статистики України) [12].

У I кварталі 2009 р. Держкомстатом було проведено статистичне спостереження юридичних осіб усіх організаційно-правових форм господарювання, що виконували роботи, код яких відповідає секції D за КВЕД (гр. 15–37), незалежно від основного виду діяльності. З 9 000 господарюючих суб'єктів, які звітують Держкомстату про виробництво промислової продукції, 7 639 (або 84,9%) надали інформацію за формою № 1-технологія. Загальний аналіз респондентів показав, що 95,5% за основним видом діяльності належать до переробної промисловості. Переважна більшість не мають у складі статутного капіталу частки держави, і лише у 8,3% опитаних цей показник сягає 50% і вище. Структура опитаних повністю відображає загальну структуру виробничої сфери України за всіма регіонами. Кумулятивна частка реалізованої промислової продукції всіма респондентами складає 85,3% загального показника по Україні за аналогічний період (2007 р.) (табл. 1, за даними [13]).

Таблиця 1

Обсяг реалізованої промислової продукції респондентами за видами економічної діяльності, 2007 р.

Розділ за КВЕД	Вид економічної діяльності	Обсяг реалізованої продукції		
		у цілому по Україні, млн. грн.	респондентами	
			абсолютне значення, млн. грн.	частка, %
15+16	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	92 656,95	109 959,9	84,26
17+18+19	Легка промисловість	5 241,53	7 034,1	74,52
20	Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	4 471,35	5 796,4	77,14
21+22	Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	11 323,64	16 788,0	67,45
23	Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	49 731,30	52 527,7	94,68
24+25	Хімічна та нафтохімічна промисловість	32 669,15	43 911,4	74,40
26	Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	22 475,98	27 464,5	81,84
27+28	Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	149 359,12	157 450,5	94,86
29	Виробництво машин та устаткування	23 506,04	30 100,4	78,09
30+31+32+33	Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	16 624,70	21 216,5	78,36
34+35	Виробництво транспортних засобів та устаткування	44 163,52	47 023,0	93,92
D	Переробна промисловість у цілому	452 223,30	530 162,7	85,30

Аналіз отриманих даних про техніко-технологічний рівень виробництва показав, що передовими промисловими технологіями володіє обмежена кількість вітчизняних господарюючих суб'єктів. Зазначимо, що в додатку до ф. № 1-технологія було наведено Перелік передових промислових технологій (далі – ППТ), який складається із 26-ти категорій, визначених у результаті аналізу міжнародних класифікацій ППТ. Хоча протягом 2005–2007 рр. 47,0% опитаних запроваджували машини та обладнання для технологічних процесів, лише 9,7% (742 господарюючі суб'єкти) повідомили, що застосовують щонайменше одну передову технологію. Найбільш уживаними технологіями є: автоматизоване проектування і конструювання; локальна мережа для проектування і виробництва; технології виробництва продукції кінцевої форми; гнучкі виробничі системи; комп'ютери, що використовуються для контролю в цеху; програмовані логічні контролери. Ті, що одночасно використовують три і більше ППТ, складають незначну кількість – лише 270 респондентів. Для порівняння: у США в 1988 р. проводилося дослідження застосування передових технологій в обробній промисловості. У результаті опитування 6 917 виробників з чисельністю зайнятих від 20 осіб було встановлено, що 68,4% респондентів мали щонайменше одну з 17-ти технологій аналогічного переліку. Повторне дослідження 1993 р. виявило, що цей показник зріс до 75,0% (в опитуванні тоді взяли участь 6 122 національні виробники). Таким чином, ще понад 20 років тому 23,1% виробників застосовували більше п'яти передових технологій; за п'ять років цей показник зріс на 6,0 в. п. до 29,1% [14, с. 12].

Подібне дослідження проводилось і в Канаді. Воно засвідчило, що у 1998 році 7,0% з 3 702 канадських промислових підприємств (з чисельністю зайнятих від 10 осіб) застосовували щонайменше одну з 26-ти вищезазначених технологій. Показово, що 46,0% опитаних мали “в арсеналі” щонайменше п'ять технологій [15, с. 7].

Слід зазначити, що після 2007 р. відбулися зміни у загальносвітових дефініціях передових промислових технологій. Окремі категорії вибули, наприклад планування виробничих ресурсів (інформаційна система, що використовується для контролю завантаженості конвеєрної лінії, календарного планування виробництва, матеріально-технічного забезпечення та контролю подачі матеріалів). Інші, навпаки, доповнили перелік: можливості для багатоосьової обробки поверхні (дозволяють завершувати точні деталі без потреби в переналадженні обладнання, забезпечуючи максимальну точність) та бездротові комунікації для виробництва (застосування бездротових пристроїв для збирання чи виробництва продуктів або налагоджування процесів) тощо. Наразі Перелік передових промислових технологій складається вже з 40-ка найменувань. На жаль, з окремими

технологіями українські виробники навіть не знайомі, не кажучи вже про їх застосування.

Незважаючи на значне відставання українських підприємств за масштабами використання у виробництві передових промислових технологій, результати опитувань свідчать, що лише 21,1% опитаних, або 1615 респондентів, планували протягом 2009–2011 рр. заміну існуючих технологій. Проте переважна більшість з них готові лише до незначних змін. Дослідження методів, якими українські виробники запроваджують передові промислові технології, демонструє, що більше половини з них віддають перевагу купівлі готового обладнання, четверта частина – вдосконаленню наявних технологій, решта – розробці якісно нових технологій (як самостійно, так і спільно з іншими підприємствами чи організаціями). Найменша кількість господарюючих суб'єктів орієнтуються на придбання ліцензій. Серед тих, хто віддає перевагу готовому обладнанню, 25,5% припадає на виробників харчових продуктів і 11,2% – на підприємства з виробництва машин та устаткування. Слід зазначити, що у певних видах економічної діяльності готовому обладнанню віддають перевагу більшість із тих, хто планує модернізацію виробництва. Найбільша концентрація тих, хто покращує наявні технології, припадає на сферу виробництва офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин – 46,7% респондентів. Слід зазначити, що представники цієї галузі найбільш активно переходять на використання передових промислових технологій, адже майже на половині з них запроваджено технологічні процеси, вік яких не перевищує 5 років.

Цілком логічно, що через невисокий технологічний рівень мало хто з вітчизняних виробників отримав міжнародне визнання. Так, лише 10% респондентів, або 763 господарюючі суб'єкти, мають систему управління якістю, що відповідає вимогам стандарту ISO 9000. Більшість з них працює у сфері виробництва харчових продуктів. Ще менше опитаних мають сертифікат серії ISO 14000 – лише 2,2% (в основному представники хімічної промисловості, виробництва машин та устаткування, харчових продуктів та напоїв).

Невисокі темпи модернізації вітчизняного виробництва зумовлені низькими показниками їх інноваційної діяльності. Аналіз даних респондентів свідчить про те, що інноваційної діяльності у більшості виробників промислової продукції немає. Лише 2,9% опитаних повідомили про наявність виконавців наукових досліджень та розробок; 1,5% підприємств мали внутрішні витрати на наукові та науково-технічні роботи; 0,5% опитаних витрачали кошти на дослідження і розробки, здійснювані співвиконавцями; 3,7% придбали нові технології; 3,9% вклали кошти на виробниче проектування та інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів. На запитання “Чи одержувало Ваше підприємство яку-небудь підтримку держа-

ви (грошові асигнування, позики, субсидії, гранти, дотації, держзамовлення) для інноваційної діяльності протягом 3-х років, з 2005 до 2007 рр.?” лише 127 респондентів, або 1,2% опитаних, дали позитивну відповідь. З тих, хто отримував протягом 2005–2007 рр. яку-небудь підтримку держави для інноваційної діяльності, 30 підприємств належать до харчової промисловості, 14 – до виробництва машин та устаткування, 11 – до виробництва медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників. На запитання “Які заходи з боку держави очікує ваше підприємство?” 35,7% опитаних відповіли, що очікують на пільги в оподаткуванні, 19,0% – на державні замовлення. На останні очікують від 25 до 50% респондентів, які працюють у таких сферах: виробництво машин та устаткування; автомобілів; електричних машин та устаткування; медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників; апаратури для радіо, телебачення та зв'язку; офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин.

Вищенаведені результати дослідження демонструють масштаби застосування передових технологій та здійснення інноваційної діяльності вітчизняними товаровиробниками і свідчать про вкрай низький загальний технологічний рівень представників переробної промисловості країни. Однак це стосується не всіх. Згідно з розрахунками ДП ДІКТЕД, приблизно 8% опитаних господарюючих суб'єктів за певною системою критеріїв є фактичними або потенційними високотехнологічними виробниками (у другій частині цієї статті буде докладно представлено процедуру їх ідентифікації). Саме вони стануть ядром майбутнього Державного реєстру високотехнологічних промислових підприємств України, а їхню продукцію буде покладено в основу Державного реєстру високотехнологічних товарів промислового комплексу

України. На необхідності формування вищезазначених переліків ДП ДІКТЕД наполягає вже кілька років.

Цільове призначення Державного реєстру високотехнологічних товарів промислового комплексу України розглядається у двох аспектах:

1) фіскальний (надання податкових пільг при виробництві зазначених товарів; надання преференцій при поверненні ПДВ під час експорту зазначених товарів; надання пільг іноземним інвесторам при налагодженні виробництва зазначених товарів);

2) статистичний (оцінка ефективності новаторської діяльності у країні, досягнутого рівня технологоемності промисловості, результативності витрат державного бюджету та приватного капіталу на розвиток інновацій).

Створення Державного реєстру високотехнологічних промислових підприємств України дозволить:

– здійснити індивідуалізацію державних преференцій (надання фіскальних пільг, державних грантів, грошових асигнувань, позик, субсидій, дотацій, держзамовлень, пільгових умов кредитування тощо для стимулювання розробки та виробництва високотехнологічних товарів);

– відобразити реальний стан високотехнологічної виробничої сфери (моніторинг та системний аналіз змін у ресурсах, витратах і результатах діяльності (за спеціалізованою багатоаспектною статистичною формою).

Ці заходи, спрямовані на впровадження адресного підходу до державного регулювання, селективну підтримку вітчизняних високотехнологічних виробництв та контролювання їх діяльності, є важливим кроком у стимулюванні створення вітчизняних продуктів передових технологій та базисом для формування дієздатної інноваційної стратегії України.

Список використаних джерел

1. Hatzichronoglou T. Revision of the high-technology sector and product classification / Hatzichronoglou T. – Paris : OECD, 1997. – 25 p.
2. Саліхова О. Б. Зовнішня торгівля високотехнологічними товарами: проблеми методології та практики статистичного обліку в Україні / О. Б. Саліхова // Статистика України. – 2006. – № 3. – С. 10–16.
3. High-tech industry and knowledge-intensive services [Electronic resource]. – Access mode : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> – Screen title.
4. Крехівський О. В. Сучасні методологічні підходи до визначення високотехнологічних галузей: рекомендації щодо застосування в Україні / О. В. Крехівський, О. Б. Саліхова, І. О. Крехівський // Статистика України. – 2008. – № 1. – С. 71–79.
5. Саліхова О. Б. Методологічні підходи до оцінки високотехнологічного сектору економіки України / О. Б. Саліхова // Економіка та прогнозування. – 2009. – № 3. – С. 75–86.
6. Ritola V. Eurostat's Statistics on Science, Technology and Innovation / Ritola V. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 52 p.
7. Science, technology and innovation in Europe. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2009. – 130 p.
8. Дослідження світових тенденцій щодо розробки, впровадження та використання високих наукоємних технологій в машинобудуванні та обробних галузях промисловості з метою актуалізації вимог до проектів та критеріїв їх відбору для реалізації Загальнодержавної комплексної програми розвитку високих наукоємних технологій : Звіт про НДР (проміжний) / ДІКТЕД Мінпромполітики України. – Держ. реєстр. номер 0106U010000. – К., 2006. – 84 с.
9. Саліхова О. Б. Високі технології: проблеми їх інтерпретації, класифікації та квантифікації в Україні / О. Б. Саліхова // Проблеми науки. – 2006. – № 12. – С. 18–24.

10. Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 квітня 2006 року “Про стан науково-технологічної сфери та заходи щодо забезпечення інноваційного розвитку України” від 11.07.2006 р. № 606/2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=606%2F2006>
11. Наказ Міністерства промислової політики України “Про затвердження Методики ідентифікації українських високотехнологічних промислових підприємств” від 08.02.2008 р. № 80 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0080581-08>
12. Наказ Державного комітету статистики України “Про затвердження форм державних статистичних спостережень зі статистики науки та інновацій” від 23.06.2008 р. № 207 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN41449.html
13. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> — Назва з титул. екрана.
14. McGuckin R. H The effect of technology use on productivity growth / McGuckin R. H., Streitwieser M. L., Doms M. E. — Washington : U.S. Bureau of the Census, 1996. — 47 p.
15. Sabourin D. Technology Adoption in Canadian Manufacturing. Survey of Advanced Technology in Canadian Manufacturing 1998 / Sabourin D., Beckstead D. — Ottawa : Micro-Economic Analysis Division of Statistics Canada, 1999. — 73 p.

УДК 004:316.3 (477)

Н. С. Меджибовська,
кандидат економічних наук,
доцент,

Одеський державний економічний університет

Формування Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства в Україні

Розглянуто пропозиції щодо формування Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства. Наведено модель цієї системи, що складається з двох частин, які характеризують рівень готовності до розвитку інформаційного суспільства та рівень використання інформаційно-комунікаційних технологій. Розглянуто основні обмеження моделі та запропоновано систему її показників.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології, інтранет, екстранет, Національна система індикаторів.

Розвиток інформаційного суспільства в Україні є одним із пріоритетних напрямів державної політики. Згідно із Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”, ключовим завданням у цьому аспекті є “...сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних ІКТ можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя і сприяючи сталому розвитку країни...” [1]. У загальному випадку під інформаційно-комунікаційними технологіями (далі – ІКТ) розуміється сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, обробки, зберігання, поширення, відображення й використання інформації в інтересах її користувачів.

У нашій країні вже реалізовано ряд заходів, спрямованих на вдосконалення системи управління сферою інформатизації та розвитку інформаційного суспільства, але багато питань ще потребують подальшого розв’язання. Так, однією з невирішених проблем є “...відсутність офіційно

визнаної національної системи індикаторів (показників) оцінки цих процесів та в цілому системи вимірювання стану інформатизації та розвитку інформаційного суспільства в Україні” [2].

У зв’язку з цим метою статті є розробка пропозицій стосовно принципів побудови та складу показників Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства. Така система, на нашу думку, повинна, по-перше, забезпечувати комплексну інтегровану оцінку розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні, по-друге, максимально враховувати сучасні потреби українського суспільства.

Останні наукові розвідки за цією проблематикою охоплюють ґрунтовне дослідження факторів, що впливають на розвиток інформаційного суспільства (людського капіталу, засад державного регулювання, ділового клімату, доступу до ІКТ, інформаційної безпеки) поряд з аналізом використання ІКТ у ключових сферах діяльності (державне управління, освіта, охорона здоров’я, бізнес, культура, побут). У рамках цього підходу запропоновані показники розглядаються системно в аналітичній перспективі, що дозволяє окреслити досліджувані процеси та фактори, що впливають на них.

Таким чином, основою системи моніторингу розвитку інформаційного суспільства є композиційні ІКТ-індекси, побудовані на базі ІКТ-індикаторів. Моніторинг розвитку сектору ІКТ в Україні було розпочато в 1998 р. Деякі показники застосування ІКТ у різних сферах суспільно-економічного життя надавалися Державним комітетом статистики України в статистичних збірниках за галузями (видами економічної діяльності) й окремими напрямками статистичних досліджень [3].

Державний комітет статистики України оприлюднює таку інформацію стосовно досліджуваної сфери [4; 5]:

- кількість пристроїв телефонного зв'язку (за видами);
- кількість абонентів мобільного зв'язку (за видами), у т. ч. домашніх;
- кількість абонентів мережі Інтернет, у т. ч. домашніх;
- доходи від надання послуг телефонного зв'язку (за видами), у т. ч. населенню;
- доходи від надання послуг мобільного зв'язку (за видами), у т. ч. населенню;
- доходи від надання послуг комп'ютерного зв'язку, з них від надання доступу до мережі Інтернет, у т. ч. населенню;
- індекси тарифів на надання послуг телефонного зв'язку (за видами) для підприємств, установ, організацій;
- індекси тарифів на надання послуг мобільного зв'язку для підприємств, установ, організацій.

Ця інформація надається операторами зв'язку, провайдерами та їх підрозділами, що мають на своєму балансі (або орендують) технічні засоби зв'язку, органам державної статистики за місцезнаходженням. Крім інформації, що публікується у відкритому доступі, дані про кількість абонентів Інтернет (у т. ч. населення) збираються у такому розрізі (форма № 13-зв'язок (квартальна) "Звіт про наявність засобів зв'язку") [6]:

- надання широкопasmового доступу, у т. ч. xDL каналами, супутниковими каналами, виділеними каналами, телевізійним кабелем;
- надання доступу, що комутирується, у т. ч. безпарольний доступ, контрактне обслуговування, карткове обслуговування, у ньому – надання послуги зворотного зв'язку.

У цьому ж розрізі збирається інформація про доходи від надання доступу до Інтернету (форма № 12-зв'язок (місячна) "Звіт про доходи від послуг зв'язку"). Також державними органами статистики збирається інформація про кількість комп'ютерів на підприємствах / організаціях усіх видів економічної діяльності й організаційно-правової форми господарювання (форма № 2-інф. (річна) "Звіт про наявність парку обчислювальної техніки") у такому розрізі: процесори початкового

рівня, сучасні процесори, надпотужні процесори, середні ЕОМ типу СМ, великі ЕОМ (мейнфрейми). З 2007 року збирається інформація про використання Інтернету українськими підприємствами.

На наш погляд, Державний комітет статистики України не повною мірою задовольняє потреби користувачів (суспільства, держави й бізнесу) у достовірній, своєчасній і повній статистичній інформації з питань розвитку інформаційного суспільства. Ми вважаємо, що така оцінка повинна бути більш різносторонньою й урахувати не тільки рівень ІКТ-інфраструктури та доступу (інформація про які переважно надається Держкомстатом), але і рівень використання ІКТ у різних сферах суспільного життя.

Нами запропонована модель Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства (рис. 1). Її побудова здійснювалася на таких принципових засадах: моніторинг розвитку інформаційного суспільства слід проводити у двох аспектах: для ключових суб'єктів державного управління (бізнес і громадяни) і за регіонами України. Стан розвитку інформаційного суспільства передбачається оцінювати здебільшого за допомогою кількісних показників, що збираються органами державної статистики, з мінімальним залученням якісних показників, інформації вибіркового соціологічного опитувань тощо. Ми вважаємо, що якісні показники, які часто застосовують для оцінки бізнес-середовища, державної політики, інноваційної системи, соціальної й культурної сфер тощо, більш прийнятні для складання міжнародних ІКТ-індексів, що слугують для порівняння різних країн у відповідних вимірах. Відмінності регіонів України щодо досліджуваних аспектів можуть бути з достатньою точністю описані пропонованими у рамках цієї моделі кількісними показниками, які є результатом комплексного оцінювання впливу перерахованих вище сфер.

Рівень готовності до розвитку інформаційного суспільства доцільно визначити, з одного боку, наявністю та якістю інструментів використання ІКТ, тобто ІКТ-інфраструктури й ІКТ-навичок населення (або вміння практично застосовувати аналізовані технології), з іншого – наявністю національних Інтернет-ресурсів для використання. При цьому під ІКТ-інфраструктурою розуміється комплекс взаємозалежних застосованих технологій, технічних, програмних засобів, систем зв'язку й телекомунікацій, схем організації роботи кваліфікованого персоналу тощо. Рівень використання характеризує інтенсивність послугоування Інтернет-ресурсами основними зацікавленими сторонами – бізнесом і громадянами. При цьому застосування ІКТ у державних органах аналізується з позиції надання ними on-line послуг громадянам і бізнесу. Використання бізнесом Інтернет-ресурсів здійснюється за такими напря-

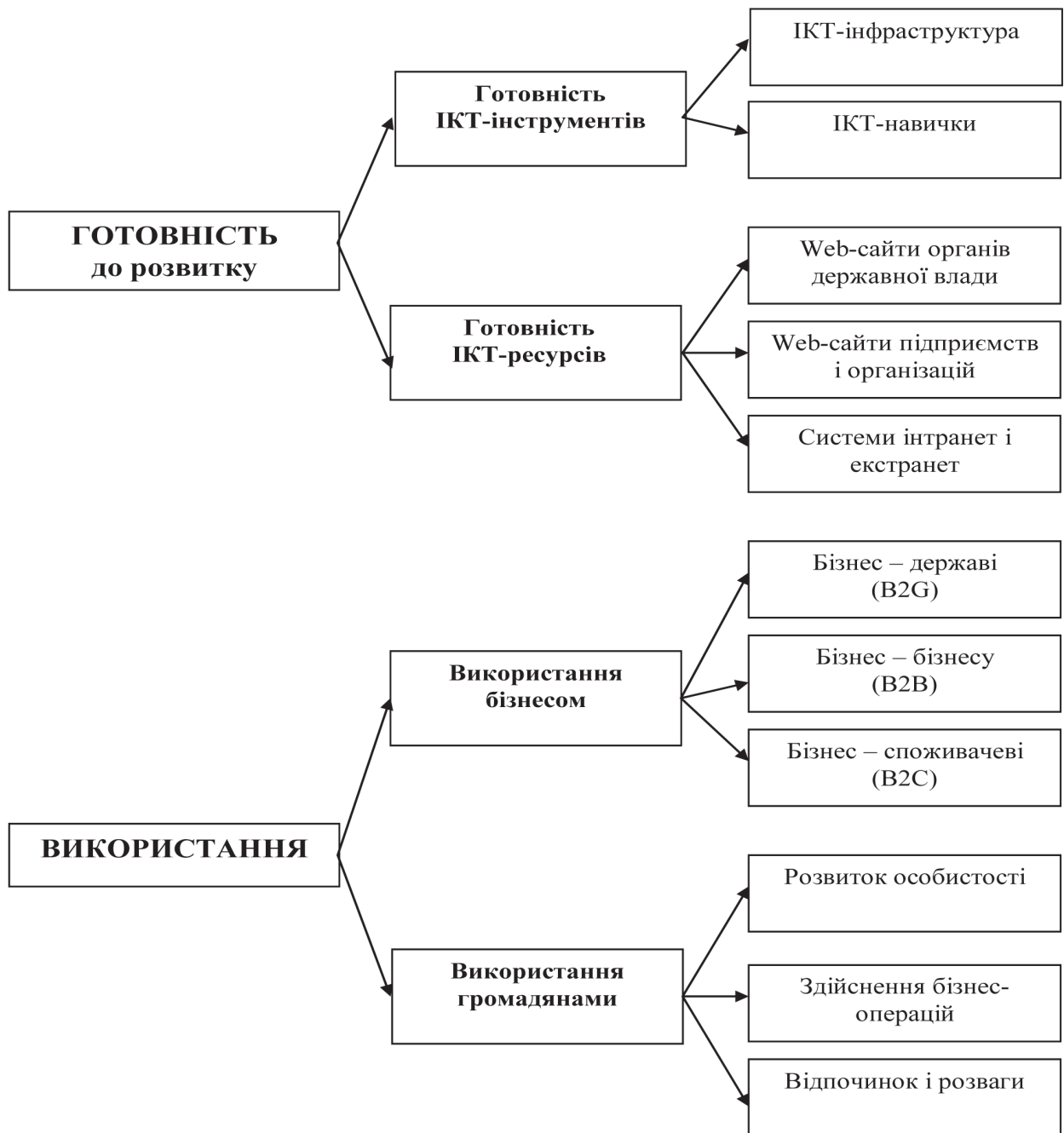

Рис. 1. Модель Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства

мами: бізнес – споживачу (business-to-customer, B2C); бізнес – бізнесу (business-to-business, B2B), бізнес – владі (business-to-government, B2G).

Основними обмеженнями моделі є:

1. Урахування при визначенні рівня готовності до розвитку тільки національних Інтернет-ресурсів, а при визначенні рівня використання – будь-яких наявних Інтернет-ресурсів.

2. Визначення належності до національного сегменту Інтернет іменами використовуваних доменів – ua, com.ua, gov.ua, edu.ua, регіональних доменів типу od.ua, kiev.ua тощо, хоча можливе існування Web-сайтів українських підприємств / організацій в інших доменних зонах.

3. Виключення з розгляду внутрішньої і міжвідомчої on-line взаємодії державних органів (а також on-line взаємодії усередині підприємства / організації) як діяльності, що забезпечує надання зовнішніх on-line послуг. Наявність цієї діяльності вимірюється кількістю органів державної влади й підприємств / організацій, що використовують інтранет і екстранет.

4. Використання тільки тих ІКТ-ресурсів, що побудовані на базі Інтернет-протоколів, а саме: Інтернет, інтранет (внутрішня комунікаційна мережа підприємства), екстранет (зовнішня мережа комунікації між підприємством і його бізнес-партнерами), електронний обмін даними через Інтернет (взаємодія у вигляді стандартизованих

бізнес-операцій стандартного формату). Обмеження ІКТ-ресурсів тільки Інтернет-ресурсами можна пояснити кількома причинами. По-перше, використання Інтернет-ресурсів передбачає існування інших видів ІКТ-ресурсів, таких як бази даних, загальне і спеціальне програмне забезпечення тощо. По-друге, з позиції кількісної оцінки, наявні Інтернет-ресурси можна більш чітко оцінити порівняно з наявним програмним забезпеченням, базами даних тощо.

5. Відсутність у моделі показників, що описують сектор виробництва й обслуговування ІКТ.

При підготовці показників, що рекомендуються до Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства, були використані ключові ІКТ-показники, розроблені в рамках проекту "Партнерство з вимірювання ІКТ для цілей розвитку". Цей проект був ініційований Міжнародним союзом електрозв'язку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Статистичним агентством Європейського Союзу, Конференцією ООН з торгівлі й розвитку, Цільовою Групою з ІКТ при ООН, чотирма Регіональними комісіями ООН, Інститутом статистики при ЮНЕСКО та Світовим банком [7]. Національна система індикаторів урахує ментальні риси українського суспільства та рівень розвитку вітчизняної економіки, тому з неї вилучено показники, які, на нашу думку, є зайвими (наприклад, рівень тарифів на сплату Інтернет-послуг у розрахунок на одну особу населення, оскільки в межах України вони є майже ідентичними залежно від тарифного плану) чи надмірно деталізованими і тому можуть значно збільшити вартість процесу збирання інформації (наприклад, місце доступу до Інтернет – дім, місце роботи, навчання, публічні точки доступу тощо). Особливу увагу запропонована система приділяє напрямам використання Інтернету в бізнесі й повсякденному житті.

Запропонована Національна система індикаторів розвитку інформаційного суспільства має такі особливості: при оцінці якості доступу використовуються не абсолютні значення кількості комп'ютерів, мобільних телефонів, користувачів / абонентів Інтернет тощо, а показники "прогресивності" його використання – рівень розвитку широкосмугового й мобільного доступу до Інтернету. Відомо, що широкосмуговий доступ надає великі можливості для інтерактивної роботи, а мобільний доступ знімає просторові обмеження. Більше того, наявність широкосмугового й мобільного доступу автоматично передбачає наявність сучасного устаткування (комп'ютера й / або мобільного телефону). Показники загальної кількості учнів у навчальних закладах, рівня грамотності дорослого населення та інші індикатори рівня розвитку людського капіталу замінені на більш вузький показник щодо ІКТ-грамотності. Вважаємо, що таке обмежен-

ня здатне більш точно передати готовність громадян до використання переваг інформаційного суспільства. Для вимірювання цього показника пропонуємо використання показника кількості громадян, які одержали формальне ІКТ-навчання, наприклад тих, які мають позитивну оцінку з відповідних дисциплін у школах, ВНЗ, технікумах тощо. Кількісна оцінка наявності Web-сайтів органів державного управління й підприємств / організацій здатна дати лише приблизну картину стану національного сегменту Інтернету. Ми не розглядаємо якість даних Web-сайтів як окрему категорію для оцінки, а враховуємо його з позиції використання основними зацікавленими сторонами – громадянами й бізнесом.

Ми згодні, що комплексна оцінка якості Web-сайтів – важливий індикатор стану національного сегменту мережі Інтернет, однак її отримання є досить дорогим процесом і в багатьох випадках повинно проводитися сторонніми організаціями, наприклад сертифікаційними центрами. Тому, на нашу думку, проведення такої оцінки з боку державних органів наразі є недоцільним. З іншого боку, Державний комітет статистики України може стати ініціатором і координатором розробки єдиної комплексної системи оцінки українських Web-сайтів. Включення систем інтранет і екстранет до групи кількісної оцінки наявності Інтернет-ресурсів пояснюється тим, що вони є розширенням Web-сайтів для внутрішньої і міжкорпоративної роботи.

Використання Інтернету бізнесом пропонуємо розглядати у декількох аспектах, а саме:

- взаємодія з органами державної влади (за напрямами);
- здійснення бізнес-операцій (за напрямами);
- результати використання Інтернет (частка товарообігу / закупівель);
- ступінь участі фахівців з ІКТ у прийнятті стратегічних рішень.

Останній показник був доданий з метою вимірювання статусу фахівців з ІКТ у підприємствах / організаціях. Він може визначатися на основі якісних оцінок за 7-бальною шкалою, де мінімальне значення означає сприйняття фахівців з ІКТ як обслуговуючого персоналу, максимальне – повноправну участь фахівців з ІКТ у прийнятті стратегічних рішень.

Оцінку ступеня використання громадянами мережі Інтернет також передбачається розглядати у таких аспектах:

- а) взаємодія з органами державної влади (за напрямами);
- б) цілі використання (розвиток особистості, здійснення бізнес-операцій, відпочинок і розваги).

Зазначимо, що розмежування цілей використання дуже умовне і застосовується для конкретизації запитів в опитувальному листі.

Перелік показників запропонованої моделі Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства наведено нижче. Показники, що стосуються абонентів, розглядаються у розрізі фізичних та юридичних осіб, стосовно підприємств – за розміром останніх (великі, середні, малі) та за галузями, а щодо органів державної влади – за відомчим і територіальним підпорядкуванням. Показники, що характеризують здійснення бізнес-операцій, наводяться у цілому та з урахуванням оплати за допомогою Інтернету, у т. ч. Інтернет-банкінгу та електронних платіжних систем. Частка товарообігу, отримана від продажів за допомогою Інтернету, наводиться у розрізі зазначених вище напрямів використання бізнесом Інтернет-ресурсів – B2C, B2B, B2G. Ступінь використання Інтернет-ресурсів бізнесом і громадянами передбачається оцінювати за допомогою показника частоти використання Інтернету за спеціальною шкалою (наприклад, щонайменше один раз на день; один раз на тиждень; рідше ніж один раз на тиждень; один раз на місяць; рідше ніж один раз на місяць тощо).

Категорія: готовність до розвитку.

Підкатегорія: готовність ІКТ-інструментів

1. Частка абонентів широкосмугового доступу до Інтернету у загальній кількості абонентів Інтернету.

2. Частка абонентів мобільного доступу в загальній кількості абонентів Інтернету.

3. Частка ІКТ-грамотного населення.

Підкатегорія: готовність ІКТ-ресурсів

1. Частка підприємств, що мають: Web-сайт (власні Web-сайти, Web-сайти у складі інших сайтів (наприклад, галузевих каталогів) за умови збереження контролю над інформацією); інтранет; екстранет.

2. Частка органів державної влади, що мають: Web-сайт; інтранет; екстранет.

Категорія: використання. Підкатегорія: використання бізнесом

1. Частка підприємств, що використовують Інтернет для взаємодії з органами державної влади (включаючи центральні та місцеві органи влади), у т. ч. для одержання інформації; одержання форм; повернення заповнених форм.

2. Частка підприємств, що використовують Інтернет для:

- одержання інформації;
- подання й просування своєї продукції / послуг (надання каталогів продукції, прайс-листів, специфікацій і конфігурації продукції тощо (on-line або на запит); пошукова оптимізація, участь у каталогах і рейтингах, контекстна й банерна реклама, e-mail тощо);

- обслуговування клієнтів (відстеження ходу виконання замовлення, післяпродажна підтримка тощо);

- взаємодії з бізнес-партнерами (відправлення / одержання повідомлень або іншої інформації за допомогою екстранету, електронної пошти, чатів, блогів, новинних груп, дискусійних форумів, служб миттєвого обміну повідомленнями тощо; Інтернет-телефонія (Skype, iTalk та ін.));

- розміщення / одержання замовлень;
- одержання / здійснення платежів;
- здійснення інших фінансових операцій (купівля / продаж акцій, страхування, одержання кредитів тощо);

- найму персоналу (розміщення в Інтернеті або інтранеті вакантних позицій і всієї релевантної інформації);

- навчання персоналу (електронне навчання за допомогою інтранету та / або Інтернету).

3. Частка закупівель, здійснених за допомогою Інтернету, у загальному обсязі закупівель.

4. Частка товарообігу, отримана від продажів за допомогою Інтернету.

5. Ступінь участі ІКТ-фахівців у прийнятті стратегічних рішень.

Останні три показники наводяться за згаданими вище напрямками використання бізнесом Інтернет-ресурсів.

Підкатегорія: використання громадянами

1. Частка громадян, які використовують Інтернет для взаємодії з органами державної влади (включаючи центральні та місцеві органи влади), у т. ч. для: одержання інформації; одержання форм; повернення заповнених форм.

2. Частка громадян, які використовували Інтернет для:

а) розвитку особистості:

- одержання інформації (про товари / послуги, проведення культурних заходів тощо);

- персонального спілкування (відправлення / одержання повідомлень тощо за допомогою електронної пошти, чатів, блогів, соціальних мереж, новинних груп, дискусійних форумів, служби миттєвого обміну повідомленнями; Інтернет-телефонія (Skype, iTalk та ін.));

- навчання (середнє та вище);

- пошуку роботи;

- завантаження / читання on-line газет, журналів, книг (on-line доступ до новин, передплату на on-line новини тощо);

- створення й розвитку on-line ресурсів (створення Web-сайтів, блогів тощо);

б) здійснення бізнес-операцій:

- замовлення / покупки товарів або послуг для особистого використання;

- продажу товарів або послуг;

- здійснення / приймання платежів;

- здійснення інших фінансових операцій (купівля / продаж акцій, страхування, одержання кредитів тощо);

в) відпочинку й розваг:

- завантаження відео- або комп'ютерних ігор (обмін файлами ігор або безпосередньо on-line ігри);
- завантаження (прослуховування, перегляд) кінофільмів, телепередач, відео, зображень, музики, радіо (обмін файлами, прослуховування Web-радіо або перегляд Web-телебачення);
- завантаження програмного забезпечення.

Отже, запропонована модель Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства дозволяє комплексно враховувати стан розвитку інформаційного суспільства в Україні. За напрями подальших досліджень передбачаємо формування системи показників для аналізу розвитку українського сектору виробництва й обслуговування ІКТ.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" від 09.01.2007 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102.
2. Офіційний Web-сайт Верховної Ради України. Доповідь про стан та розвиток інформатизації в Україні за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=na005120-09>>
3. Офіційний Web-сайт Державного комітету інформатизації України. Проект Доповіді Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України про стан та перспективи розвитку інформатизації в Україні за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dki.gov.ua/article/show/alias/potoch_diyal>
4. Офіційний Web-сайт Державного комітету статистики України. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/oper_new.html?lang=uk>
5. Україна у цифрах у 2008 році : [стат. зб.] / відп. за вип. Н. П. Павленко ; за ред. О. Г. Осауленка ; Державний комітет статистики України. – К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2009. – 258 с.
6. Офіційний Web-сайт Державного комітету статистики України. Альбом форм державних статистичних спостережень на 2009 рік : Статистика транспорту, зв'язку та інформатики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/albom/07.htm>>.
7. Revisions and additions to the core list of ICT indicators [Electronic resource] / Partnership on Measuring ICT for Development. – Access mode : <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc09/BG-ICTIndicators.pdf>

УДК 303.4:303.82:311.314

М. Ю. Огай,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М. В. Птухи НАН України

Методологія карток громадського звітування як інструмент оцінювання якості муніципальних послуг

Розглядаються особливості методології карток громадського звітування та способи її застосування при оцінюванні якості послуг, що надаються населенню на муніципальному рівні. Значна увага приділена можливості забезпечення зворотного зв'язку між споживачами і постачальниками послуг, наводяться приклади статистичного аналізу результатів опитування при використанні вказаної методології.

Ключові слова: муніципальні послуги, громадськість, методологія карток громадського звітування, якість послуг, узагальнюючі оцінки.

Ефективність управління у галузі надання муніципальних послуг населенню значною мірою залежить від доступу громадськості до процесів формування державної політики на місцевому рівні. У багатьох сферах державні органи є основним надавачем послуг, тому за відсутності конкурентної боротьби стимули до покращання якості послуг є низькими, а діалог з громадськістю – відсутній. З іншого боку, на місцевому рівні, особливо в періоди економічної кризи, коли органи державної влади вимушені вдаватися до непопулярних управлінських рішень, їх реалізація часто стає неможливою через відсутність підтримки з боку громадськості. Тому пошук методів та

інструментів налагодження конструктивного діалогу між місцевою владою та громадськістю, стимулів до вироблення планів спільних дій є важливою й актуальною проблемою для України, вирішення якої сприятиме зростанню якості послуг.

У запропонованій статті розглядаються особливості методології карток громадського звітування та способи її застосування при оцінюванні якості послуг, що надаються населенню на муніципальному рівні. Значна увага приділяється можливості забезпечення зворотного зв'язку між користувачами та постачальниками послуг, наводяться приклади статистичного

аналізу результатів опитування при використанні вказаної методології.

У сучасній соціологічній науці застосовуються різноманітні підходи, що дозволяють різним способом вивчати думки та настрої населення з різних питань стосовно їхнього суспільного життя. Методи соціологічних досліджень розрізняються, головним чином, підходами до формування цільових груп населення та збирання даних. В основу методології карток громадського звітування (Citizen Report Cards Methodology) покладено кількісний метод збирання даних, а саме – опитування громадської думки.

Методологія карток громадського звітування (далі – КГЗ) уперше була використана в індійському місті Бангалор [1]. Ще на початку 1990-х років групою ініціативних людей було проведено опитування серед споживачів щодо рівня їхньої задоволеності якістю послуг з метою донести до постачальників комунальних послуг проблеми, з якими щодня стикаються мешканці міста. Фахівцям групи вдалося виявити найгостріші проблеми, що турбували громадян, а результати дослідження були презентовані як думка постійних користувачів послуг щодо якості роботи комунальних служб та міської влади. Вражаючи результати першого дослідження змінили уяву надавачів послуг про якість їх роботи та реальні потреби споживачів. Комунальні служби виявили зацікавленість у регулярних опитуваннях, а це стало передумовою для заснування Центру зв'язків з громадськістю (Public Affairs Centre) та розроблення методології опитувань, що, у свою чергу, сприяло посиленню зацікавленості місцевої влади та громадськості у дослідженні стану речей у різноманітних сферах і виявленню проблем, які потребують ґрунтовного публічного обговорення.

Сьогодні Центр зв'язків з громадськістю не лише проводить регулярні опитування на основі методології КГЗ в Індії, а й активно поширює досвід у багатьох країнах світу, включаючи США, Канаду, Філіппіни, країни СНД. Протягом останніх років в Україні реалізовано декілька міжнародних проєктів, у рамках яких запроваджувалася методологія карток громадського звітування для оцінки якості послуг у різноманітних сферах. Зупинимося на деяких з цих проєктів, що реалізовувалися за участю автора.

У рамках проєкту “Голос громадськості”, що відбувся за фінансової підтримки Канадського агентства з міжнародного розвитку у 2000–2007 рр., на основі застосування методології КГЗ проведено серію опитувань у містах України для моніторингу задоволеності громадян послугами, які надавались у таких сферах [2; 3]:

- житлово-комунальне господарство;
- утримання доріг;
- громадський транспорт;

- утримання міста (чистота і загальний вигляд);
- освіта;
- надання соціальної допомоги та соціальних послуг;
- громадська безпека.

Третій рік поспіль у рамках проєкту “Україна: верховенство права”, що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку, реалізується пілотна програма опитувань щодо якості функціонування суду на основі адаптованої методології КГЗ [4]. Такі опитування запроваджені з метою вироблення ефективного інструменту залучення громадян до здійснення судових реформ з одного боку, та використання думки громадян для подальшого вдосконалення роботи судів з іншого боку.

У загальному випадку методологія КГЗ дозволяє реалізувати такі основні функції:

- діагностична – збирається якісна та кількісна інформація про встановлені стандарти й нормативи у досліджуваних сферах надання послуг, а також недоліки в наданні послуг; проводиться порівняльний динамічний та територіальний аналіз якості послуг, наприклад для оцінки ефективності запровадження окремих заходів з реформування досліджуваної сфери;
- оцінка відповідальності – виявляються аспекти, за якими служби, що надають послуги, не досягають нормативних або очікуваних стандартів послуг. У такому випадку встановлені факти невідповідності використовуються для визначення заходів конкретного поліпшення послуг;
- виявлення прихованих витрат – визначається частка населення, яка платить хабар (за вимогою або добровільно), розмір цих платежів та оцінюються особисті ресурси, витрачені на компенсацію неякісного надання послуг.

Результати реалізованих досліджень доводять, що фактично методологія КГЗ є формою громадського контролю за якістю послуг, що має забезпечити: надання постачальникам та суспільству інформацію про якість послуг та визначення шляхів подолання існуючих проблем.

Розглянемо особливості методології КГЗ, що проявляються на різних стадіях реалізації дослідження. Особливості методології, що виявляються на початковому етапі дослідження та вирізняють цю методологію серед інших соціологічних методів збирання даних, сформулюємо у вигляді відповідей на запитання (рис. 1).

Організація, що планує дослідження на основі методології КГЗ, повинна бути:

- 1) місцевою недержавною організацією з високим ступенем довіри;
- 2) політично незаангажованою та нейтральною щодо сфери застосування результатів дослідження;

Окремі питання дослідження	Особливості методології КГЗ
Якою є мета опитування?	Оцінка та поліпшення якості муніципальних послуг як спосіб розширення участі громадськості в управлінні містом
Кого опитувати?	Опитуються лише громадяни, які безпосередньо користуються послугами на момент опитування, а не населення у цілому
Хто зацікавлений у результатах опитування?	Головною стороною, зацікавленою у результатах дослідження, виступає надавач послуг, який власне і є ініціатором такого дослідження
Хто реалізує дослідження?	Недержавна організація, яка відповідає певним вимогам. Надавачі послуг, залучені на всіх стадіях реалізації дослідження

Рис. 1. Особливості методології карток громадського звітування

3) здатною контролювати процес опитування (при цьому спроможність його проводити не є обов'язковою вимогою);

4) здатною коректно інтерпретувати одержані дані;

5) зацікавленою у поширенні як позитивних, так і негативних результатів опитування;

6) готовою до роботи з зацікавленими сторонами (ЗМІ, органами місцевої влади тощо).

Методологія КГЗ є простою у застосуванні та не потребує точних інструментів вимірювання, однак базується на наукових методах (спостереження, аналізу, синтезу, узагальнення тощо). Тому додатковими вимогами до персоналу (власного чи залученого) організації є: досконала орієнтація в місцевих особливостях надання послуг; наявність спеціалістів із базовими знаннями соціології та статистики, вміннями працювати з базами / масивами даних у спеціальних програмних середовищах, досвідом написання аналітичних звітів і представлення результатів.

Можна виділити такі переваги застосування методології КГЗ для оцінювання якості послуг на окремих стадіях реалізації дослідження:

1. Визначення сфери застосування КГЗ та розробка інструментарію опитування – вдале поєднання якісних і кількісних методів збирання інформації. Під час серії фокус-групових дискусій як із надавачами послуг, так і з безпосередніми споживачами обговорюється коло питань та проблемних ситуацій, що їх варто дослідити під час опитування, здійснюється апробація інструментарію опитування.

2. Аналіз результатів опитування передбачає на основі єдиних стандартів якості послуг за уніфікованого підходу до розрахунку узагальнюючих показників проведення просторових порівнянь результатів опитування (для різних міст та за різними сферами застосування), а та-

кож порівнянь у часі (у випадку запровадження моніторингових досліджень).

3. Інтерпретація результатів опитування здійснюється з урахуванням результатів проведених фокус-групових дискусій, спрямованих на вироблення дієвих механізмів поліпшення якості послуг.

4. Поширення результатів опитування серед зацікавлених сторін на основі порівняльного аналізу різних надавачів послуг дозволяє запровадити механізми обміну кращими практиками та контролю запроваджених змін у політиці й відповідних змін у якості послуг.

Принциповою особливістю методології КГЗ є форма представлення результатів. Зупинимося на цьому питанні більш детально.

Історично термін “Report Card” походить від назви таблиці успішності учня, в якому містяться його оцінки (бали) зі шкільних предметів, а також персональний загальний результат успішності та рейтинг учня у класі [5]. Відповідно до цього, картка якості послуг відображає оцінку (ранг) складових якості послуг та узагальнюючий показник якості послуги у певній сфері. Така проста і водночас інформативна форма представлення результатів дозволяє виявити ті аспекти досліджуваної сфери послуг, які є непомітними при стандартному табличному відображенні. У табл. 1 наведено приклад узагальнюючої картки громадського звітування за результатами першого етапу опитування населення щодо якості різноманітних муніципальних послуг, реалізованого в шести містах України (Алчевськ, Коломия, Комсомольськ, Луцьк, Макіївка та Чернігів) у 2007 році [2; 6].

Отримана інформація дає чітке уявлення представникам місцевої влади (надавачам послуг) кожного з міст, у яких саме сферах слід у першу чергу запроваджувати заходи з поліпшення якості послуг задля підвищення загального рейтингу міста. Так, м. Чернігів є другим у рейтингу за рівнем

Ранжування міст за рівнем задоволеності наданими послугами

Сфери надання послуг Міста	Житлово-комунальні послуги	Утримання доріг	Громадський транспорт	Шкільна освіта	Соціальна допомога та послуги	Громадська безпека	Середній ранг міста
Алчевськ	4	2	2	2	2	2	3
Коломия	2	4	4	5	3	5	5
Комсомольськ	1	1	1	1	1	2	1
Луцьк	4	6	2	2	3	4	4
Макіївка	6	4	6	6	6	6	6
Чернігів	2	3	4	2	3	1	2

задоволеності населення якістю муніципальних послуг серед пілотних міст. При аналізі впливу на ранг м. Чернігів оцінок якості окремих послуг варто зауважити, що найбільш критичною, на думку населення, яке отримує відповідну послугу, є якість послуг громадського транспорту (ранг послуги – 4). Також потребують реформування послуги, пов'язані з утриманням доріг та наданням соціальної допомоги і соціальних послуг (ранг послуги – 3). Слід зазначити, що наведена в табл. 1 інформація є особливо корисною на етапі розроблення стратегії покращання якості послуг. Тут також варто взяти до уваги фактичні показники якості послуг у всіх досліджуваних сферах.

У табл. 2 наведено приклад поглибленого аналізу якості послуг, що надаються органами місцевої влади у м. Чернігові, за даними опитування 2007 р. Картка якості послуг побудована так, що можна бачити, яким є рівень задоволеності населення м. Чернігова якістю окремих послуг, яким є максимальний теоретично можливий рівень якості (якби всі споживачі міста були повною мірою задоволені якістю послуг), а також інформацію про те, яким є максимальний рівень задоволеності тією чи іншою послугою серед мешканців інших пілотних міст.

Таблиця 2

Оцінки рівня якості послуг за різними сферами у м. Чернігові

Рівень задоволеності Сфери надання послуг	Максимальний теоретичний рівень	Найвищий по пілотних містах	м. Чернігів
Житлово-комунальне господарство	100	56	50
Стан доріг	100	62	44
Чистота та загальний вигляд міста	100	70	65
Парки та зелені зони	100	75	74
Громадська безпека	100	61	60
Діяльність органів місцевого самоврядування	100	58	58
У цілому	600	382	351

Теоретично всі постачальники прагнуть того, аби якість послуг, які вони надають населенню, була бездоганною й оцінювалася максимально можливим балом – 100. Проте досвід показує, що досягти максимальної якості на практиці неможливо як з суб'єктивних, так і з об'єктивних причин. Слід враховувати також той факт, що завжди знайдуться споживачі, які залишаться незадоволеними навіть за умови бездоганного надання послуги. Саме тому при виробленні стратегій покращання якості послуг постачальникові варто орієнтуватися на фактичні рівні якості послуг, досягнуті іншими постачальниками, та керуватися їхнім досвідом щодо обслуговування населення.

Повертаючись до прикладу, наведеного у табл. 2, слід відмітити, що найнижчий рівень задоволеності у м. Чернігові спостерігається для послуг з утримання необхідного стану та ре-

монту доріг – рівень задоволеності становить 44 бали за 100-бальною шкалою. Разом з тим, порівняно з іншими пілотними містами ситуація у цьому місті не є критичною, адже максимальний рівень задоволеності зазначеними послугами по сукупності досліджених міст становить лише 62 бали. Для представників міської влади, відповідальної за утримання доріг у м. Чернігові, це означає, що загальний рейтинг міста серед інших пілотних міст підвищиться, навіть якщо якість стану доріг у місті поліпшиться принаймні на 18 балів. Які саме заходи необхідно впроваджувати у місті для покращання стану доріг, слід визначати, виходячи з аналізу окремих аспектів якості, серед яких: достатність пішохідних переходів, кількість показників назв вулиць, дорожніх знаків, якість (достатність) освітлення вулиць у темний період

доби, ефективність діяльності органів самоврядування щодо ремонту доріг у місті тощо.

Таким чином, КГЗ віддзеркалюють як загальний ступінь задоволеності населення якістю різноманітних послуг, так і ступінь задоволеності окремими аспектами одного з видів послуг. В останньому випадку застосовується система індикаторів, що характеризує різні аспекти якості (доступність, повноту та ясність інформації, своєчасність надання послуг, якість обслуговування тощо), а використання єдиної методології при оцінці рівня якості того чи іншого аспекту забезпечує порівнянність та узгодженість результатів аналізу.

Отже, використання узагальнюючих оцінок якості дозволяє:

- отримати загальне уявлення про якість послуг по кожному з надавачів послуг та визначити його рейтинг серед інших постачальників у сфері, що розглядається;

- оцінити, якою мірою та що саме необхідно покращити кожному конкретному постачальнику, аби оцінки рівня якості послуг були максимальними у діапазоні можливих фактичних значень по пілотних містах;

- проаналізувати, за рахунок яких аспектів якості (як позитивних, так і негативних) сформувалася поточна узагальнююча оцінка задоволеності послугами, а також оцінити міру впливу окремих аспектів якості на її рівень;

- визначити пріоритетні сфери та напрями підвищення якості послуг.

Отже, методологія карток громадського звітування є потужним інструментом оцінки громадської думки та забезпечення зворотного

зв'язку у відносинах громадян і влади. Запровадження на місцевому рівні опитувань з використанням методології КГЗ дозволяє прискорити консолідацію громадян і громадських організацій та спрямувати їх діяльність на те, щоб постачальники послуг були відповідальнішими, доступнішими та змушеними реагувати на вимоги споживачів. Методологія КГЗ є зовнішнім інструментом, що заохочує державні установи застосовувати орієнтовану на громадян модель діяльності, забезпечувати її прозорість, встановлювати стандарти якості своєї роботи.

Разом з тим, розглянуті дослідження дають надійну інформацію та є результативними лише за таких умов:

- 1) їх методологія враховує стандарти емпіричних соціальних досліджень та реалії сфери муніципальних послуг;

- 2) існує ефективна взаємодія та дієва комунікація надавачів послуг із громадськістю, неурядовими організаціями та ЗМІ на основі взаємної довіри;

- 3) має місце неупереджене ставлення до результатів спостереження;

- 4) у роботі поєднано зусилля експертів, соціологів та громадськості.

Пропонована методологія є придатною для використання як громадськими організаціями, так і представниками служб, що надають послуги, за наявності бажання останніх підвищувати якість своїх послуг, а також за можливості виділення необхідних ресурсів, як людських, так і фінансових.

Список використаних джерел

1. Paul S. Benchmarking Urban Services / Paul S., Sekhar S. ; The Second Report Card on Bangalore. — Bangalore : Public Affairs Centre, 2000. — 67 p.
2. Офіційний Web-сайт проекту “Голос громадськості” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pvr.org.ua/> — Назва з титул. екрана.
3. Захожа В. Задоволеність населення міста Луцька рівнем надання послуг / Захожа В., Кучеренко О., Огай М. // Звіт за результатами повторного соціологічного дослідження, проведеного заходами Київського міжнародного інституту соціології ; Голос громадськості : Проект Світового банку / ПАДКО / МЦПД. — К. : ДП “Видавничий дім “Козаки”, 2007. — 56 с.
4. Офіційний Web-сайт проекту “Голос громадськості” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrainerol.org.ua/> — Назва з титул. екрана.
5. Тампі Г. Як поліпшити якість муніципальних послуг і розширити участь громадськості в управлінні містом за допомогою методу звітних карток : [навч. посіб.] / Тампі Г., Огай М., Кучеренко О. — К. : ДП “Видавничий дім “Козаки”, 2007. — 96 с.
6. Захожа В. Задоволеність населення міст Алчевська, Коломиї, Комсомольська, Луцька, Макіївки та Чернігова рівнем надання послуг / Захожа В., Кучеренко О., Огай М. // Порівняльне дослідження. Звіт за результатами повторного соціологічного дослідження, проведеного заходами Київського міжнародного інституту соціології. — К. : ДП “Видавничий дім “Козаки”, 2007. — 72 с.

Статистична характеристика розбудови екологічних фондів в Україні

Висвітлено вітчизняну практику розбудови та функціонування мережі екологічних фондів як додаткових джерел фінансування природоохоронних заходів. Надано статистичну характеристику етапів розвитку та становлення екофондів, діяльність яких спрямована на оздоровлення стану довкілля в Україні.

Ключові слова: екологічні фонди, еколого-економічна політика, етапи розбудови екофондів, екологічні збори і платежі.

У сучасних умовах, коли нераціональна господарська діяльність людини порушила динамічну рівновагу біосфери, що стало головним чинником її прогресуючого руйнування, потрібна виважена, дієва еколого-економічна політика держави. Однією з основних її характеристик є посилення ролі фінансової складової. Бюджетне фінансування заходів щодо охорони довкілля не забезпечує їх необхідних обсягів, тому важливо розвивати альтернативні позабюджетні джерела фінансування, до яких, у першу чергу, належать екологічні фонди. За даними аналізу наукових джерел вітчизняних та зарубіжних авторів [1; 2; 3; 4], у країнах Центральної та Східної Європи ці установи посідають важливе місце у фінансуванні природоохоронної діяльності, їх суттєвою відмінністю є статус юридичної особи та незалежність від бюджетів. Засновниками таких фондів є державні органи, приватні компанії та фірми, громадські організації, приватні особи тощо.

В Україні, відповідно до чинного законодавства [5, с. 376–378], для фінансування заходів щодо охорони довкілля створені Державний, Республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища (далі – екологічні фонди, екофонди). Головною метою організації таких фондів є формування незалежного від державного бюджету централізованого джерела фінансування природоохоронних проектів і програм.

На основі проведених досліджень, систематизації та узагальнення теоретичних й організаційно-методичних підходів та існуючої практики розбудови екофондів в Україні нами визначено три етапи їх розвитку і становлення.

Перший – початковий – етап охоплює період 1991–1997 рр. Він розпочався після прийняття Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25.06.1991 р. У 1992 р. в основному було сформовано мережу екологічних фондів. Вона складалася з трьох рівнів:

- 1) республіканський фонд;
- 2) обласні фонди;
- 3) сільські, селищні та міські фонди.

Республіканський екофонд було створено при Мінприроди України, інші фонди – привідповідних радах народних депутатів. Однак усі вони протягом досліджуваного періоду не мали статусу юридичної особи, а це, як показав досвід, негативно впливало на ефективність управління фондами. Створення екофондів в Україні, як і в інших країнах світу сприяло концентрації позабюджетних коштів, що надходили від сплати збору за забруднення навколишнього природного середовища, штрафів і позовів для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових джерел [4; 6; 7] свідчить, що екофонди України мають типові для країн Східної Європи риси, зумовлені перехідним характером економіки. Ці фонди:

- є загальними, тобто фінансують вирішення широкого діапазону природоохоронних проблем, на відміну від спеціальних екофондів, що фінансують конкретні екологічні проблеми або програми та існують переважно у розвинених ринкових країнах;
- організовані як позабюджетні на різних адміністративно-територіальних рівнях і пов'язані в єдину систему;
- за основне джерело надходжень мають плату за забруднення довкілля;
- витрачають кошти головним чином на пільгові позики та гранти.

Зазначимо, що важливу роль у розвитку екофондів усіх рівнів в Україні відіграла Санкт-Петербурзька конференція, організована у жовтні 1994 р. Центром зі співробітництва з країнами з перехідною економікою Організації економічного співробітництва і розвитку (далі – ОЕСР). Вона була присвячена питанням ролі екофондів, їх формуванню та використанню в період переходу до ринкової економіки. У конференції брали участь близько ста представників країн Центральної та Східної Європи, нових незалежних держав та країн – членів ОЕСР. Відповідно до чинного міжнародного законодавства та враховуючи успіх діяльності екофондів у різних країнах світу, учасники конференції дійшли висновку, що позабюджетні екофонди можуть бути ефектив-

ним інструментом фінансування заходів з охорони довкілля у перехідний період і надалі.

Для формування достовірної інформаційної бази щодо діяльності екофондів усіх рівнів в Україні було запроваджено державні статистичні спостереження у цій сфері економіки, що передбачало, зокрема, розробку відповідної державної статистичної звітності (форма № 1 – екологічні фонди “Звіт про надходження та використання коштів фонду охорони навколишнього природного середовища”). Адже практично доведено, що підвищення ступеня інформаційного забезпечення стає вагомим чинником зростання ефективності управління діяльністю екофондів, як і будь-яких інших організацій. Необхідність відстеження у часі тенденцій та закономірностей за значно більшою кількістю статистичних показників, ніж раніше, спонукала фахівців державної статистики до ведення динамічних рядів на комп’ютерах з наданням широкого інформаційного сервісу в роботі з ними.

З метою забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації, зокрема інформації

щодо діяльності екологічних фондів, починаючи з 1997 р., у короткому щорічному Держкомстату було введено новий розділ – “Охорона навколишнього природного середовища”. Безперечно, статистична інформація, що містилася у зазначеному збірнику, – це ще один крок до вдосконалення порядку формування й використання коштів екологічних фондів, спрямованих на реалізацію природоохоронних проектів і програм, а отже, на оздоровлення стану довкілля.

За даними аналізу офіційної статистики, у 1997 р. бюджет Державного екофонду становив 3,6 млн. грн., а середній розмір обласного фонду – близько 300 тис. грн. Загальні фінансові ресурси екофондів України наприкінці першого етапу (в 1997 р.) досягли 55,3 млн. грн. Надходження коштів порівняно з 1996 р. збільшилося на 28,8 млн. грн., або в 2,1 раза (табл. 1, за даними [8, с. 40]). Це зумовлено переважно реалізацією організаційних заходів щодо погашення регіональними природоохоронними органами та органами виконавчої влади заборгованості з платежів за забруднення довкілля.

Надходження коштів екологічних фондів в Україні, 1996–1997 рр.

Таблиця 1

(млн. грн.)

Показники	1996	1997	Відхилення 1997 р. до 1996 р. (+, -)
Надійшло коштів, усього	26,5	55,3	28,8
у тому числі до екофондів:			
– Державного	2,5	3,6	1,1
– Республіканського АР Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад	4,3	7,9	3,6
– сільських, селищних, міських рад	19,7	43,8	24,1

Відправним пунктом, з якого розпочався другий етап (1998 – 2004 рр.) становлення та розвитку екологічних фондів у нашій країні, стало прийняття Законів України “Про внесення змін до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” та “Про Державний бюджет України на 1998 рік”. Так, починаючи з 1998 р., Державний екофонд було включено до складу Державного бюджету України, а місцеві фонди – до складу відповідних місцевих бюджетів. Проте вони все ще не стали окремими юридичними особами, як того вимагала міжнародна практика та рекомендації Санкт-Петербурзької конференції (1994 р.) з питань діяльності екофондів у країнах з перехідною економікою. Адже такі фонди на той час уже функціонували як юридичні особи у Болгарії, Чехії, Угорщині, Польщі, Словаччині, Російській Федерації, Естонії [4; 6; 9].

Порядок формування коштів Державного фонду, їх розподіл та контроль за використанням згідно з цільовим призначенням встановлені Положенням про Державний екологічний фонд, що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.1998 р. № 634. У цей період

вперше в Україні було видано річний звіт Державного фонду охорони навколишнього природного середовища за 1998 р., де оприлюднено для обговорення як фахівцями, так і широким загалом вичерпну статистичну інформацію про внутрішню організацію цієї важливої складової Державного бюджету, особливості формування та використання його коштів.

З метою спрощення механізму стягнення податку за забруднення довкілля як основного джерела формування доходів частини екофондів та розширення бази оподаткування були внесені відповідні зміни та доповнення до “Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору”. Вдосконалений Порядок був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.1999 р. № 303. Згідно з цим документом, передбачалося здійснення контролю за своєчасністю та повнотою сплати збору органами державної податкової служби. Водночас це рішення Уряду дозволяло прогнозувати зростання рівня сплати екологічних зборів за забруднення довкілля.

Слід зазначити, що внаслідок проведеної роботи обсяги надходження коштів до екофондів на різних адміністративно-територіальних рівнях управління істотно змінилися. Так, за період 1998–2004 рр. вони збільшилися майже у 6,7 раза й досягли 319,4 млн. грн. [10; 11]. При цьому частка місцевих фондів, яка була найбільшою у структурі надходжень на першому етапі розвитку, зменшилася з 79,2% у 1997 р. до 19,2% у 2004 р. За результатами аналізу офіційної статистики, зростання обсягів надходжень до екофондів відбувалося, в основному, внаслідок поліпшення сплати у результаті надання в 1999 р. повноважень контролю за сплатою збору Державній податковій адміністрації, а з 2003 р. – підвищення нормативів збору за забруднення довкілля.

Водночас стан екологічних фондів в Україні на другому етапі їх розвитку свідчив про недостатній ступінь реалізації їх потенціалу. Так, частка витрат, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, продовжувала залишатися дуже незначною й не забезпечувала необхідного відтворення природних ресурсів. До основних причин низької природоохоронної ефективності використання екологічних фондів, на наш погляд, належать:

- значна розпорошеність фондів (насамперед, нижнього рівня – сільські, селищні, міські екофонди), що значно знижує фінансові можливості істотного впливу на зменшення обсягів забруднення;
- зарахування коштів екологічних фондів на основний рахунок місцевих бюджетів;
- постійний дефіцит коштів у місцевих бюджетах, що дає можливість частину коштів природоохоронних фондів використовувати не за цільовим призначенням;
- недосконалість контролю за використанням коштів з боку фондотримачів та низька відповідальність отримувачів коштів за їх нецільове використання;
- відсутність єдиної та узгодженої в межах відповідного регіону (області) спеціальної екологічної програми.

Отже, зростання обсягів коштів екофондів усіх рівнів за низької ефективності їх використання вимагали системної реформи, спрямованої на вдосконалення організації управління фінансовими потоками у сфері охорони довкілля та підвищення дієвості екофондів усіх рівнів бюджетів. За даними офіційної статистики, загальна їх кількість на кінець 2004 р. досягла 9820 одиниць. Серед них: один Державний екофонд, один Республіканський АР Крим, 24 обласні, 8502 сільські, 666 селищних, 503 міські (серед них міст Києва та Севастополя) та 123 районні екологічні фонди.

З метою підвищення ефективності мережі екологічних фондів усіх рівнів бюджетів у 2005 р. фахівцями Мінприроди спільно з науковцями було розроблено й винесено на розгляд

Верховної Ради України законопроект “Про Національний екологічний фонд”. З того часу, на нашу думку, розпочався третій, сучасний етап розвитку та становлення національної системи мережі екологічних фондів в Україні. Вищезгаданий законопроект був викликаний вимогами часу і передбачав:

- а) створення дворівневої системи (державний та 27 регіональних фондів, у тому числі Автономної Республіки Крим, 24 обласні та міст Києва й Севастополя) для підвищення ефективності витратків;
- б) упровадження середньо- і довгострокових проектів, що сприятимуть зростанню ефективності витратків;
- в) розширення меж надходжень до фондів (наприклад, шляхом заохочення добровільних внесків та участі підприємств);
- г) надання фондам незалежного юридичного статусу;
- д) використання фондів для допомоги підприємствам у здешевленні вартості комерційних кредитів для природоохоронних інвестицій.

Однак запропонований законопроект не знайшов підтримки у Верховній Раді й у 2006 р. був відхилений. У теперішній час фахівці Мінприроди разом з вітчизняними науковцями працюють над розробкою нової редакції законопроекту з урахуванням міжнародного досвіду діяльності екологічних фондів. Його прийняття та реалізація мають сприяти поліпшенню екологічної ситуації в Україні. Важливу роль при цьому відіграватиме і схвалена Кабінетом Міністрів України “Стратегія розвитку державної статистики України до 2012 р.”, метою якої є створення передумов для сталого розвитку системи державної статистики шляхом її комплексного реформування для більш повного задоволення інформаційних потреб суспільства в якісній статистичній інформації щодо економічної, соціальної та екологічної ситуації у країні, в тому числі діяльності екологічних фондів [12]. Адже, як свідчить аналіз адміністративних даних Мінприроди, загальна їх кількість зросла (порівняно з 1997 р.) майже у 6,5 раза і на початок 2006 р. досягла 10 084 одиниць. Структуру мережі екологічних фондів наведено на рис. 1.

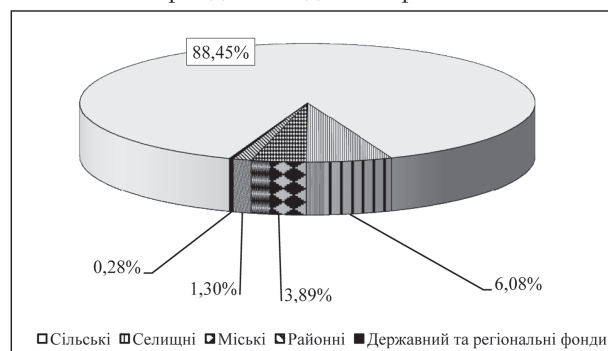

Рис. 1. Структура мережі екологічних фондів в Україні станом на 01.01.2006 р.

Вітчизняний досвід функціонування екофондів показує, що наразі вони посідають чільне місце у системі забезпечення фінансування практичних природоохоронних заходів, передбачених чинним законодавством, адже зростають обсяги надходження коштів та підвищується рівень ефективності їх використання. Так, у 2006 році фактичні обсяги надходження коштів до екологічних фондів усіх рівнів управління сягнули 795 млн. грн. проти 415 млн. грн. у попередньому році. Як і передбачалося Законом України “Про Державний бюджет України на 2006 рік”, найбільше коштів (близько 517 млн. грн., або 65% усіх надходжень) було спрямовано до Державного екологічного фонду, решта (278 млн. грн.) надійшли до місцевих фондів [11, с. 213]. Істотне збільшення першого перетворило його на більш повноцінне джерело фінансування природоохоронної сфери, а нашу країну наблизило до європейських у частині розробки підходів до вирішення сучасних екологічних проблем, розв’язання яких дозволить суттєво зменшити антропогенний вплив на довкілля та здоров’я людей і, таким чином, сприяти активізації процесів сталого соціально-економічного розвитку України.

Таким чином, проведені нами дослідження свідчать, що цільові екологічні фонди в Україні у своєму розвитку пройшли три важливі етапи становлення. У сучасних умовах вони стали вагомим джерелом поповнення інвестицій для фінансування природоохоронної діяльності.

Водночас, незважаючи на зростання надходжень до екологічних фондів усіх рівнів та збільшення обсягів фінансування природоохоронних заходів, екологічний стан довкілля в Україні майже не поліпшується, продовжується екологічно незбалансоване використання природних ресурсів [3; 10; 11]. У зв’язку з цим законодавча база в частині формування й використання екологічних фондів та охоплення державним і громадським контролем усіх забруднювачів довкілля потребує

подальшого вдосконалення. Важливо, на нашу думку, створити загальнодержавну інформаційну базу даних, що містили перелік господарюючих суб’єктів, які забруднюють природне середовище, забезпечити єдиний підхід до визначення їх кількості та обсягів нанесених довіллю збитків.

З метою більш повного задоволення інформаційних потреб суспільства особливо увага має приділятися забезпеченню повноти й достовірності статистичних даних щодо екологічної ситуації у країні, зокрема стосовно діяльності екологічних фондів як важливих джерел фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів. Для цього, як справедливо стверджують фахівці [11; 12; 13], слід забезпечити поліпшення взаємодії виробників статистичної інформації з користувачами та респондентами завдяки більш ретельному вивченню їх потреб. Доцільно відновити позитивну національну практику видання та розповсюдження серед широкого загалу річних звітів щодо діяльності екологічних фондів України, порядку формування та використання їх коштів. І, безумовно, на черзі ухвалення Верховною Радою України Закону України “Про Національний екологічний фонд”, що повинен діяти на правах юридичної особи як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Перший такий законопроект (2003 р.), як вказано вище, було відхилено Верховною Радою України у другому читанні ще 23 лютого 2006 р. Саме тому Мінприроди як органу законодавчої ініціативи у сфері охорони довкілля та раціонального ресурсокористування необхідно прискорити розробку нового законопроекту й оперативно подати його на повторний розгляд до Верховної Ради України. Це значною мірою сприятиме стабілізації стану навколишнього природного середовища та збалансованому розвитку національної економіки, а також вирішенню нагальних соціальних проблем в Україні.

Список використаних джерел

1. Хвесик М. А. Стратегічні імперативи раціонального природокористування в контексті соціально-економічного піднесення України : [моногр.] / Хвесик М. А. — Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2008. — 496 с.
2. Корнійчук Л. Сталий розвиток і глобальна місія України / Л. Корнійчук, В. Шевчук // Економіка України. — 2009. — № 4. — С. 4—13; № 5. — С. 4—14.
3. Национальный доклад Украины о гармонизации жизнедеятельности общества в окружающей природной среде : специальное издание к 5-ой Общеєвропейской конференции министров окружающей среды “Окружающая среда для Европы” / отв. рук. разработки В. Я. Шевчук. — К. : ООО “Новый друк”, 2003. — 130 с.
4. Міжнародний досвід застосування економічних важелів для здійснення екологічної політики : матеріали семінару (Київ, 21.05.1997 р.). — К. : Агенція США з міжнародного розвитку в Україні, 1997. — 64 с.
5. Про природні ресурси й екологію : [зб. законів України]. — Х. : ПП “Ігвіні”, 2005. — 496 с.
6. Экологические фонды в странах с переходной экономикой / Центр по сотрудничеству со странами с переходной экономикой. — Париж : Организация Экономического Сотрудничества и Развития, 1997. — 166 с.
7. Царенко О. М. Основи екології та економіка природокористування. Курс лекцій. Практикум : [навч. посіб.] / Царенко О. М., Несветов О. О., Кадацький М. О. — Суми : Университетская книга, 2007. — 592 с.
8. Охорона навколишнього середовища та використання природних ресурсів України [стат. зб.] // відп. за вип. О. М. Прокопенко ; Держкомстат України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 1998. — 232 с.
9. Врублевська О. В. Проблеми реформування екофондів в Україні / О. В. Врублевська // Регіональна економіка. — 1998. — № 2. — С. 133—144.

10. Довкілля України 2004 рік : [стат. зб.] / за ред. Ю. М. Остапчука ; Держкомстат України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2005. — 260 с.
11. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2006 році. — К. : Мінприроди України, 2008. — 276 с.
12. Осауленко О. Г. Національна статистична система: стратегічне планування, методологія та організація : [моногр.] / Осауленко О. Г. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2008. — 415 с.
13. Стратегія розвитку державної статистики України до 2012 року : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ovu.com.ua/articles/3016-pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-derzhavnoyi-sta>

УДК 31:341.232.5

О. М. Мотузка,
начальник відділу,
Держкомстат

Статистична оцінка результативності міжнародної технічної допомоги

Розглянуто підходи до статистичної оцінки результативності міжнародної технічної допомоги. Запропоновано систему статистичних показників оцінки міжнародної технічної допомоги та обґрунтовано необхідність побудови інтегрального індексу.

Ключові слова: міжнародна технічна допомога, програма, проект, оцінка, ефективність, статистичний показник, результативність, інтегральний індикатор.

Програми та проекти міжнародної технічної допомоги мають ключове значення для реформ, що відбуваються в Україні, та охоплюють інтенсифікацію інтеграційних процесів і вирішення нагальних соціальних проблем. Слід зазначити, що у світовій практиці головним мірилом ефективності програм і проектів технічної допомоги є створені на їх основі товари та послуги, які продовжать існувати на ринку після завершення проекту [4]. Технічна допомога є ефективною в тих країнах, у яких виконуються певні умови щодо управління та організації. Передумовою ефективного використання технічної допомоги є статистична оцінка її результативності, визначення її показників та розробка комплексного показника ефективності міжнародної технічної допомоги.

Основною формою реалізації принципів статистичного підходу до вдосконалення управління процесами надання міжнародної технічної допомоги є система статистичних показників. Від об'єктивності цієї системи, здатності відображати багатогранну діяльність щодо допомоги значною мірою залежить ефективність управління [1]. Адже численні явища стають точно визначеними та придатними до аналізу лише після представлення їх у формі статистичних показників. Без кількісних характеристик неможливо уявити достатньо повно і більшість економічних категорій загального характеру.

Актуальність цього дослідження полягає у необхідності аналізу та систематизації інформації, що слугуватиме дієвим підґрунтям для підтвердження ефективності надання міжнародної технічної допомоги.

Метою роботи є оцінка результативності міжнародної технічної допомоги на основі розробки системи статистичних показників, а також ви-

значення впливу міжнародної технічної допомоги на соціально-економічні перетворення в Україні.

На практиці для одержувачів міжнародної технічної допомоги на мікрорівні (організацій, фізичних осіб та ін.), у першу чергу, важливі такі результати проекту, як поліпшення оснащення офісною технікою й іншим обладнанням, підвищення професійного рівня персоналу шляхом проведення заходів з навчання та стажування. На макрорівні (країни-одержувача) результати реалізації проектів і програм міжнародної технічної допомоги оцінюються з погляду вирішення пріоритетних для країни завдань. У зв'язку з цим доцільним є здійснення одержувачами міжнародної технічної допомоги оцінки ступеня освоєння коштів. Це дасть можливість проаналізувати дані про використання коштів у рамках певної програми чи проекту. Рівень виконання (чи невиконання) запланованих обсягів роботи визначатиметься за відхиленням фактичних показників від проектних.

Наразі практично єдиним джерелом інформації щодо структури міжнародної технічної допомоги є її донори. Аналіз даних щодо міжнародної технічної допомоги дає підстави констатувати, що в рамках її програм та проектів заплановані заходи провадяться не в повному обсязі, при цьому не забезпечується своєчасна та повна перереєстрація проектів. Також варто зазначити, що бенефіціари, як правило, не демонструють зацікавленості у своєчасній та повній реалізації проектів, не здійснюють належний моніторинг та контроль за діяльністю реципієнтів. Як наслідок, цілі проектів у повному обсязі не досягаються. Усе це призводить до зриву термінів виконання проектів міжнародної технічної допомоги аж до скасування її надання. Після завершення проектів бенефіціарами не контролюється подальше використання та місцезнаходження матеріальних

цінностей, придбаних за отримані кошти [7]. Ця проблема дуже актуальна як для всіх зарубіжних країн, так і для України. Останнім часом виникає багато дискусій щодо ефективності міжнародної технічної допомоги та корупції у цій сфері. З іншого боку, управління великими проектами технічної допомоги характеризується надмірним використанням коштів на адміністрування, планування та звітність. Ці процедури можна було б істотно спростити без втрати ефективності допомоги, що дозволило б збільшити ресурси на безпосереднє виконання проектів в Україні.

Багато провідних економістів дійшли висновку, що не існує щільного взаємозв'язку між сукупним розміром допомоги та економічним зростанням країни. Окрім того, емпіричний аналіз ускладнюється наявністю численних показників, що використовуються для визначення досягнень у розвитку, серед яких: зростання доходів, скорочення бідності, рівень грамотності населення, доступ до водоканалізаційних мереж тощо.

Основна проблема, що не дозволяє однозначно відповісти на питання щодо ефективності міжнародної технічної допомоги, пов'язана з необхідністю встановлення взаємозв'язку між допомогою та її результатами. Донори хотіли б знати, які результати щодо розвитку забезпечує кожний наданий ними долар. Однак неможливо реально сказати, наприклад, скільком дітям зроблені щеплення за цей долар. Якщо більша кількість дітей пройшла вакцинацію, то це може бути як результатом програми імунізації, підтриманої коштами відповідного проекту, так і наслідком додаткових бюджетних витрат на охорону здоров'я та пов'язаного з цим підвищення якості медичного обслуговування. Окрім того, гроші є взаємозамінними, навіть якщо вони виділені на конкретні цілі.

Упродовж останніх років у світі відбувається бурхливий розвиток людського потенціалу і економіки, що за своїми темпами перевершив будь-який інший відповідний період в історії людства. У більшості країн підвищується рівень грамотності, скорочується дитяча смертність та зростає тривалість життя. Разом з тим залишаються невирішеними і деякі реальні проблеми. Так, більше ніж одна п'ята частина населення світу, як і раніше, живе в умовах крайньої бідності (менше ніж на один долар на день), і близько половини населення витрачає на життя менше прожиткового мінімуму, який складає два долари на день [9].

Особливу роль у цьому контексті відіграє Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, якою, зокрема, передбачено: скоротити удвічі частку населення, що живе в умовах крайньої бідності, страждає від голоду і не має доступу до безпечної питної води; забезпечити надання всім дітям початкової освіти і рівних можливостей у галузі освіти за гендерним аспектом; досягти зни-

ження на три четверті материнської смертності та на дві третини – смертності серед дітей у віці до п'яти років; зупинити розповсюдження ВІЛ/СНІДу; надати особливу допомогу дітям, які осиротіли через ВІЛ/СНІД [3].

На відміну від багатьох попередніх ініціатив щодо стійкого розвитку, в Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй і Цілях розвитку тисячоліття, що містяться в ній, велика увага приділяється завданню мобілізації фінансових ресурсів, необхідних для досягнення вказаних цілей, і в більш широкому плані – для фінансування країн, що розвиваються.

Показник загального обсягу спрямованих за кордон або отриманих з-за кордону коштів на цілі розвитку (у відсотках до ВВП) є важливою характеристикою міжнародної технічної допомоги [6]. Відповідно до рекомендацій ООН, така офіційна допомога, надана або отримана країною, охоплює гранти або кредити для країн, що розвиваються, які приймаються офіційним (державним) сектором з метою розвитку економіки і зростання добробуту населення країни. Гранти визначаються як грошові або натуральні виплати, що не потребують повернення. Наразі використовується декілька способів вимірювання потоків офіційної допомоги розвитку. У той час, як Світовий Банк використовує спосіб "країна, що розвивається/дебітор", Організація економічного співробітництва і розвитку (далі – ОЕСР) застосовує підхід "донор/країна-кредитор". При цьому ОЕСР ураховує гранти з технічного співробітництва, а Світовий Банк їх не враховує, вважаючи, що ці гранти переважно складаються з надання послуг, а не з грошових потоків.

Достатній рівень фінансових ресурсів країн безперечно є одним з вирішальних факторів досягнення сталого розвитку. За допомогою офіційної допомоги розвитку, з одного боку, світова спільнота здійснює моніторинг фінансових ресурсів, спрямованих у країни, що розвиваються, для планування подальших заходів (або коригування раніше розроблених) на підставі точної інформації, а з іншого – уряд кожної окремої країни, що отримує таку допомогу, має можливість оцінити загальний рівень витрат на економічний розвиток і добробут.

Варто зазначити, що у теперішній час в Україні тільки почали опрацьовуватися методи обліку таких потоків на рівні Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів та ряду міністерств і відомств, які реалізують свої перспективні проекти за рахунок цих коштів.

Ефективна статистика міжнародної технічної допомоги може ґрунтуватися тільки на всебічному використанні сучасних інформаційних технологій, які повинні забезпечити оперативність, вірогідність та якість інформації. Разом з тим, як було зазначено вище, необхідно сформувати комплексну систему статистичних показників міжнародної технічної допомоги. Дослідження міжнародної технічної до-

помоги вимагає визначення та аналізу показників, в основі розрахунку яких лежать статистичні дані. З погляду філософії, статистичний показник – це міра, тобто єдність якісного і кількісного відображення певної властивості соціально-економічного явища чи процесу [8]. Система статистичних показників виконує пізнавальну, стимулюючу та керівну функції [5]:

1) пізнавальна дозволяє встановлювати тенденції розвитку соціально-економічного явища, спонукає розглядати його у взаємозв'язку з іншими явищами або елементами;

2) стимулююча дає змогу узагальнити об'єктивні властивості явищ;

3) керівна полягає у виробленні обґрунтованих рішень щодо явища, яке розглядається, чим закріплює за статистикою роль активного учасника, а не стороннього спостерігача у будь-якій сфері відтворення.

Необхідно визначитися з оптимальним переліком типів показників, які є обов'язковими для дослідження. Хоча, звісно, система може містити і специфічні, тобто характерні для кожної окремої програми, показники. Для об'єктивного і найбільш повного аналізу всієї сукупності показників слід використовувати такі методи її відбору, як аналіз наукових і статистичних джерел, структурно-логічний аналіз та ін. При цьому комплексна система статистичних показників повинна відповідати вимогам внутрішнього управління та існуючим міжнародним рекомендаціям, визначати вузлові причинно-наслідкові моменти, пов'язані як з позитивним, так і негативним впливом процесу управління на рівень сталості.

Беручи до уваги зазначене вище, пропонується така система блоків показників міжнародної технічної допомоги:

1) підтримка макроекономічного та фінансового зростання;

2) зменшення бідності, пом'якшення соціальних ризиків та зміцнення середнього класу;

3) всебічний та гармонійний розвиток людини;

4) захист навколишнього природного середовища;

5) інтеграція у світову економіку та фінансову систему;

6) динамічний розвиток регіонів та зменшення його диспропорцій;

7) прозорість діяльності та підзвітність уряду.

У свою чергу, кожен із блоків має містити конкретні показники, що висвітлюють відповідні аспекти явища.

Очевидно, що суттєве значення у забезпеченні достовірності оцінки ефективності міжнародної

технічної допомоги має принцип комплексності. Тобто оцінка має визначатися за показниками, що охоплюють усі напрями надання міжнародної технічної допомоги. Комплексність передбачає дослідження пропорційності та взаємопов'язаності усіх показників, що характеризують стан реалізації політики в цьому напрямі [2].

Результатом оцінювання має бути побудова узагальнюючого показника, що дозволяє об'єднати різні показники в один інтегральний індикатор. Інтегральна оцінка передбачає формування відповідної моделі розрахунку так званого синтетичного індексу, що ґрунтується на системі показників. Доцільність цього полягає, перш за все, у вдосконаленні інформаційного обґрунтування вибору рішень щодо суті конкретних програмних заходів, що передбачені процедурою надання та використання міжнародної технічної допомоги.

Система статистичних показників, що характеризують окремі аспекти міжнародної технічної допомоги, має враховувати не лише очікувані результати, які відображаються показниками-стимуляторами, а й негативні, які зменшують ефективність наданої допомоги (показники-дестимулятори). Інтегральний показник повинен узагальнювати всі часткові показники таким способом, щоб урахувати їх варіацію та силу впливу на результативну оцінку. Суттєвою перевагою такого інтегрального індикатора стане можливість одночасного застосування для його визначення методів статистичного аналізу та оцінок експертів, що забезпечує підвищення якості інтегрального індикатора.

Найістотнішим недоліком у сфері технічної допомоги є відсутність досконалої та уніфікованої інформаційної бази щодо соціально-економічних результатів. Недостатність інформаційної бази, відсутність методологічної єдності та зіставності з показниками інших галузей призвели до недооцінки урядом економічної ролі технічної допомоги. Хоча її значущість для економіки України очевидна, вона не знайшла належного віддзеркалення в статистиці.

Тобто зважаючи на те, що будь-який окремий статистичний показник може відобразити тільки певну властивість такого складного явища, як міжнародна технічна допомога, для комплексної оцінки її результативності на основі даних існуючих інформаційних джерел є доцільним побудувати інтегральний показник, який би зводив окремі показники до єдиного узагальненого показника. Як напрям подальших досліджень зазначимо обґрунтування вибору складових та розробку заклад побудови такого показника.

Список використаних джерел

1. Головач А. В. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика : [навч. посіб.] / Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А. — К. : КНЕУ, 2005. — 333 с.
2. Гончаренко Д. В. Методичні засади оцінювання рівня соціального захисту економічно активного населення в Україні / Д. В. Гончаренко // Культура народів Причорномор'я. — 2005. — Т. 2, № 57. — С. 29–33.
3. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] / Утверждена резолюцией № 55/2 Генеральной Ассамблеи от 08.09.2000 г., документ 995_621. — Режим доступа : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_621
4. Кістерський Л. Л. Вдосконалення співпраці України з донорами технічної допомоги в умовах глобалізації / Л. Л. Кістерський // Вплив глобалізації на формування та розвиток зовнішньоекономічних зв'язків України : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 30 трав. 2002 р. / УАЗТ. — К. : УАЗТ, 2002. — С. 25–26.
5. Михайлова Т. М. Статистические показатели, их структура и единицы измерения : [учеб. пособ.] / Михайлова Т. М. — СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2004. — 31 с.
6. Осауленко О. Г. Національна статистична система: планування, організація та методологія : [моногр.] / Осауленко О. Г. — К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2008. — 72 с.
7. Про результати аналізу внутрішніх і зовнішніх запозичень на фінансування державного бюджету України [Електронний ресурс] / затверджено Постановою Колегії рахункової палати від 27.04.2006 р. № 11-1. — Режим доступу : <http://war.nau.ua/doc/?uid=1041.16922.0>
8. Статистика : [підруч.] / [Герасименко С. С., Головач А. В., Єріна А. М. та ін.]. — [2-е вид., перероб. і доп.]. — К. : КНЕУ, 2001. — 468 с.
9. Шибер Д. Реалистический подход к финансированию здравоохранения / Шибер Д., Флейшер Л., Готтрет П. // Финансы & развитие. — 2006. — Декабрь. — С. 46–50.

УДК 338.46

В. І. Трохименко,
аспірантка,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Ринок банківських послуг в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку

Досліджено сучасний стан і тенденції еволюції ринку банківських послуг в Україні. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо забезпечення його стабільного розвитку в умовах розгортання глобальної фінансово-економічної кризи.

Ключові слова: ринок банківських послуг, кредитні послуги, депозитні послуги, іноземний капітал.

Характерною ознакою сучасного етапу розвитку фінансової системи України є її тісна взаємодія з фінансовими системами інших країн в умовах глобалізації. Участь України у глобалізаційних процесах передбачає розширення діяльності іноземних банків, вихід вітчизняних банківських установ на ринки банківських послуг інших країн, залучення капіталу на міжнародний фінансовий ринок, адаптацію банківського законодавства до міжнародних стандартів, загострення конкуренції як у вітчизняному, так і у світовому фінансовому просторі.

Тому особливої актуальності набуває дослідження функціонування ринку банківських послуг як однієї з найдинамічніших складових глобальної фінансової системи та головного фінансового посередника, що задовольняє потреби реального сектору економіки й населення у фінансових ресурсах. Особливо гостро зазначені проблеми постають у контексті поглиблення нестійкості світової економіки та прискореного приєднання національної економіки до вже сформованої системи світогосподарських зв'язків. А отже, висвітлення особливостей розвитку ринку банківських послуг в Україні має важливе

© В. І. Трохименко, 2010

теоретичне та практичне значення для забезпечення стабільного та ефективного функціонування національної економіки за умов посилення кризових явищ у глобальній фінансовій системі.

Вивченню проблем і суперечностей розвитку ринку банківських послуг присвячено праці таких відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників, як О. Васюренко, В. Вітлінський, Д. Гладких, Ю. Головін, О. Дзюблюк, Ю. Заруба, Б. Івасів, О. Лаврушин, І. Лютий, Ю. Масленченков, В. Міщенко, А. Мороз, О. Олійник, П. Роуз, М. Савлук, В. Уоскін, Е. Уткін та ін. Водночас подальших досліджень вимагають питання фінансової стабілізації та конкурентоспроможності банківської системи загалом з огляду на сучасні тенденції еволюції світової економіки.

Метою статті є дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку ринку банківських послуг в Україні для обґрунтування практичних рекомендацій щодо забезпечення його стабільного розвитку.

Прискорення процесів трансформації та транснаціоналізації економічних систем підвищує значення ринку банківських послуг як важливої складової глобальної економіки, що забезпечує

функціонування та розширене відтворення національних та світової господарських систем. Сучасні дослідники визначають ринок, що аналізується, як особливе соціально-економічне середовище, систему економічних відносин з продукування та обміну специфічного товару – банківських послуг [2].

Функціонування ринку банківських послуг має певні особливості, найважливішими серед яких, на думку науковців, є такі:

1) регулювання і регламентація відносин на ринку нормами міжнародного права і внутрішнім законодавством;

2) тісне поєднання державного і ринкового регулювання з метою підтримки його стабільності;

3) прозорість інформації про стан ринку та його учасників;

4) необмежена кількість учасників ринку;

5) широкий асортимент і диверсифікація банківських продуктів;

6) функціонування ринку лише у грошовій формі та існування прямої залежності його еволюції від розвитку ринків, які він обслуговує [8; 9].

Вивчення стану та тенденцій розвитку ринку банківських послуг в Україні дає підстави стверджувати, що до початку нинішньої світової фінансової кризи для нього були характерні високі темпи зростання кількості фінансових установ, вартості їх активів, попиту на їх послуги з боку споживачів. При цьому ринок банківських послуг як найбільш потужний сегмент фінансового ринку зростав швидшими темпами порівняно з рештою складових ринку послуг. Так, вартість банківських активів зросла протягом 2001–2009 рр. у 19,5 раза, досягнувши станом на 01.01.2009 р. 973 332 млн. грн., що становило 102,47% від ВВП та 94,04% від загальної вартості активів фінансових інститутів; середньорічний приріст балансового капіталу банківських установ досяг 26%, активів – 34%, зобов'язань – 50%. Водночас банківський прибуток зріс у 12 разів, досягнувши 6,3 млрд. грн. [4; 7]. При цьому активи небанківських фінансових установ на початок 2009 р. становили 6610 668 млн. грн., або 5,96% від загальної їх вартості та 6,50% від ВВП країни.

Проте несприятливий розвиток подій у світовій економіці в період розгортання глобальної фінансово-економічної кризи та загострення кризових явищ у трансформаційній економіці України підірвали фінансову стійкість банків і довіру населення до банківської системи. Посилення нестабільності міжнародних фінансів стало серйозною перевіркою на стійкість національних та світового банківських секторів. Збитки, яких зазнали найбільші світові фінансові інститути, призвели до глобальної переоцінки ризиків, дефіциту ліквідності та зниження довіри між учасниками ринку [1]. Аналіз ситуації в Україні засвідчує, що зменшення прибутковості вітчизняних банків роз-

почалося у жовтні 2008 р. з розгортанням світової фінансової кризи і вже на початок грудня 2009 р. банківська система України вперше за останнє десятиріччя показала негативний результат, а збитки сягнули 27,63 млрд. грн. [6].

У контексті проблеми, що вивчається, заслуговує на увагу динаміка структури банківських установ в Україні (рис. 1, за даними [6; 7]). При цьому станом на 01.01.2009 р. на два державних банки припадало близько 12% сумарних активів, що набагато менше, ніж в інших постсоціалістичних країнах. Так, частка державних банків у сумарних фінансових активах у Чехії становить 24%, Росії – 35%, Словенії – 65% [6].

Як впливає з рис. 1, найдинамічнішим сегментом розвитку системи банківських установ в Україні є банки з іноземним капіталом. Незважаючи на ряд обмежень щодо іноземних банків, регламентованих Національним банком України, їхні позиції в нашій країні зміцнюються. Якщо у 2004 р. у банківській системі України налічувалося 19 банків з іноземним капіталом (у т. ч. 7 зі 100% іноземними активами), то у 2005 р. їх кількість досягла 23 (відповідно 9), 2006 р. – 35 (13), 2007 р. і 2008 р. – 47 (17). Станом на 01.01.2009 р. в Україні функціонувало 53 банки з іноземним капіталом, що становить 27% від їх загальної кількості. При цьому 17 з цих банків мають 100% іноземні активи. Таким чином, порівняно з 2004 р. кількість банків з іноземним капіталом в Україні збільшилась у 2,8 раза, або на 179% (банків зі 100% іноземним капіталом – у 2,4 раза, або на 142,9%). При цьому частка іноземного капіталу у статутному фонді банківських установ зросла з 11,3% у 2004 р. до 36,7% на початок 2009 р. [7]. Варто зазначити, що банківські активи України, які контролюються іноземними резидентами, на 01.01.2009 р. мали таку структуру: 21% активів належав російським фінансовим компаніям, 16% – австрійським, 14% володіли резиденти Італії, 13% – Франції, 7% – Угорщини, 6% – Швеції, 5% – Німеччини, 18% – інших іноземних держав [6].

Практика підтверджує, що приплив іноземного капіталу в економіку країни, зокрема в банківську систему, є неоднозначним явищем, бо породжує як нові можливості, так і загрози для національного ринку банківських послуг. Позитивними моментами зазначеного процесу є: посилення міжбанківської конкуренції; підвищення рівня кредитування зі зростанням частки довгострокових кредитів; поліпшення якості обслуговування; запровадження новітніх банківських послуг і технологій, які успішно застосовуються у провідних країнах світу; оптимізація інституційної структури вітчизняного банківського ринку; наближення його до стандартів країн з розвинутою ринковою економікою тощо. Водночас слід зважати на ряд фінансових ризиків, пов'язаних зі швидким зростанням частки іноземного капіталу,

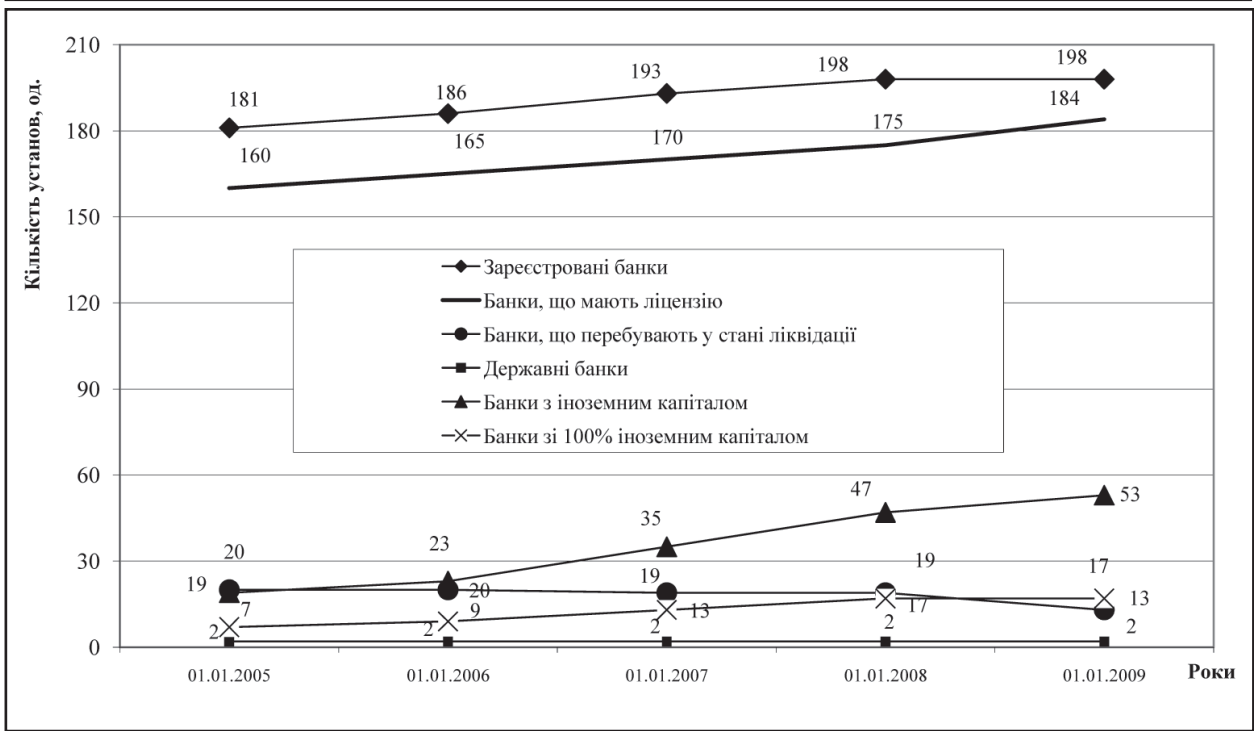

Рис. 1. Динаміка структури банківських установ в Україні, 2005–2009 рр.

що може призвести до втрати суверенітету у сфері грошово-кредитної політики, посилення фінансової нестабільності, непередбачуваних коливань ліквідності банків та ймовірного відтоку фінансових ресурсів [3; 5].

Аналізуючи ринок банківських послуг в Україні в регіональному аспекті, варто звернути увагу на неоднорідність та диспропорційність його розвитку (рис. 2, за даними [6; 7]). Найбільш динамічно зростають ринки банківських послуг у м. Києві та Київській області, Донецькій і Харківській областях, високими є темпи зростання банківського сектору в Одеській області, що пов'язано з обслуговуванням морських перевезень. За даними Національного банку України, станом на 01.01.2009 р. у м. Києві та Київській області було зосереджено 62,0% від загальної кількості банківських установ, тимчасом як у чотирьох інших регіонах – 25,0% (Дніпропетровська й Одеська області – відповідно 7,6% і 5,4%, Донецька та Харківська – по 6,0%). При цьому в 10-ти регіонах не було зареєстровано жодної банківської установи. Найнижчий рівень розвитку банківського сектору спостерігається у Кіровоградській, Волинській, Тернопільській, Чернівецькій областях, що пояснюється незначним рухом грошових потоків у цих регіонах.

При цьому найбільше діючих філій сконцентровано у м. Києві та Київській області (131 філія, що становить 9,8% від їх загальної кількості) та в Донецькій області (121 філія, або 9,3% від їх загальної кількості), а найменше – у Волинській, Рівненській та Чернівецькій областях – приблизно по 2% від їх загальної кількості [7].

Процес формування ринкових відносин в економіці України супроводжується зростанням попиту на банківські послуги як з боку суб'єктів підприємницької діяльності, так і з боку фізичних осіб. Особливості організації сучасного бізнесу загострюють потреби підприємств не стільки у традиційному кредитно-розрахунковому банківському обслуговуванні, скільки у широкому спектрі різноманітних банківських послуг, спроможних забезпечити оптимальні умови для ефективного господарювання. Йдеться про позиціонування сучасних банків не лише як кредитних та розрахунково-платіжних інститутів, а як універсальних, багатофункціональних кредитно-фінансових комплексів, що поєднують депозитно-кредитні, інвестиційні, консультаційні, лізингові, факторингові, фондові послуги, послуги з проектного фінансування, системи “клієнт – банк”, грошові перекази у режимі реального часу, пластикові технології, телефонний та Інтернет-банкінг тощо. Проте, незважаючи на прискорений розвиток ринку банківських послуг в Україні, надання інноваційних та нетрадиційних для вітчизняної банківської діяльності послуг залишається у нашій країні ще на досить низькому рівні. Переважну частку доходів вітчизняні банківські установи отримують від надання традиційних депозитних та кредитних послуг.

Аналіз надання цих послуг українськими банками протягом 2004–2008 рр. свідчить про їх випереджальні темпи розвитку порівняно зі зростанням ВВП країни (табл. 2, за даними [7]). Так, середньорічні темпи зростання обсягів кредитів, наданих комерційними банками, за цей термін становлять 169,15%, депозитів – 162,65% при

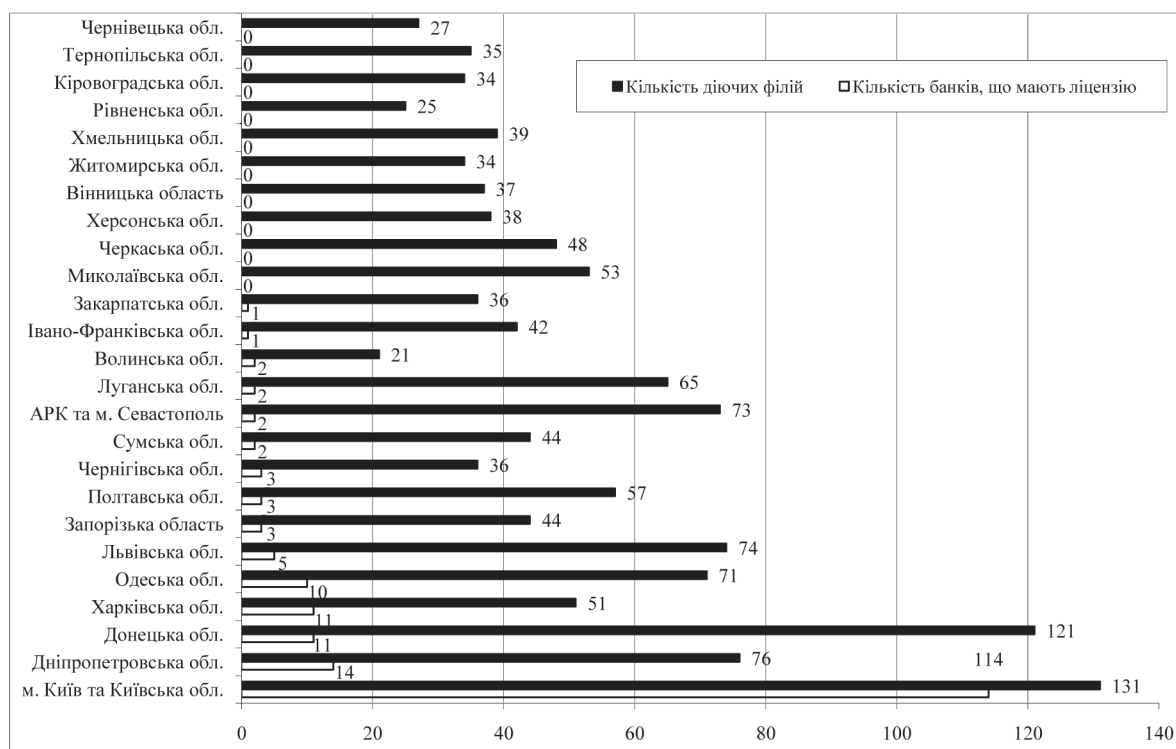

Рис. 2. Кількість банківських установ у регіонах України, 2009 р.

Таблиця 1

Динаміка ВВП, кредитних та депозитних послуг, наданих українськими банками за 2004–2008 рр.

Показники	Роки	2004	2005	2006	2007	2008
Номинальний ВВП, млн. грн.		345113	441452	544153	720731	948056
Темп зростання номінального ВВП, %		–	127,92	123,26	132,45	131,54
Обсяг наданих кредитів, млн. грн., у т. ч.:		97197	156385	268688	485507	792384
– кредити суб'єктам господарювання		72875	109020	167661	276184	472584
– кредити фізичним особам		14599	33156	77755	153633	268857
Темп зростання кредитів, %		–	160,89	171,81	180,70	163,21
Частка кредитів банків у ВВП, %, у т. ч.:		28,16	35,43	49,38	66,91	83,58
– кредитів суб'єктам господарювання		21,12	24,70	30,81	38,32	49,85
– кредитів фізичним особам		4,23	7,51	14,29	21,32	28,36
Обсяг залучених депозитів, млн. грн., у т. ч.:		115927	188427	297613	529818	805823
– кошти суб'єктів господарювання		40128	61214	76898	111995	143928
– кошти фізичних осіб		41207	72542	106078	463482	213219
Темп зростання депозитів, %		–	162,54	157,94	178,02	152,09
Частка депозитів банків у ВВП, %, у т. ч.:		33,59	42,68	54,69	73,51	85,00
– коштів суб'єктів господарювання		11,63	13,87	14,13	15,54	15,18
– коштів фізичних осіб		11,94	16,43	19,49	64,31	22,49

середньорічному зростанні номінального ВВП 128,79%.

За даними табл. 1, частка банківських кредитів у ВВП країни збільшилась у 2008 р. порівняно з 2004 р. на 55,42 в. п., а депозитів у ВВП – на 51,41 в. п., при цьому абсолютні значення зазначених часток є близькими (83,6% та 85,0% відповідно).

Водночас з початку 2009 р. спостерігається тенденція до зменшення обсягу наданих кредитів та залучених депозитів банківськими установами

України, про що свідчать дані табл. 2 (за даними [7]).

Зокрема, у 2009 р. відбулося поступове уповільнення темпів зростання кредитування у річному обчисленні. За підсумками року скорочення становило 1,46% (до 723,3 млрд. грн.) Така динаміка була зумовлена, в першу чергу, зменшенням вимог за кредитами, виданими сектору домашніх господарств, пов'язаним з погіршенням платоспроможності населення через скорочення

Динаміка кредитно-депозитної діяльності банків у 2008–2009 рр.
(залишки на кінець періоду)

Показник	2008 р.		2009 р.		Відхилення	
	Абсолютне значення, млн. грн.	Частка, %	Абсолютне значення, млн. грн.	Частка, %	Абсолютне, млн. грн.	Відносне, %
Загальний обсяг наданих кредитів, у т. ч.:	734022	100,00	723295	100,00	-10727	-1,46
– суб'єктам господарювання	443665	60,44	462215	63,90	+18550	+4,18
– фізичним особам	280490	38,21	241249	33,35	-39241	-13,99
Залишки коштів на депозитних рахунках, у т. ч. залучених від:	336048	100,00	308894	100,00	-27154	-8,08
– суб'єктів господарювання	118188	35,17	94796	30,69	-23392	-19,72
– фізичних осіб	217860	64,83	214098	69,31	-3762	-1,73

реальних доходів, наявністю значних фінансових ризиків, заборгованості за раніше отриманими кредитами, а також посиленням вимог банків щодо оцінки кредитоспроможності клієнтів. При цьому у 2009 р. частка кредитів, виданих фізичним особам, становила 34%, кредитів, на-

даних торгівельним підприємствам, – 24%, кредитів, наданих підприємствам переробної промисловості, – 15%, кредитів підприємствам, які займаються операціями з нерухомим майном та будівництвом, – відповідно 11% та 6%. Водночас сільськогосподарські підприємства у 2009 р.

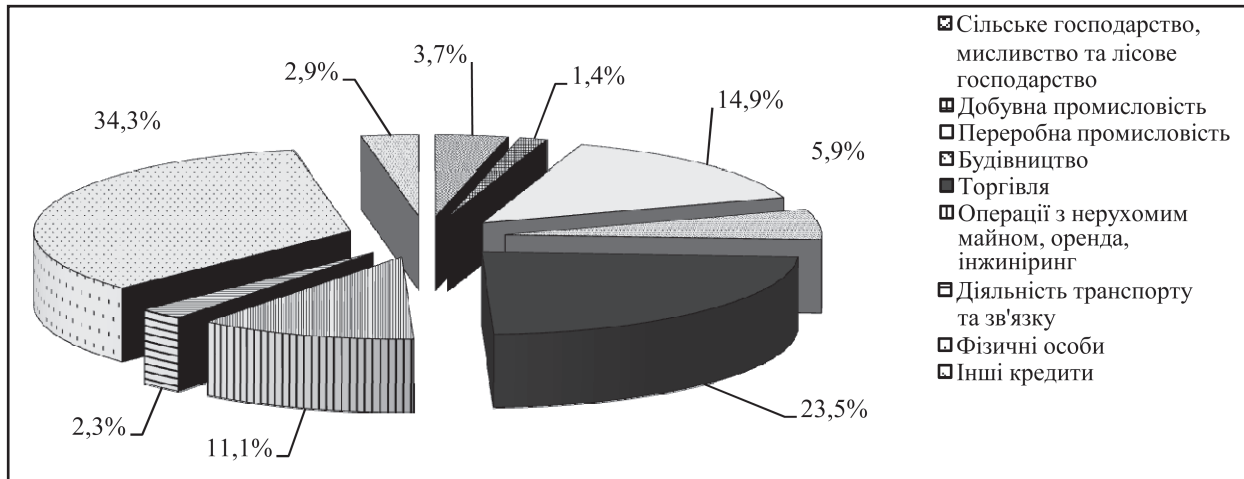

Рис. 3. Структура кредитів, виданих банківськими установами у 2009 р.

отримали лише 4% від загального обсягу кредитних ресурсів (рис. 3, за даними [6; 7]).

Щодо коштів, залучених вітчизняними банками, то у 2009 р. їх обсяг (за даними табл. 2), незважаючи на певне покращання динаміки залучення депозитів з жовтня – листопада 2009 р., зменшився на 27,19 млрд. грн., або на 8,08%, порівняно з 2008 р. Це було спричинено, насамперед, зменшенням залишків коштів, залучених від суб'єктів господарювання, на кінець року на 19,72%, або 23,4 млрд. грн., що можна пояснити негативним впливом фінансової кризи на прибутковість підприємств та обсяг їх оборотних коштів (фінансовий результат підприємств України від звичайної діяльності до оподаткування у 2009 р. становив – 15,6 млрд. грн.). Сума депозитів, залучених від фізичних осіб, у 2009 р. зменшилася на 1,73%, або на 3,8 млрд. грн., унаслідок значного падіння довіри населення до вітчизняної банківської системи та зниження купівельної

спроможності населення, адже реальні зарплати скоротилися на 9,2% за рік.

Таким чином, аналіз сучасного стану та тенденцій вітчизняного ринку банківських послуг в Україні свідчить про певні здобутки й численні недоліки, притаманні його функціонуванню. Так, попри динамічний розвиток спектр і обсяги послуг, що надаються банками на ринку, залишаються досить обмеженими, хоча сучасні умови господарювання вимагають нових форм та методів банківської підтримки. Недосконалість регіональної інфраструктури, що спричинює помітну диференціацію та диспропорційність надання банківських послуг у різних регіонах країни, поряд з низькою кредитоспроможністю переважної частини підприємств-позичальників і домогосподарств, а також недостатній рівень залучення коштів від юридичних та фізичних осіб, пов'язаний з їх низькою прибутковістю та невисо-

кою здатністю до заощаджень, зумовлюють високу ризикованість банківської діяльності.

Разом з тим загострення кризових явищ в економіці країни та прояви глобальної фінансово-економічної кризи стали серйозним випробуванням для національного ринку банківських послуг. Зокрема, їх результатом стало падіння платоспроможності населення та зниження дохідності підприємств, що призвело до скорочення обсягів кредитних і депозитних послуг як одного з головних джерел забезпечення достатнього рівня ефективності діяльності банківських установ на ринку. Тому на теперішньому етапі розвитку ринку банківських послуг в Україні дуже важливими є розробка й ефективне впровадження дієвих заходів щодо подолання кризових явищ і забезпечення продуктивного розвитку цього ринку на довгострокову перспективу з урахуванням зарубіжного досвіду та національних особливостей, що мають передбачати:

1) удосконалення нормативної бази та підвищення ефективності контролю і нагляду за діяльністю банківських установ;

2) посилення ролі державних банків на ринку банківських послуг шляхом нарощування їх капітальних ресурсів;

3) використання переваг та мінімізація негативних проявів присутності банків з іноземним капіталом на українському ринку банківських послуг, що має відповідати інтересам розвитку національної фінансової системи, сприяти залученню іноземних інвестицій та розширенню ресурсної бази соціально-економічного розвитку країни;

4) сприяння регіональній збалансованості ринку банківських послуг, підвищення прозорості діяльності банківських установ, впровадження новітніх методик, диверсифікацію бізнес-напрямів на ринку та підвищення якості обслуговування клієнтів.

Список використаних джерел

1. Бобиль В. Механізм стабілізації банківської системи України в період фінансової кризи / В. Бобиль // Банківська справа. — 2009. — № 5. — С. 25–32.
2. Дзюблук О. Ринок банківських послуг : теоретичні аспекти організації і стратегія розвитку в Україні / О. Дзюблук // Банківська справа. — 2006. — № 5–6. — С. 23–35.
3. Дмитренко М. Г. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків / М. Г. Дмитренко, І. Ю. Кочума // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2008. — № 3. — С. 102–107.
4. Звіт про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг в Україні за 2008 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua> — Назва з титул. екрана.
5. Міщенко В. Роль іноземного капіталу в банківському секторі країни / В. Міщенко, Р. Набок // Вісник НБУ. — 2005. — № 11. — С. 38–44.
6. Офіційний веб-сайт Асоціації українських банків [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.aub.com.ua> — Назва з титул. екрана.
7. Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua> — Назва з титул. екрана.
8. Сизоненко В. О. Особливості сучасного розвитку ринку банківських послуг / В. О. Сизоненко, С. А. Циганов // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. — Суми : ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”, 2009. — Вип. 24. — С. 41–52.
9. Ткачук В. О. Маркетинг у банку : [навч. посіб.] / Ткачук В. О. — Тернопіль : “Синтез-Поліграф”, 2006. — 225 с.

УДК 311: 336.3

К. М. Філоненко,
аспірантка,

ДВНЗ “Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”

Зовнішній борг України: аналіз динаміки та структури

Проаналізовано динаміку та структуру зовнішнього державного боргу України. За допомогою індикаторів боргової безпеки оцінено боргове навантаження і платоспроможність.

Ключові слова: зовнішній державний борг, гарантований борг, умовний борг, боргова безпека, платоспроможність, боргове навантаження.

Глобальна заборгованість – одна з характерних особливостей сучасних національних економік. У теперішній час неможливо знайти державу, яка була б спроможна обходитися без зовнішніх запозичень. Використання державою зовнішніх позик зумовлено нестачею власних фінансових ресурсів, необхідних для виконання боргових зобов'язань,

покриття дефіциту державного бюджету, фінансування проектів, підтримки національної валюти тощо. За умови ефективного використання залучені ресурси можуть стати позитивним чинником економічного зростання. Проте в іншому випадку збільшення заборгованості може призвести до фінансової кризи, порушити макроекономічну

стабільність. Проблема зовнішніх запозичень наразі є дуже актуальною і для України.

Метою цієї статті є аналіз динаміки і структури зовнішнього державного боргу України, а також оцінка боргового навантаження.

Зовнішній державний борг – сукупність боргових зобов'язань держави, що виникли у результаті запозичення на зовнішньому ринку. При цьому держава виконує роль позичальника або гаранта погашення кредитів іншими позичальниками [2]. На кінець 2009 р. зовнішній державний борг України становив 26518,7 млн. дол. США, або 211751,7 млн. грн. (рис. 1, за даними [8]).

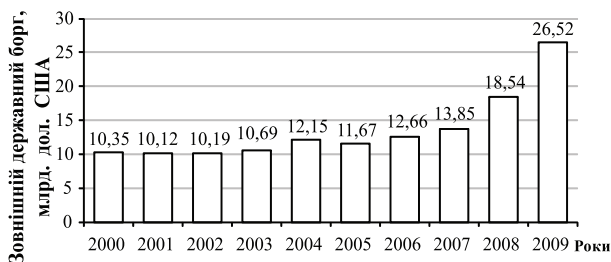

Рис. 1. Динаміка зовнішнього державного боргу України

Починаючи з 2000 р., спостерігається тенденція до зростання зовнішнього державного боргу. Значні прирости було зафіксовано у 2004 р. (1,5 млрд. дол. США, або 13,7%) порівняно з попереднім роком, у 2008 р. (4,7 млрд. дол. США, або майже 34%) та у 2009 р. (близько 8 млрд. дол. США, або понад 43%). Збільшення заборгованості у 2004 р. спричинене, насамперед, залученням зовнішніх кредитних ресурсів під державні гарантії для фінансування реконструкції ділянки автомобільної дороги Київ – Одеса та проектування і будівництва залізнично-автомобільного мостового переходу через р. Дніпро в м. Києві. У 2008 р. основною причиною зростання боргу став перший транш кредиту МВФ розміром 4,5 млрд. дол. США. У 2009 р. зовнішній державний борг України збільшився переважно за рахунок другого (2,8 млрд. дол. США) та третього (3,3 млрд. дол. США) траншів кредиту МВФ.

За ознакою умовності державний зовнішній борг поділяється на прямий і гарантований. До прямого боргу належать кредити, безпосереднім позичальником яких є держава, до гарантованого боргу – кредити, залучені іншими позичальниками під державні гарантії. Відповідальність щодо обслуговування останніх кредитів несе безпосередній позичальник, який самостійно погашає іноземні кредити за рахунок власних коштів, але у разі невиконання ним своїх боргових зобов'язань набуває чинності державна гарантія щодо виконання платежів на користь іноземного кредитора [5].

В Україні на кінець 2009 р. прямий зовнішній державний борг становив 64,2%, а гарантова-

ний – відповідно 35,8% (рис. 2, за даними [8]). У 2008–2009 рр. відбулося значне зростання гарантованого боргу, причому як абсолютного значення, так і частки у структурі заборгованості. Так, у 2008 р. гарантований борг збільшився більше ніж удвічі порівняно з попереднім роком і склав 7,4 млрд. дол. США, а питома вага цього виду заборгованості зросла на 16,2 в. п. (з 23,5% у 2007 р. до 39,7% у 2008 р.). Незважаючи на незначне зменшення частки гарантованого боргу у 2009 р., його обсяги продовжують зростати (порівняно з 2008 р. приріст склав понад 2 млрд. дол. США). Зростання гарантованого боргу є негативним явищем, адже, як показує практика, в Україні отримувачі іноземних кредитів під державні гарантії часто безвідповідально ставляться до виконання своїх фінансових зобов'язань і, як наслідок, борговий тягар лягає на державу.

Залежно від позичальників, зовнішній державний борг поділяється на:

а) заборгованість за позиками, наданими міжнародними організаціями економічного розвитку. До 2005 р. ця складова була найбільшою, проте, як видно з рис. 3 (за даними [8]), з 2001 р. відбувається поступове зниження частки вищезазначеної заборгованості (у 2007 р. вона зменшилася більше ніж удвічі порівняно з 2001 р.). Однак у 2008–2009 рр. мало місце значне зростання цього виду заборгованості. На кінець минулого року Україна заборгувала міжнародним організаціям майже 15 млрд. дол. США (56,3%). Це найбільше значення за останні десять років. Нині міжнародні організації порівняно з іншими позичальниками займають лідируючу позицію щодо заборгованості;

б) заборгованість за позиками, наданими закордонними органами управління. Серед країн, яким Україна заборгувала, беззаперечно лідирує Росія, також нашій країні позичали Німеччина, США, Японія, Італія, Франція і Туркменістан. Нині Україна не є боржником Туркменістану (у 2007 р. вона повністю розрахувалася). Починаючи з 2000 р., частка заборгованості за позиками, наданими закордонними органами управління, постійно зменшувалась і на кінець 2009 р. становила 5,9%, що у 5,2 раза менше порівняно з 2000 р.;

в) заборгованість за позиками, наданими іноземними комерційними банками. До 2003 р. частка цієї складової була незначною та не перевищувала 2%, проте з 2004 р. вона почала стрімко зростати і на кінець 2007 р. сягнула майже 13% з подальшим зменшенням до 2,5% у 2009 р.;

г) заборгованість, не віднесена до інших категорій. До цього виду заборгованості відносять облігації зовнішніх державних позик (далі – ОЗДП). ОЗДП – це цінні папери, що розміщуються на міжнародних та іноземних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати власникам цих облігацій їх

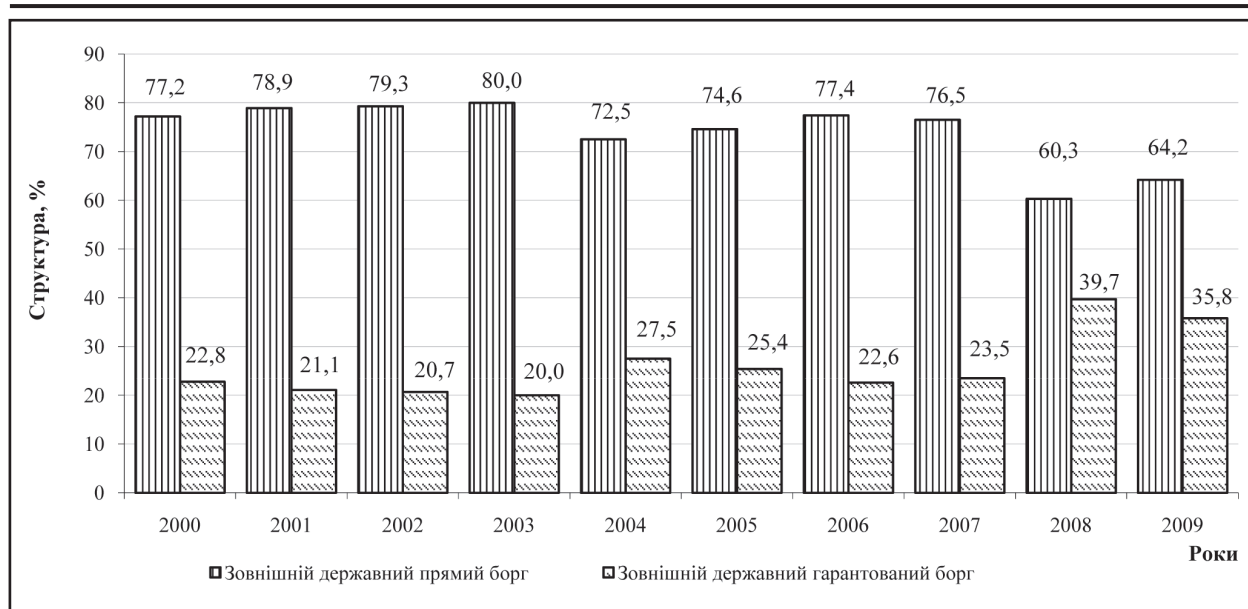

Рис. 2. Динаміка структури зовнішнього державного боргу за ознакою умовності

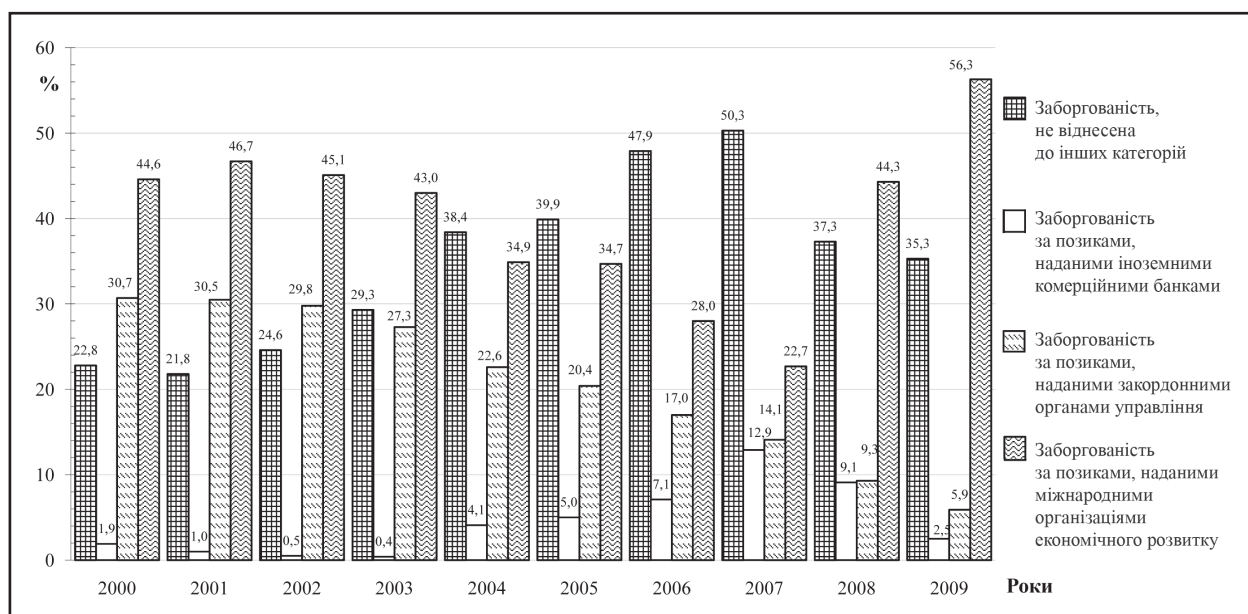

Рис. 3. Динаміка структури зовнішнього державного боргу за позичальниками

номінальну вартість та дохід відповідно до умов випуску облігацій. Тобто ОЗДП випускаються з метою здійснення запозичень на міжнародних та іноземних фондових ринках. На кінець 2009 р. заборгованість, не віднесена до інших категорій, становила 35,3%. Незважаючи на те, що її частка у структурі зменшилася на 15 в. п. порівняно з 2007 р., абсолютний розмір з кожним роком лише зростає.

Перспективи інтеграції національної економіки у світову залежать від спроможності країни своєчасно виконувати свої боргові зобов'язання, невід'ємною умовою чого є забезпечення фінансової стабільності. З метою визначення можливостей зовнішнього фінансування країни за наявності боргу в практиці міжнародних кре-

дитних відносин використовують ряд показників платоспроможності та боргового навантаження на економіку. Розрахунок їх ґрунтується на співвідношенні зовнішнього державного боргу і витрат на його обслуговування та ВВП, експорту товарів і послуг, доходів державного бюджету тощо [4, с. 287].

З аналітичною метою показники боргового навантаження і платоспроможності прийнято обмежувати пороговими або граничними значеннями, оскільки до певних меж ситуація із впливом боргу на економіку і фінансово-кредитну сферу країни в цілому може перебувати під контролем держави, однак перевищення цих меж призводить до виникнення і поглиблення кризових явищ у країні [3]. На думку експертів міжнародних фінансових

організацій, для забезпечення адекватної оцінки боргової безпеки країни необхідно використовувати боргові індикатори, аналізуючи їх зміну протягом 4–5 років. Якщо розраховані значення боргових коефіцієнтів визнаються небезпечно високими, необхідно вживати заходи, спрямовані на зниження відповідних значень.

У теорії та на практиці не існує жорстко фіксованих показників критичності обсягів зовнішніх запозичень, які були б універсальними для країн з різним рівнем економічного розвитку. Світова практика використовує близько двох десятків показників-індикаторів і ще більшу кількість їх граничних значень. Така широка гама зумовлена різноманітністю методик, що застосовуються для обчислення цих показників, а також специфікою розрахунку та використання певних макроекономічних показників кожною окремою державою [3]. В Україні існує власна національна методика розрахунку рівня боргової безпеки [6].

Отже, основними показниками боргового навантаження і платоспроможності країни вважаються такі:

1. Відношення зовнішнього боргу до ВВП – один із головних узагальнюючих показників стану зовнішньої заборгованості країни [4, с. 287]. Цей показник характеризує ступінь боргової залежності національної економіки від зовнішнього фінансування. Критичний рівень за міжнародними стандартами – 40%, за національною методикою розрахунку рівня економічної безпеки – 25% [6]. Після декількох років скорочення цього показника у 2008–2009 рр. відбулося стрімке зростання відношення зовнішнього боргу до ВВП (рис. 4, за даними [8; 9]), що свідчить про послаблення боргової безпеки України.

2. Відношення зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг характеризує спроможність країни покрити заборгованість валютними доходами від експорту [4, с. 287]. За міжнародними стандартами критичне значення становить 150%, а за національною методикою – приблизно удвічі менше, 70% [6]. На кінець 2009 р. відношення зовнішнього державного боргу до експорту товарів і послуг становило 53,9% (див. рис. 4, за даними [8; 9]). Це найбільше значення за останні десять років. Незважаючи на те, що цей показник не досяг критичного значення, його стрімке зростання у 2009 р. (на 30,3 в. п.) свідчить про різке погіршення платоспроможності України.

3. Відношення платежів з погашення й обслуговування зовнішнього боргу до ВВП характеризує вартість отриманих запозичень для української економіки. Критичним рівнем цього показника вважається 5%. Найбільше відношення платежів з погашення й обслуговування зовнішнього боргу до ВВП спостерігалось у 2001 р. – майже 3%, але це все одно менше за порогове значення. Протягом 2000–2003 рр. спостерігалися незначні коливання цього показника, а починаючи з 2004 р. його значення поступово зменшувалося до 0,6% на кінець 2008 р. (рис. 5, за даними [7; 9]). Однак у 2009 р. відбулося значне зростання цього показника до 2,0%.

4. Відношення платежів з погашення й обслуговування зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг (коефіцієнт норми обслуговування боргу). Цей показник характеризує боргову спроможність країни, тобто показує, яка частка доходів від експорту витрачається на погашення й обслуговування зовнішнього боргу. За Маастрихтським критерієм (методика Європейського Союзу), його критичне значення становить 25%, а за рекомендаціями Світового банку – 20–25%.

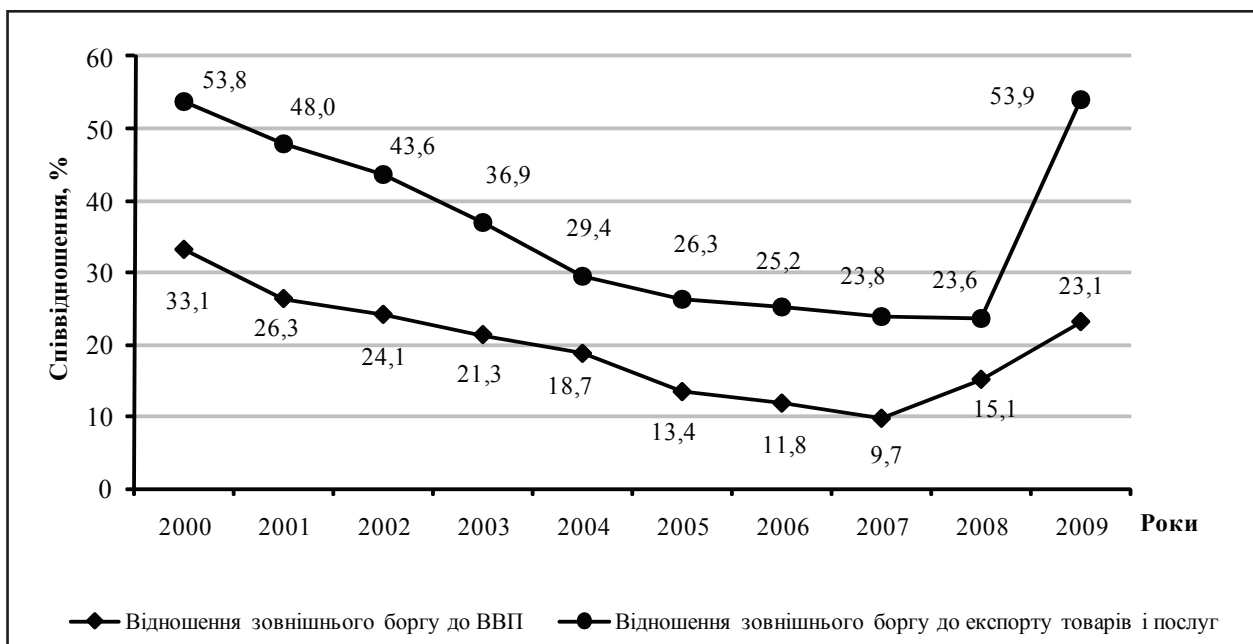

Рис. 4. Динаміка основних показників боргового навантаження і платоспроможності

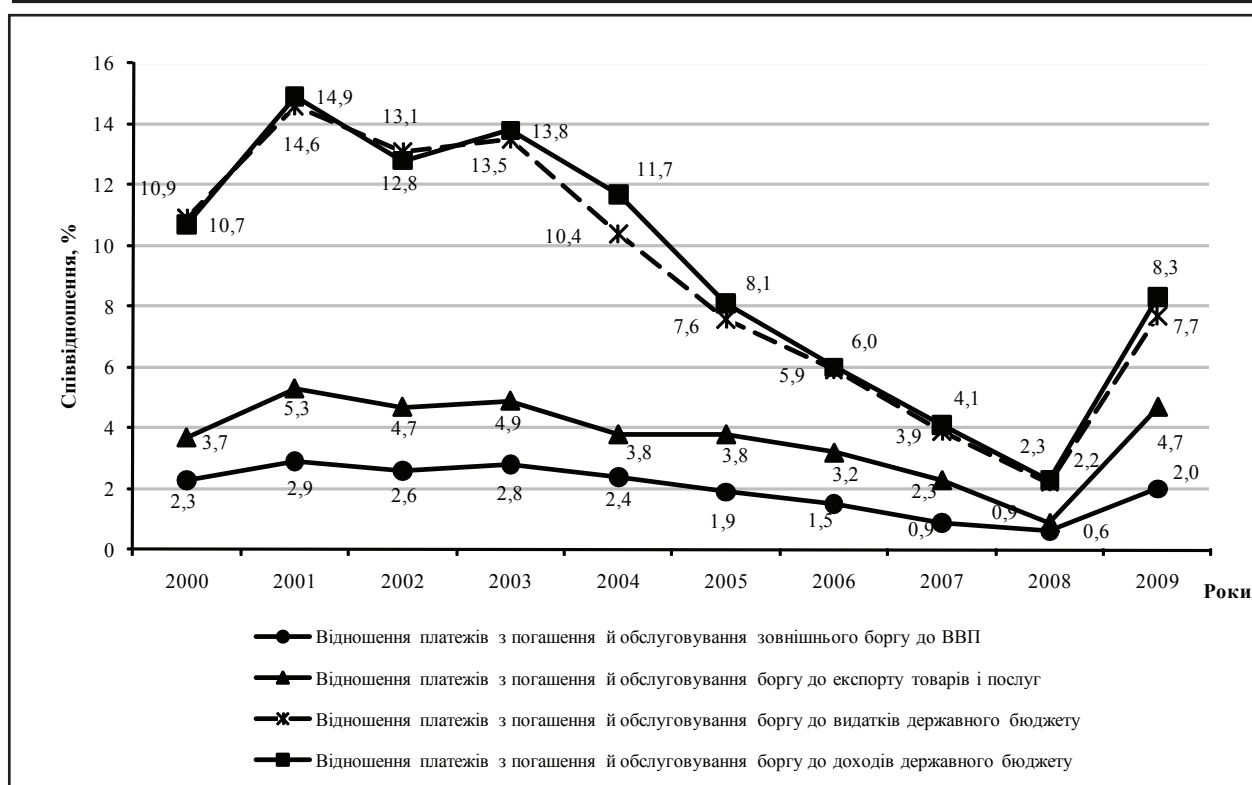

Рис. 5. Динаміка показників боргового навантаження і платоспроможності

Перевищення цього рівня свідчить про серйозні проблеми у валютно-фінансовій сфері держави і потенційні загрози борговій безпеці. На кінець 2009 р. відношення платежів з погашення й обслуговування боргу до експорту товарів і послуг становило 4,7% (див. рис. 5). Незважаючи на стрімке зростання цього показника у 2009 р. (у 5,2 раза порівняно з попереднім роком), Україна за ним ще дуже далека від критичного значення.

5. Відношення платежів з погашення й обслуговування зовнішнього боргу до витраток державного бюджету характеризує частку бюджету, що витрачається на погашення й обслуговування зовнішнього державного боргу. Критичний рівень показника становить 25% [4, с. 287]. Найбільше значення цього показника було у 2001 р. – 14,6%. Починаючи з 2003 р., його значення постійно зменшувалося до 2,2% у 2008 р. (див. рис. 5). Ситуація різко змінилася у 2009 р., коли відношення платежів з погашення й обслуговування зовнішнього боргу до витраток державного бюджету зросло у 3,5 раза порівняно з попереднім роком (до 7,7%).

6. Відношення платежів з погашення й обслуговування зовнішнього боргу до доходів державного бюджету. Цей показник характеризує ступінь боргового тиску на державний бюджет. За національною методикою розрахунку рівня економічної безпеки, критичним вважається значення 20% [6]. У період з 2000 до 2008 р. відношення платежів з погашення й обслуговування зовнішнього боргу до доходів державного

бюджету не перевищувало 15%. На кінець 2009 р. цей показник становив 8,3%, що на 6 в. п. більше від значення 2008 р. (див. рис. 5).

Окремі науковці вважають, що звичайний перелік індикаторів не може бути повним, оскільки не містить показників, що відображали б взаємозв'язок боргу з відтворювальними процесами в економіці та показниками соціального розвитку країни. Адже, як відомо, державний борг справляє ряд соціально-економічних ефектів і, крім економічних процесів, впливає на соціальний розвиток країни. Одним із таких показників є зовнішній державний борг у розрахунку на одну особу [1]. За національною методикою розрахунку рівня боргової безпеки, критичним вважається значення 200 доларів США на одну особу [6].

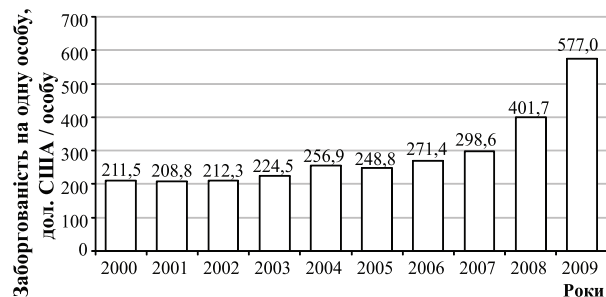

Рис. 6. Динаміка зовнішнього державного боргу в розрахунку на одну особу

Варто зазначити, що заборгованість на одну особу протягом останніх десяти років завжди перевищувала критичне значення (рис. 6, за даними [8; 9]). При цьому протягом останніх

років спостерігається погіршення ситуації, що пояснюється як збільшенням абсолютної величини зовнішнього державного боргу, так і зменшенням чисельності населення України. У 2008–2009 рр. цей показник щорічно зростав більше ніж на третину, і на кінець 2009 р. заборгованість на одну особу склала 577 дол. США, що майже втричі перевищує критичний рівень.

Отже, ситуація щодо зовнішньої заборгованості України досить складна і неоднозначна. З одного боку, незважаючи на істотне погіршення показників платоспроможності та боргового навантаження на економіку України у 2009 р., за міжнародними стандартами борговий тягар не є загрозливим для економічної безпеки країни. Тобто

Україна не перебуває у стані критичної залежності від зовнішнього фінансування, вона спроможна покрити заборгованість валютними доходами від експорту та має потенціал щодо її покриття за рахунок коштів державного бюджету. Однак, з іншого боку, незважаючи на всі сприятливі умови щодо зменшення рівня зовнішнього державного боргу, його значення з кожним роком зростає і тиск на державні фінанси лише посилюється. Для вирішення цієї проблеми необхідно вдосконалювати організаційні засади управління зовнішнім державним боргом та відповідну законодавчо-нормативну базу, а також посилювати вимоги щодо відповідальності позичальників, які отримують кошти під державні гарантії.

Список використаних джерел

1. Боргова політика України: стан, проблеми та перспективи : [матеріали круглого столу] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/Tbl171104/index.htm>
2. Вербицька Г. Проблеми міжнародної заборгованості на глобальних фінансових ринках / Г. Вербицька // Вісник ТНЕУ. — 2008. — № 3. — С. 77–84.
3. Кравчук Н. Колізії боргової безпеки держави: Україна в системі світових індикаторів безпеки глобального економічного простору / Н. Кравчук // Наука молода. — 2005. — № 3. — С. 74–82.
4. Манцуров І. Г. Статистика економічного зростання та конкурентоспроможності країни : [моногр.] / Манцуров І. Г. — К. : КНЕУ, 2006. — 392 с.
5. Національний банк і грошово-кредитна політика : [підруч.] / [за ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної]. — К. : КНЕУ, 1999. — 368 с.
6. Наказ Міністерства економіки України “Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки” від 02.03.2007 року № 60 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738
7. Офіційний Web-сайт Рахункової палати України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ac-rada.gov.ua — Назва з титул. екрана.
8. Офіційний Web-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.minfin.gov.ua — Назва з титул. екрана.
9. Офіційний Web-сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua — Назва з титул. екрана.

УДК 311.14:338.001.36

О. І. Яшкіна,
кандидат економічних наук, доцент,
Одеський державний економічний університет

Статистичний аналіз розвитку інноваційного комплексу України

Представлено результати економіко-статистичного дослідження інноваційного комплексу України в динаміці. За показниками наукової діяльності організацій та інноваційної діяльності підприємств проведено кластерний аналіз регіонів України.

Ключові слова: *інноваційний комплекс, науково-технічна діяльність, інноваційна діяльність, кластерний аналіз.*

Україна проголосила перехід на інноваційний шлях розвитку, починаючи з 1999 року. За цей час прийнято численні закони та нормативні акти, але реально за індексом технологічної готовності, відповідно до доповіді Всесвітнього економічного форуму, у 2007–2008 роках вона посіла 73-тє місце, поступившись таким країнам, як Казахстан, Росія, Польща [1]. За даними Держкомстату, наукоємність промислового виробництва України не перевищує 0,4%, що на порядок менше світового рівня, а на світовому ринку високотехнологічної продукції частка України складає лише 0,1% [2].

Дослідженням проблем розвитку вітчизняного інноваційного комплексу, який є поєднанням наукового сектору економіки з виробничим, займаються фахівці різних галузей науки, директори технологічних парків, бізнес-спільнота. На їхню думку, основними причинами слабкої технологічної готовності України є такі [3; 4; 5]:

- в економіці України експлуатуються переважно попередні технологічні досягнення;
- частка проміжного споживання у структурі випуску залишається на дуже високому рівні;

© О. І. Яшкіна, 2010

– інноваційна активність підприємств (порівняно з країнами ЄС) є надзвичайно низькою;

– недосконалість нормативно-правового інструментарію захищення прав інтелектуальної власності та трансферу технологій.

Метою запропонованого дослідження є структурний аналіз наукових організацій та інноваційно активних підприємств України за видами науководослідних робіт та джерелами фінансування, а також кластерний аналіз регіонів України за науковим потенціалом та інноваційною діяльністю.

Статистичний аналіз показує, що кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, за останні чотири роки значно скоротилась (рис. 1, за даними [6]). Якщо у 2005 р. цих організацій нараховувалося 1 510, то в 2008 р. – на 9% менше, 1378 організацій. Найбільші скорочення кількості наукових організацій відбулися у м. Києві – з 395 в 2005 р. до 338 у 2008 р., у Дніпропетровській області – відповідно з 109 до 88; у Харківській і Одеській областях кількість наукових організацій за аналізований період зменшилася на 10 і 7 одиниць відповідно [7].

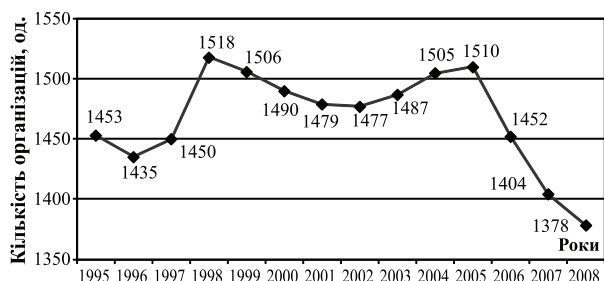

Рис. 1. Динаміка кількості організацій, що виконують наукові та науково-технічні роботи

Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, з 1995 до 2008 р. зменшилася майже удвічі – з 179 799 осіб у 1995 р. до 94 138 у 2008 р. Водночас в Україні за цей період значно збільшилася кількість докторів наук – з 9 759 осіб до 13 423 осіб та кандидатів наук – з 57 610 до 77 763. Тобто якісний склад наукових працівників в Україні покращується. Але якщо в 1995 р. науковими та науково-технічними роботами в Україні займалося 42,0% докторів наук та 39,7% кандидатів, то в 2008 році – 32,6% докторів та 22,8% кандидатів [6; 8].

Стаття 34 Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність” передбачає, що одним із важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування розміром не менше 1,7% ВВП [9], але в нашій державі традиційно ця норма закону ні урядом, ні парламентом не виконується. Фінансування наукових та науково-технічних робіт у фактичних цінах з кожним роком збільшується, але якщо в 1996 р. питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт

у ВВП складала 1,4%, то в 2008 р. – лише 0,9%. І це не пов’язано зі світовою кризою, оскільки в передкризовий 2007 рік фінансування науки також складало близько 0,9% ВВП [6].

Аналізуючи структуру витрат за видами наукових та науково-технічних робіт, можна помітити значні зміни, що відбулися за останні 12 років (рис. 2, за даними [6]). Частка витрат на фундаментальні дослідження в загальних витратах значно збільшилася – з 12,6% у 1996 р. до 22,6% у 2008 р., а витрати на прикладні дослідження за цей період – з 28,9% до 18,1%. При цьому витрати на науково-технічні розробки зменшилися на 6,7 в. п. з 54,6% до 47,9% та значно зросли витрати на науково-технічні послуги – з 3,8% до 11,4%.

Наявна структура витрат на наукові та науково-технічні роботи пояснюється джерелами фінансування цих робіт (рис. 3, за даними [8]). Якщо прикладні дослідження та науково-технічні розробки значною мірою фінансуються підприємствами, для яких вони проводяться, місцевими бюджетами або іноземними замовниками, то фундаментальні дослідження практично цілком виконуються за кошти державного бюджету України. Оскільки з кожним роком частка обсягу виконаних наукових робіт у структурі ВВП зменшувалася, то державного фінансування у витратах на наукові та науково-технічні роботи збільшувалася.

Для з’ясування наукового потенціалу регіонів України було проведено кластерний аналіз за даними показників наукової діяльності у регіональному розрізі (табл. 1, за даними [7]).

Кластерний аналіз проводився за всіма змінними, наведеними у табл. 1. Оптимальна кількість кластерів була визначена методом ієрархічної кластеризації, реалізованим у пакеті статистичного аналізу даних SPSS. З 27-ми регіонів України було сформовано чотири кластери. До першого кластера за показниками наукової діяльності увійшов один регіон – м. Київ, до другого – також один регіон, Харківська область, до третього кластера увійшли три східні області – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, до четвертого – усі інші 20 областей, АР Крим та м. Севастополь.

У табл. 2 (побудована за результатами кластерного аналізу *k*-середніх у пакеті SPSS) наведені середні значення змінних, за якими виконувався кластерний аналіз. Найбільша кількість наукових організацій має місце у першому кластері – м. Київ (340), найменша – у четвертому кластері, де у кожній з областей, які до нього увійшли, діє у середньому 30 наукових організацій. Кількість фахівців у наукових організаціях м. Києва (перший кластер) перевищує кількість науковців у наукових організаціях Харківської області (другий кластер) у 2,3 раза та в 30,9 раза – середню кількість фахівців у наукових організаціях чет-

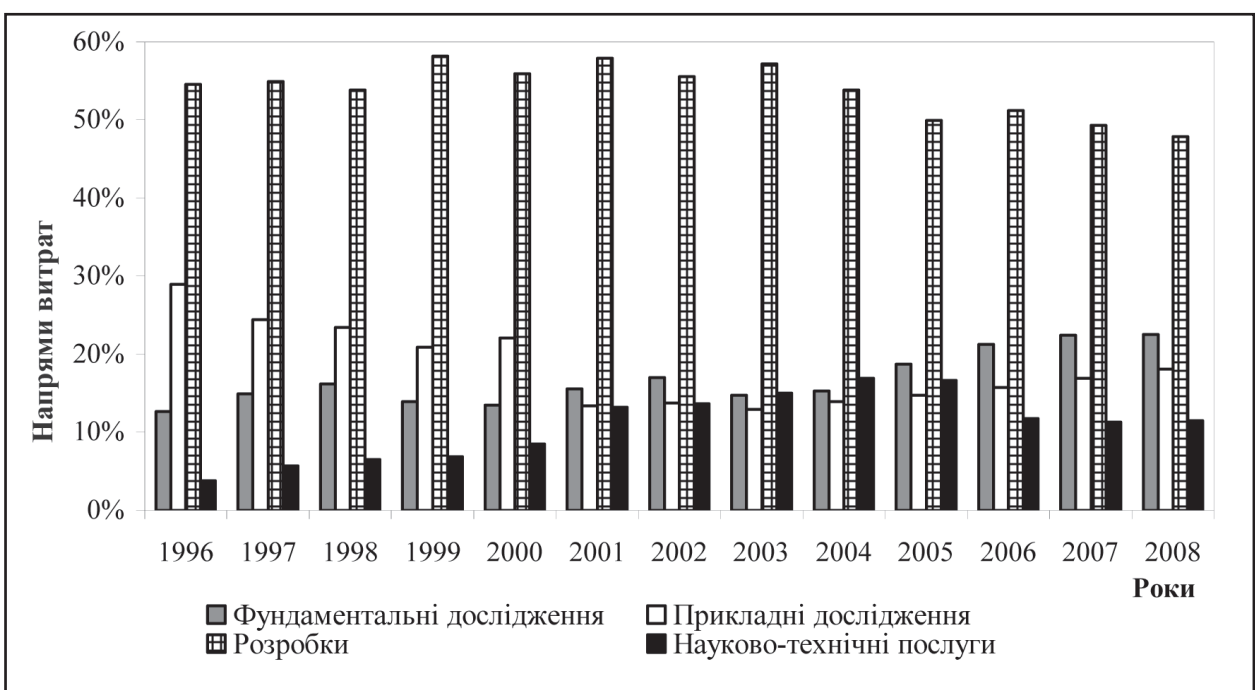

Рис. 2. Структура витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт

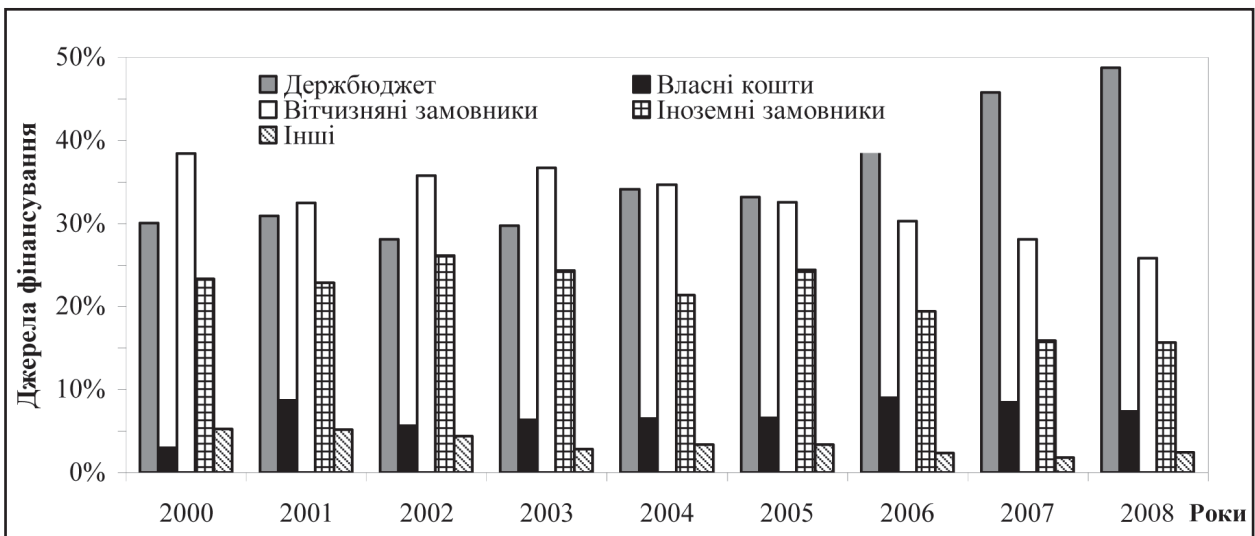

Рис. 3. Структура фінансування наукових та науково-технічних робіт

вертого кластера. Поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи у м. Києві (перший кластер) у 2,3 раза перевищують відповідні витрати в Харківському регіоні (другий кластер) та в 36,7 раза – середні поточні витрати у четвертому кластері. Витрати на фундаментальні дослідження у м. Києві в 3,7 раза перевищують відповідні витрати у Харківській області, в 19,7 раза – середні витрати регіонів із третього кластера та в 60,7 раза – середні витрати регіонів четвертого кластера. Витрати на прикладні дослідження в м. Києві в 3,1 раза більші, ніж у Харківській області, в 13,7 раза перевищують середні витрати регіонів із третього кластера та в 37,4 раза – середні витрати регіонів з четвертого кластера. Схожі пропорції між кла-

стерами спостерігаються за витратами на науково-технічні розробки та на науково-технічні послуги.

Якщо за першими двома показниками (кількість наукових організацій та кількість фахівців) перший та другий кластери відрізняються пропорційно чисельності населення в м. Києві та у Харківській області, то за іншими розглянутими показниками вони розрізняються значно більше, тому ці два регіони неможливо віднести до одного кластера.

На основі вищеведеного аналізу можна профілювати отримані кластери:

1-й кластер – м. Київ, “Науковий центр України”. За всіма показниками перевищує інші кластери, а за такими показниками, як витрати на фундаментальні та прикладні дослідження, – у десятки разів.

Таблиця 1

Регіональні показники наукової діяльності України в 2007 році

Регіони	Кількість організацій, що виконують наукові та науково-технічні розробки, од.	Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні розробки, осіб	Внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані науковими організаціями, тис. грн.	У тому числі			науково-технічні послуги, тис. грн.
				фундаментальні дослідження, тис. грн.	прикладні дослідження, тис. грн.	науково-технічні розробки, тис. грн.	
Україна	1404	96820	5908388,0	1462294,0	1058470,0	2793515,0	594108,5
АР Крим	52	1811	120093,0	35025,9	25673,4	46264,5	13129,2
Області							
Вінницька	24	784	38584,6	6265,4	6928,9	24199,9	1190,4
Волинська	16	310	10981,2	1445,6	3926,8	4806,7	802,1
Дніпропетровська	93	7965	582968,3	61403,8	53357,3	427553,7	40653,5
Донецька	74	7561	356036,6	53670,2	39142,0	209898,9	53325,5
Житомирська	11	363	15585,7	4282,7	5811,4	2176,1	3315,5
Закарпатська	21	626	17069,9	9072,7	4583,6	3065,5	348,1
Запорізька	35	2747	300210,5	9548,0	16086,0	259665,3	14911,2
Івано-Франківська	23	819	36995,1	2874,1	4185,7	16532,3	13403
Київська	36	2342	124182,4	39776,7	50230,2	28524,0	5651,5
Кіровоградська	12	342	19771,4	673,2	2638,5	15856,7	603,0
Луганська	51	1612	80288,9	5245,4	15495,9	54918,4	4629,2
Львівська	84	4474	231499,6	73453,4	41537,8	96005,9	20502,5
Миколаївська	54	1405	161722,3	9542,3	8792,7	135847,6	7539,7
Одеська	65	3158	140343,7	41107,8	39305,6	45409,4	14520,9
Полтавська	25	907	37812,8	6829,6	5747,2	15015,7	10220,3
Рівненська	13	245	11502,6	1716,7	4367,2	3731,0	1687,7
Сумська	25	1755	97811,5	6698,0	5828,7	81779,0	3505,8
Тернопільська	14	270	11610,6	1797,1	3357,3	6377,7	78,5
Харківська	218	16105	1003776	221013	160398	546855,2	75510,1
Херсонська	25	879	28097,2	9967,6	8816,7	8365,7	947,2
Хмельницька	7	126	7485,9	1020,6	4494,7	1933,8	36,8
Черкаська	31	965	42580,6	9539,8	13861,1	17792,3	1387,4
Чернівецька	22	767	23149,7	7683,9	13316,6	1671,9	477,3
Чернігівська	22	634	29750,9	4143,8	14174,0	8474,8	2958,3
м. Київ	340	36495	2291444,0	819431,4	496871,6	682783,3	292357,7
м. Севастополь	11	1353	87032,5	19065,7	9541,0	48009,7	10416,1

Кінцеві кластерні центри

Показники наукової діяльності \ Кластер	1	2	3	4
Кількість організацій, од.	340,00	218,00	67,33	29,27
Кількість фахівців, осіб	36495,00	16105,00	6091,00	1179,41
Поточні витрати, тис. грн., з них:	2291444,00	1003776,00	413071,80	62452,37
– фундаментальні дослідження	819431,40	221013,00	41540,67	13510,36
– прикладні дослідження	496871,60	160398,00	36195,10	13300,68
– науково-технічні розробки	682783,30	546855,20	299039,30	30307,21
– науково-технічні послуги	292357,70	75510,10	36296,73	5334,11

2-й кластер – Харківський регіон, “Другий за величиною та потужністю науковий центр України”. Значно перевищує за науковими показниками третій та четвертий кластери.

3-й кластер – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька області, “Науковий потенціал України”. Науково активний кластер, що має значно меншу кількість наукових організацій та менші витрати на наукові та науково-технічні роботи, ніж м. Київ та Харківська область.

4-й кластер – інші 20 областей України, АР Крим та м. Севастополь, “Науково-інертні регіони”. Характеризуються невеликою кількістю наукових організацій та незначними порівняно з попередніми кластерами витратами на наукову діяльність.

Статистичний аналіз інноваційної активності підприємств України свідчить про те, що їх кількість зменшилася з 26% у 1994 році до 13% у 2008 році. За цей період динаміка кількості інноваційно активних підприємств була, незважаючи на зусилля уряду, спадною (до 1997 р.) або не сталою (з 1998 р. до 2002 р.) [6]. За критерієм частки підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, Україна майже в півтора рази відстає від найменш інноваційно активних країн ЄС – Латвії та Болгарії і більше ніж у п’ять разів від лідера – Німеччини [3, с. 11].

Значні зміни відбулися не тільки щодо кількості інноваційно активних підприємств, а й у структурі інноваційної діяльності цих підприємств (рис. 4, за даними [6]). Частка підприємств, що проводять науково-дослідні розробки, зменшилася на 3,2 в. п. з 25,6% у 2000 році до 22,6% у 2007 році. Частка підприємств, що придбали нові технології, залишається на дуже низькому рівні – 6,7% у 2000 році, 8,2% у 2007 році. Значно збільшилася частка підприємств, що придбали машини, обладнання та інші основні засоби, – з 33,1% у 2000 році до 61% у 2007 році. Витрати на маркетинг і рекламу, на нашу думку, не належать до витрат на інноваційну діяльність, але близько 20% підприємств включають їх до інноваційних витрат. На жаль, українські підприємства не зацікавлені у проведенні як внутрішніх, так і зовнішніх науково-дослідних робіт та в придбанні нових технологій. Прибуткові підприємства у 2006–2007 роках витрачали кошти не на фінансування вітчизняної науки, а на придбання машин та обладнання.

У структурі витрат на інноваційну діяльність провідні позиції протягом усіх років належали витратам на придбання машин та обладнання – їх частка збільшилася з 61,0% у 2000 році до 70,6% у 2008 році (рис. 5, за даними [6]). Частка витрат на дослідження і розробки за 8 років зменшилася на третину – з 15,1% у 2000 році до 10,4% у 2008 році.

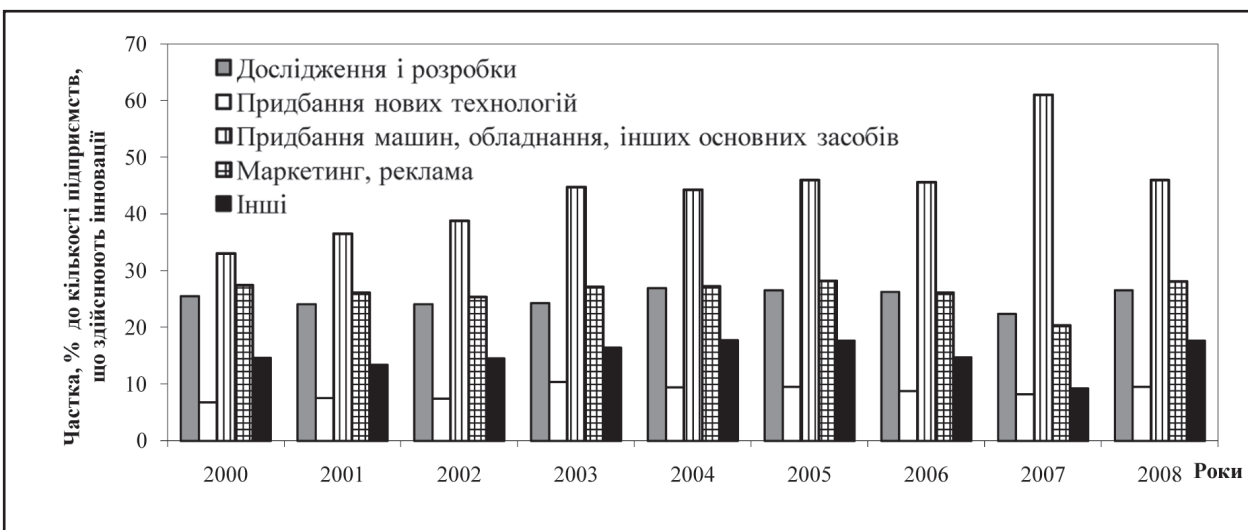

Рис. 4. Інноваційно активна діяльність підприємств за напрямками проведених інновацій

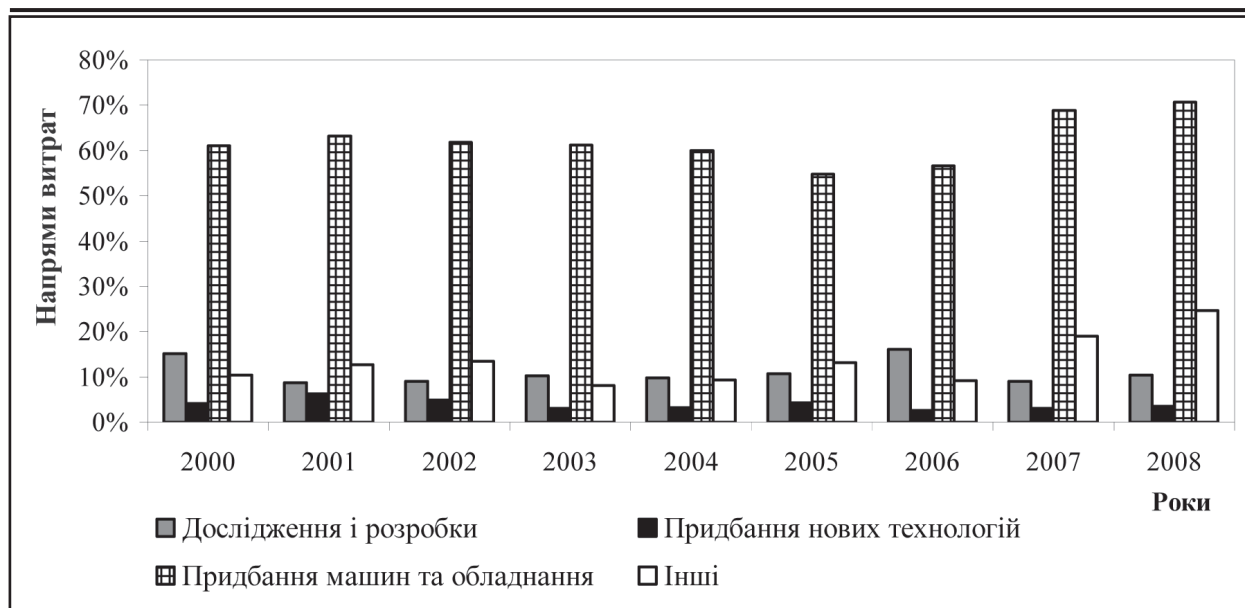

Рис. 5. Структура витрат інноваційно активних підприємств

На придбання нових технологій підприємства України витрачали не більше як 4% від загальних витрат.

Головним джерелом фінансування інновацій залишаються власні кошти підприємств (рис. 6, за даними [6]). З 2005 р. до 2008 р. їх частка у структурі загальних витрат значно зменшилася – з 87,7% до 60,6% відповідно. Це пояснюється поширенням фінансових послуг банківських установ, зменшенням кредитних ставок у 2006–2007 роках, появою венчурних фондів. Кошти іноземних інвесторів займають незначну частку в структурі фінансування інновацій українських підприємств: у 2000 р. їх частка складала 7,6%, а в 2008 р. – лише 1%. Частка коштів держбюджету за розглянуті роки коливалася з 0,4% у 2000 р. до 2,8% у 2007 р. У 2008 р. значно збільшилася частка інших джерел фінансування – до 35,7% з 22% у 2007 році. До інших джерел віднесено кредити, кошти вітчизняних інвесторів, місцевих бюджетів та позабюджетних фондів.

Інноваційний потенціал регіонів України (як і науковий) досліджувався за допомогою кластерного аналізу. Вихідними даними для проведення розрахунків були регіональні показники витрат на інновації за 2007 рік (табл. 3, за даними [7, с. 384]). Змінними для проведення кластерного аналізу було обрано види витрат на інноваційну діяльність підприємствами регіону. 27 суб'єктів було класифіковано за 6-ма ознаками (табл. 4, за даними кластерного аналізу в SPSS). Виявилось, що оптимальна кількість кластерів, що об'єднують "схожі" за інноваційною діяльністю регіони України, дорівнює чотирьом.

Перший і другий кластери складаються з одного об'єкта кожний, і це, відповідно, Донецька область та м. Київ. Третій кластер охоплює три об'єкти – Дніпропетровську, Луганську та Одеську

області, четвертий кластер – 16 об'єктів: АР Крим, м. Севастополь та решту областей.

За профілем перший кластер має найбільші загальні інноваційні витрати, що складають 24,4% усіх інноваційних витрат держави, при цьому витрати на внутрішні науково-дослідні розробки у 2,3 раза менші, ніж у другому кластері, але в 3,5 раза перевищують середні витрати третього та четвертого кластерів (див. табл. 3). За придбанням науково-дослідних розробок Донецька область є лідером – за цим напрямом витрачено у 2,7 раза більше коштів, ніж у другому кластері (м. Київ), у 9,6 раза й у 20,6 раза більше за середні витрати в третьому та четвертому кластерах. За показником придбання машин, обладнання та програмного забезпечення Донецька область у чотири рази перевищує м. Київ, у 2,5 раза перевищує середні витрати регіонів з третього кластера та в 18,8 раза – середні витрати регіонів четвертого кластера. За показником придбання інших зовнішніх знань перший кластер на порядок перевищує другий та більше ніж у 60 разів – витрати регіонів з третього та четвертого кластерів. За наведеними характеристиками можна профілювати цей кластер як "Інноваційна сила країни".

Другий кластер також є інноваційно потужним регіоном України. Загальний обсяг інноваційних витрат м. Києва складає 15,4% інноваційних витрат держави (див. табл. 3). Витрати на внутрішні науково-дослідні розробки у м. Києві найбільші та становлять 24,2% витрат України. За показником придбання машин, обладнання та програмного забезпечення м. Київ поступається третьому кластеру майже на 38%. Профіль кластера – "Інноваційний розум країни".

Третій кластер – Дніпропетровська, Луганська та Одеська області – також потужні інноваційні регіони України. Загальний обсяг

Таблиця 3
(тис. грн.)

Розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності у 2007 році

Регіони	Загальний обсяг інноваційних витрат	У тому числі за напрямками					інші витрати
		внутрішні науково-дослідні розробки	придбання науково-дослідних розробок	придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	придбання інших зовнішніх знань		
Україна	10821016,6	793550,5	192890,8	7441268,5	328421,6	2064885,2	
АР Крим	185038,9	9400,5	57,8	65742,6	13174,8	96663,2	
Області							
Вінницька	353336,6	6344,8	2147,6	340971,0	379,9	5493,3	
Волинська	169774,3	2731,3	97,5	166901,2	—	44,3	
Дніпропетровська	1179598,7	56724,7	14371,9	610699,8	8153,5	489648,8	
Донецька	2639912,1	83630,4	77201,9	2148992,9	237190,2	92896,7	
Житомирська	61366,3	—	218,0	56724,7	—	4423,6	
Закарпатська	40702,7	6420,0	7,5	31284,7	2,1	2988,4	
Запорізька	160330,3	37301,2	5573,0	84586,4	281,5	32588,2	
Івано-Франківська	264864,3	119451,1	9863,4	116371,0	12041,2	7137,6	
Київська	306617,4	588,9	1992,3	276227,8	5379,9	22428,5	
Кіровоградська	107286,5	18097,5	1326,3	58325,3	839,4	28698,0	
Луганська	1343373,5	10233,1	9169,9	1278324,5	3159,5	42486,5	
Львівська	272507,9	17095,4	5091,2	229411,5	627,9	20281,9	
Миколаївська	240873,7	87380,0	—	80352,2	—	73141,5	
Одеська	741152,6	5265,8	476,7	704365,2	104,6	30940,3	
Полтавська	99654,2	5876,8	6942,2	63215,2	583,6	23036,4	
Рівненська	24280,9	3091,1	82,0	7203,4	9325,5	4378,9	
Сумська	149520,2	11089,6	10568,7	80831,3	2036,0	44994,6	
Тернопільська	19258,4	1645,7	—	16594,0	0,6	1018,1	
Харківська	277465,6	90629,2	11593,3	132719,4	3208,9	39314,8	
Херсонська	138774,4	7096,9	3654,4	65733,1	51,1	62238,9	
Хмельницька	91948,2	2,0	26,2	64310,1	1,1	27608,8	
Черкаська	42814,7	3689,5	923,5	25293,9	8813,4	4094,4	
Чернівецька	16921,5	228,5	2401,4	10248,5	—	4043,1	
Чернігівська	225436,9	17359,0	6,5	189484,6	591,0	17995,8	
м. Київ	1666020,9	192149,0	29097,6	536217,7	22275,9	886280,7	
м. Севастополь	184,9	28,5	—	136,5	—	19,9	

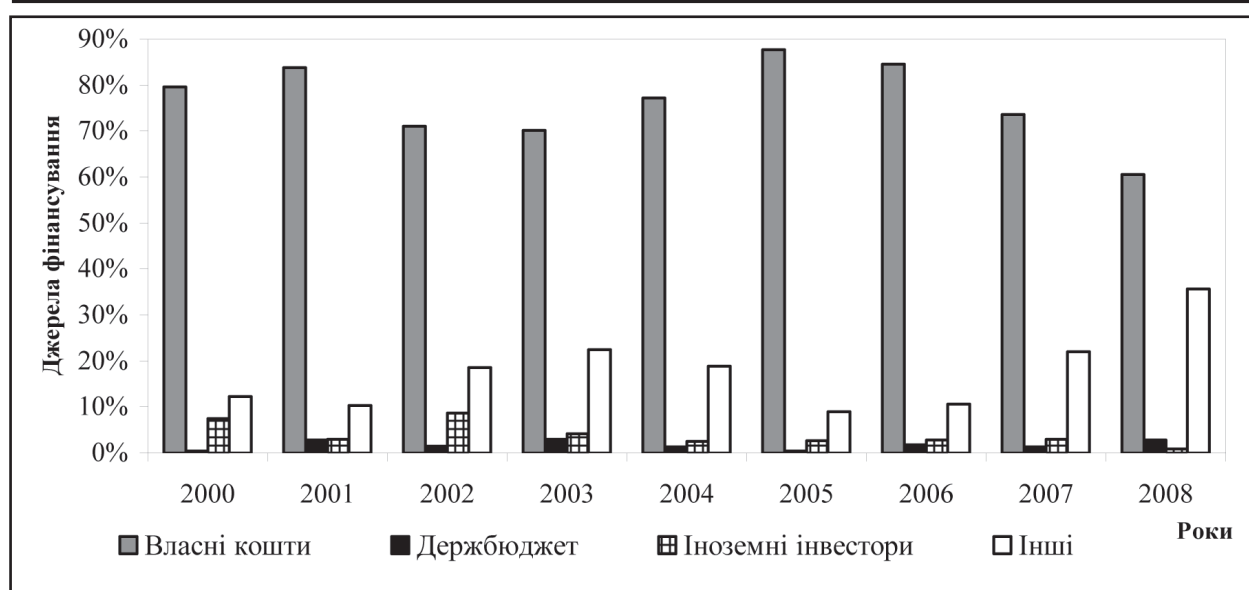

Рис. 6. Структура джерел фінансування технологічних інновацій

інноваційних витрат Луганської області складає 12,4%, Дніпропетровської – 10,9%, Одеської – 6,8% інноваційних витрат України. Профіль кластера – “Інноваційне озброєння країни”.

Четвертий кластер відстає від попередніх за всіма позиціями. Кожна з областей цього кластера має інноваційні витрати у середньому на рівні 1,6% інноваційних витрат країни. Профіль кластера – “Регіони України, які очікують інновацій”.

Таким чином, потужного вітчизняного інноваційного комплексу, що є поєднанням наукового сектору економіки з виробничим, в Україні не створено. Наукові організації не отримують належного фінансування ні з боку підприємств, ні з боку держбюджету. Скорочуються витрати на

прикладні дослідження і розробки, зменшується кількість організацій, що займаються науковими та науково-технічними роботами, погіршується якість наукових фахівців. З 27-ми регіонів України лише сім можуть бути віднесені до науково активних або інноваційно активних. Частка інноваційно активних підприємств України критично мала для подальшого інноваційного розвитку держави. Підприємствам бракує кредитних коштів на купівлю та впровадження нових технологій, машин та ін. У структурі витрат на інновації переважає купівля машин, обладнання та програмного забезпечення. Науково-дослідні розробки, що проводять підприємства, займають невелику частку в структурі загальних витрат підприємств на інновації.

Таблиця 4

Кінцеві кластерні центри за видами витрат

(тис. грн.)

Кластер	1	2	3	4
Види витрат на інноваційну діяльність				
Загальний обсяг інноваційних витрат, у т. ч.:	2639912,10	1666020,90	1088041,60	171411,23
– внутрішні науково-дослідні розробки	83630,40	192149,00	24074,53	22095,84
– придбання науково-дослідних розробок	77201,90	29097,60	8006,17	3740,99
– придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	2148992,90	536217,70	864463,17	114481,96
– придбання інших зовнішніх знань	237190,20	22275,90	3805,87	3596,08
– інші витрати	92896,70	886280,70	187691,87	27496,36

Список використаних джерел

1. The Global Competitiveness Report 2007–2008 [Electronic resource] / 2007 World Economic Forum. – Access mode : http://www.mee.government.bg/doc_pdf/Resume07.pdf
2. Рекомендації парламентських слухань на тему: “Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua> – Назва з титул екрана.
3. Трансфер технологій та інновацій : матеріали II Міжнародного форуму (Київ, 20–21 лист. 2008 р.) / Національний технічний університет України “КПІ”. – К. : НТУУ “КПІ”, 2008. – С. 10–13.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні, 2007: [стат. зб.] / відп. за вип. І. В. Калачова ; Державний комітет статистики України. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2008. – 362 с.

5. Ротар А. В. Статистико-економічна оцінка стану інноваційної діяльності у промисловості / А. В. Ротар // Статистика України. — 2009. — № 3. — С. 52–57.
6. Сайт Державного комітету статистики України. Наука та інновації [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua. — Назва з титул. екрана.
7. Регіони України 2008 : [стат. зб.] / за ред. О. Г. Осауленка ; Державний комітет статистики України. — К. : ТОВ “Вид-во “Консультант”, 2008. — Ч. II. — 2008. — 804 с.
8. Статистичний щорічник України за 2008 рік : [стат. зб.] / за ред. О. Г. Осауленка ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. — 567 с.
9. Закон України “Про наукову та науково-технічну діяльність” від 13.12.1991 р. № 1977-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=1977-12>

Вітаємо з ювілеєм

**Михайлова
Володимира Сергійовича,**

доктора економічних наук,
директора Науково-дослідного інституту статистики
НТК статистичних досліджень.

Бажаємо здоров'я, благополуччя, високих професійних досягнень
на благо національної статистики.

Рада засновників та редколегія журналу
“Статистика України”

Шановний Володимире Сергійовичу!

Прийміть найщиріші вітання з нагоди Вашого ювілею.

Висловлюємо повагу і вдячність за багаторічну сумлінну працю,
що дістала визнання серед колег-науковців.

Бажаємо Вам натхнення у наукових пошуках, реалізації нових творчих планів,
спрямованих на досягнення високих результатів очолюваного Вами колективу,
на розвиток національної статистики.

Сподіваємося, що й надалі, поєднуючи наукову та викладацьку діяльність,

Ви будете передавати знання та досвід молодим науковцям.

Зичимо Вам міцного здоров'я, невичерпної енергії, щастя, добробуту.

Колектив НТК статистичних досліджень

Статистичне дослідження ризиків у соціально-трудових відносинах

Проаналізовано недоліки сучасних методів регулювання ризиків у соціально-трудових відносинах, зокрема загальнообов'язкового державного соціального страхування. Обґрунтовано необхідність запровадження ринкових важелів впливу на ризики у соціально-трудових відносинах.

Ключові слова: ризик, соціально-трудові відносини, нещасні випадки на виробництві, втрата роботи, тимчасова втрата працездатності.

Проблема ризиків у соціально-трудових відносинах особливо загострюється в умовах економічної кризи, тому наразі потребує посиленої уваги як предмет дослідження. Вивченню зазначеного питання присвячені наукові праці відомих українських учених – Н. Болотіна, М. Вігдорчик, І. Гуменюк, О. Новікова, С. Синчук та ін. Проте в їхніх роботах ризики ототожнюються переважно з можливими негативними подіями – втратою працездатності, погіршенням рівня життя тощо [2]. Такий погляд обмежує перелік ризиків та не дозволяє застосовувати адекватні їх наслідкам інструменти та методи регулювання. Саме тому у теперішній час основним важелем впливу виступає соціальне страхування, зокрема загальнообов'язкове. Але в цій системі існує багато недоліків. Так, наразі не існує чітких критеріїв визначення розміру соціальних відрахувань на компенсацію наслідків соціальних ризиків. Крім того, деякі соціальні ризики залишаються поза увагою (ризик соціально-трудових конфліктів, інвестування в людський капітал тощо).

Метою роботи є дослідження на основі статистичних даних частоти та вагомості наслідків ризиків у соціально-трудових відносинах, недосконаlostі й недостатності наявних механізмів їх регулювання, попередження та мінімізації.

Традиційно вважається, що найзагрозливішими ризиками у соціально-трудових відносинах, тобто такими, що найбільше потребують державного регулювання, є:

- нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання;
- втрата роботи;
- тимчасова втрата працездатності.

Важливість перерахованих соціальних ризиків, коло їх охоплення, а також наслідки для усіх соціальних партнерів можна підтвердити за допомогою статистичних даних по Україні у цілому, в розрізі окремих регіонів та за певними видами економічної діяльності.

Динаміка нещасних випадків на виробництві в Україні має позитивні тенденції [8, с. 3]. Так, за останні роки чисельність потерпілих від виробничого травматизму значно зменшилася (рис. 1, за даними [6, с. 21, 68; 7, с. 21, 68; 8, с. 3, 18, 50]. Основними причинами цього є покращання умов праці,

закупівля нового, більш безпечного обладнання або ж ремонт та модернізація вже існуючого, посилення нагляду за станом охорони праці тощо. Частково така тенденція пов'язана з падінням обсягів виробництва, а відтак, зі зменшенням несприятливих виробничих факторів, що впливають на працівників, та скороченням чисельності останніх.

Але, незважаючи на всі окреслені причини, значна кількість нещасних випадків на виробництві (у 2008 р. – 19 140 випадків) потребує вдосконалення наявних засобів регулювання цього соціального ризику, а також розробки та запровадження нових. Адже виробничий травматизм спричиняє не тільки моральні та соціальні, а й значні економічні збитки. Одним із суттєвих наслідків у цьому аспекті є непрацездатність через травматизм на виробництві, що призводить до економічних втрат, зокрема фінансових, для обох сторін – і працівника, і роботодавця. Підтвердженням цього є постійне зростання кількості днів непрацездатності на одного потерпілого від травматизму на виробництві (див. рис. 1).

Якщо чисельність травмованих демонструє сталу динаміку до зменшення, то чисельність загиблих у 2007 р. значно зросла [7, с. 46]. Основною причиною цього стало те, що у 2007 році на підприємствах України мав місце ряд аварій, які забрали не одне людське життя. Найбільша з них – аварія на Об'єднанні підприємств “Шахта ім. О. Ф. Засядька”, що відбулася 18 листопада 2007 року, в якій загинула 101 особа [1]. Темпи приросту двох вищезазначених показників також різняться (у 2008 р. щодо 2006 р.): майже на 18% зменшилася чисельність потерпілих з втратою працездатності на один робочий день і більше, і тільки на 3% – чисельність загиблих [6, с. 21, 46; 8, с. 18, 34].

Динаміка рівня травматизму на виробництві за видами економічної діяльності, які випереджають інші у галузі за частотою нещасних випадків, переважно також є позитивною (рис. 2, за даними [6, с. 68; 7, с. 68; 8, с. 50]). Загалом структура травматизму за видами економічної діяльності досить неоднорідна. Основною причиною цього є специфіка зайнятості в кожній галузі, зокрема умови праці та засоби виробництва, що в ній застосовуються. Так, максимальна частка потерпілих припадає на добувну промисловість, адже працівники цієї сфери у своїй роботі найчастіше використовують складне та небезпеч-

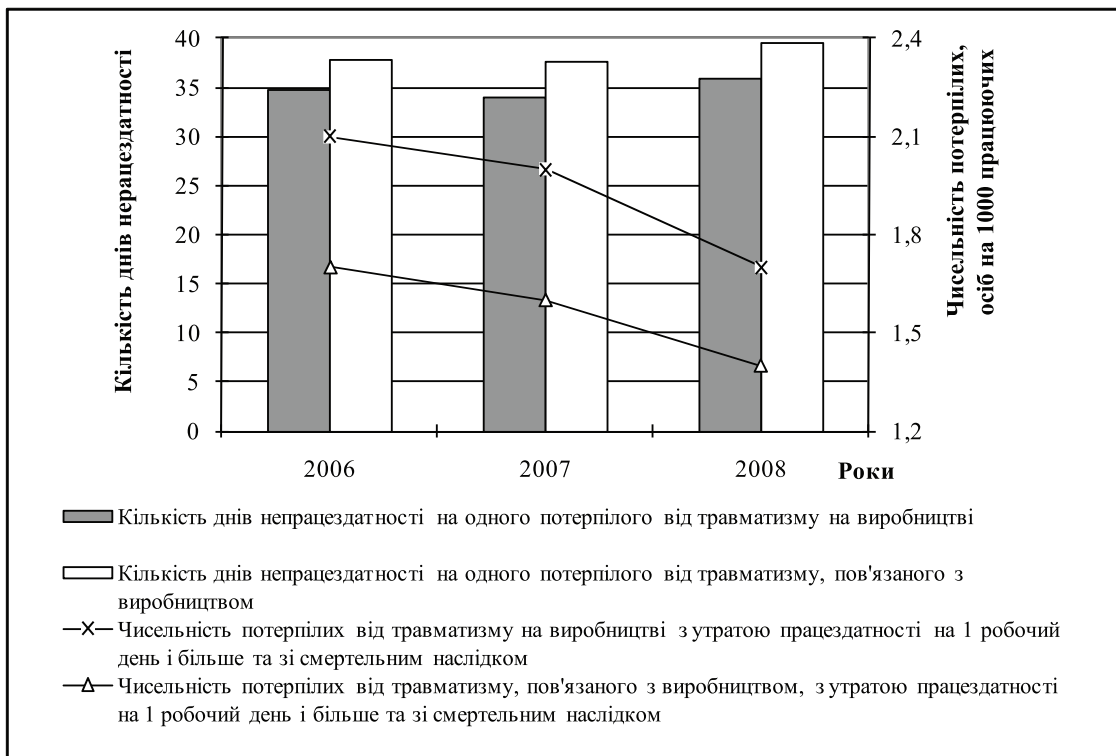

Рис. 1. Характеристики травматизму на виробництві (пов'язаного та непов'язаного з виробництвом)

не обладнання, неправильна експлуатація якого є значно більшою загрозою для життя та здоров'я порівняно, наприклад, з основними засобами, що використовуються у галузі освіти.

Розподіл кількості загиблих від виробничого травматизму за регіонами значною мірою відображає галузеву спеціалізацію підприємств (рис. 3, за даними [8, с. 34]).

Найбільше загиблих у 2008 році було серед працівників промислових регіонів – Донецької, Дніпропетровської, Луганської областей. Причому якщо травмування персоналу пов'язане з організаційними причинами (табл. 1, за даними [8, с. 78–79]), то у смерті зайнятих на виробництві значну роль відіграє саме техніка: незадовільний технічний стан виробничих об'єктів, будинків, споруд, території, засобів виробництва та транспортних засобів, порушення технологічного процесу, неправильна експлуатація устаткування тощо [8, с. 70–71]. Як свідчить аналіз, основною причиною виробничого травматизму продовжує залишатися людський фактор. У першу чергу, це недоліки й упущення в організації охорони праці на підприємствах з боку роботодавців та нехтування правилами особистої безпеки з боку працівників.

Слід зауважити, що за останні роки безперервно збільшується питома вага потерпілих від травматизму через порушення трудової і виробничої дисципліни, тобто через ті причини, яких можна уникнути. Тому ставлення до безпеки праці необхідно змінювати як роботодавцям, так і працівникам. Кожен повинен усвідомити, що порушення вимог техніки безпеки – прямий шлях

до виробничої травми або професійного захворювання. Люди мають знати, що про своє здоров'я потрібно дбати, тобто працівник може відмовитися від виконання завдання, якщо існує загроза його життю або життю та здоров'ю оточуючих. І, за українським законодавством, працівник не несе відповідальності за таку відмову. Важливе місце серед причин травматизму на виробництві займає також недостатній рівень підготовки роботодавців та відповідальних посадових осіб з питань охорони праці, допуск до роботи без навчання та перевірки знань з охорони праці, відсутність або недосконалість системи управління охороною праці, незадовільна організація виробництва, низький рівень відповідальності за безпеку праці як керівництва підприємств, так і працівників.

Витрати, пов'язані з нещасними випадками, становлять значну суму, тому економічно більш вигідно вкладати кошти в охорону праці, ніж весь час ліквідувати наслідки нещасних випадків і аварій на виробництві. В Україні постійно зростає сума витрат на заходи з охорони праці як в абсолютному вимірі, так і в розрахунку на одного зайнятого (рис. 4, за даними [8, с. 6]).

Основними статтями витрат на заходи з охорони праці є: придбання засобів індивідуального, колективного, протипожежного захисту, спецодягу та спецвзуття; проведення атестації робочих місць за умовами праці; навчання та перевірка знань з питань охорони праці; модернізація обладнання з метою підвищення рівня безпеки тощо. З огляду на основні причини виробничого травматизму, можна стверджувати, що збільшення суми витрат

ДЕМОГРАФІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА СТАТИСТИКА

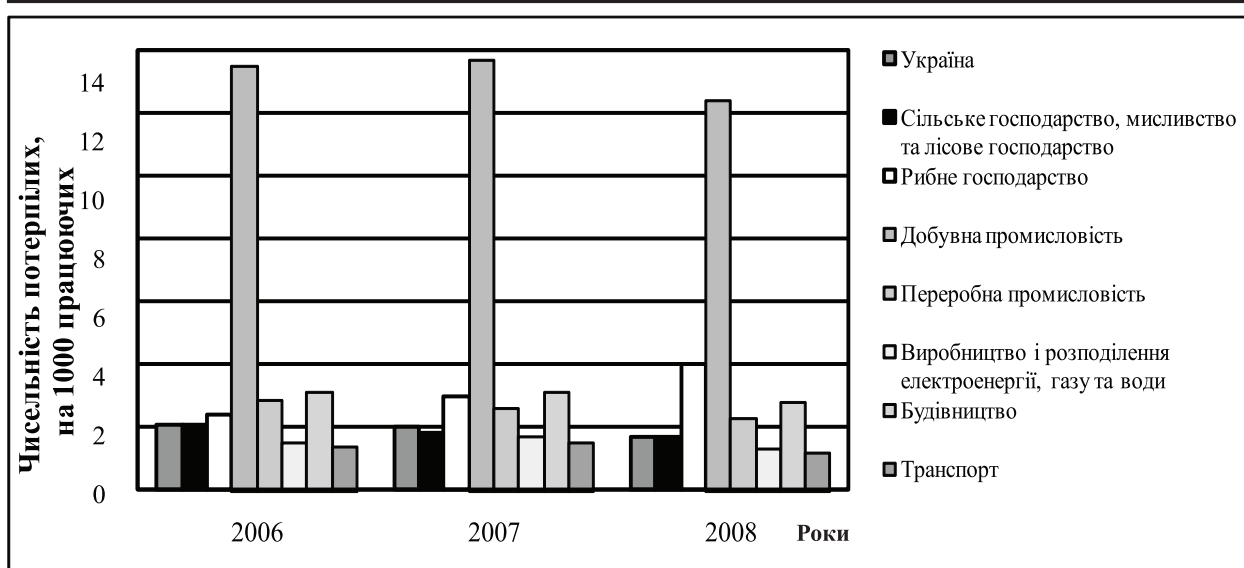

Рис. 2. Рівень травматизму на виробництві з утратою працездатності на 1 робочий день і більше за окремими видами економічної діяльності

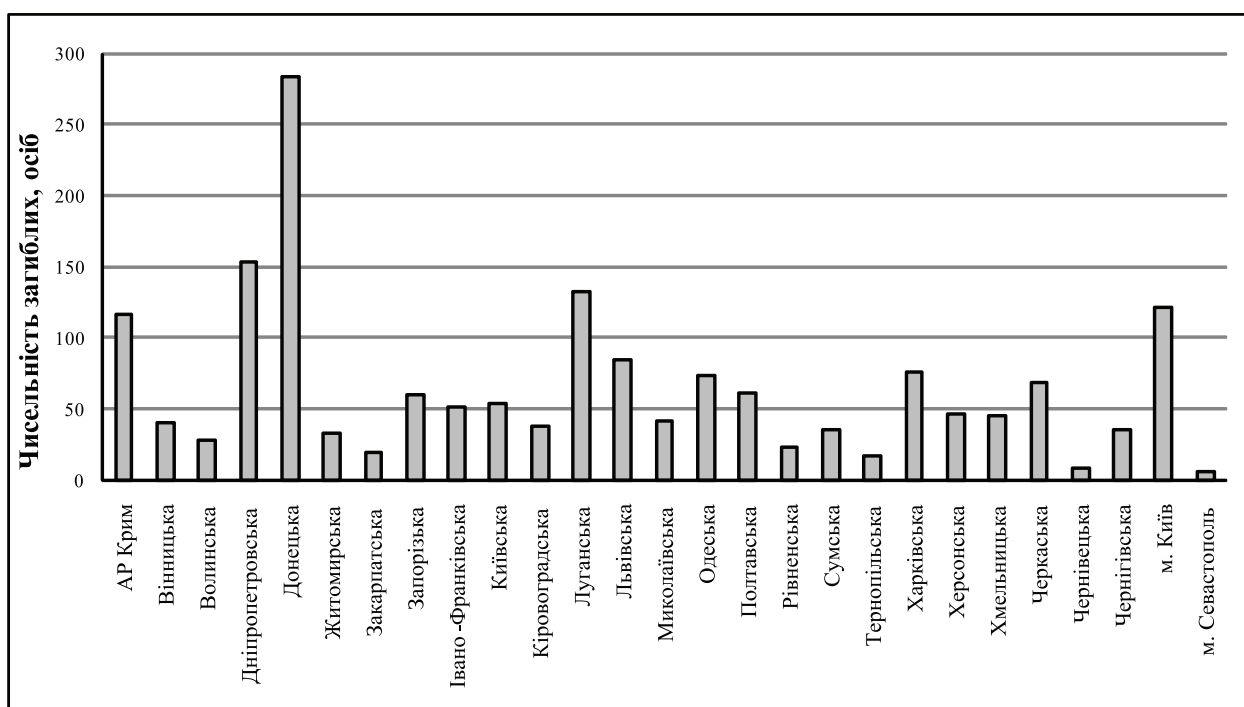

Рис. 3. Чисельність загиблих унаслідок травматизму на виробництві (пов'язаного та непов'язаного з виробництвом) за регіонами у 2008 р.

Таблиця 1

Розподіл чисельності потерпілих від травматизму, пов'язаного з виробництвом, за основними причинами нещасних випадків у 2008 р.

(%)

Причини	Частка
Конструктивні недоліки, недосконалість, недостатня надійність засобів виробництва	2,0
Недосконалість технологічного процесу, невідповідність вимогам безпеки	2,7
Незадовільний технічний стан виробничих об'єктів, будинків, споруд, території, засобів виробництва та транспортних засобів	6,6
Інші технічні причини	3,7
Недоліки в навчанні безпечним прийомам праці	2,6
Порушення режиму праці та відпочинку	0,4

Відсутність або неякісне проведення медичного обстеження (профвідбору)	0,1
Невикористання або відсутність засобів індивідуального захисту	3,6
Порушення технологічного процесу	7,7
Порушення вимог безпеки під час експлуатації устаткування, машин, механізмів тощо	14,9
Порушення правил дорожнього руху	4,6
Порушення трудової та виробничої дисципліни	18,4
Інші організаційні причини	16,4
Алкогольне, наркотичне сп'яніння, токсичне отруєння	0,9
Інші психофізіологічні причини	1,9
Інші (без урахування технічних, організаційних, психофізіологічних причин)	13,5

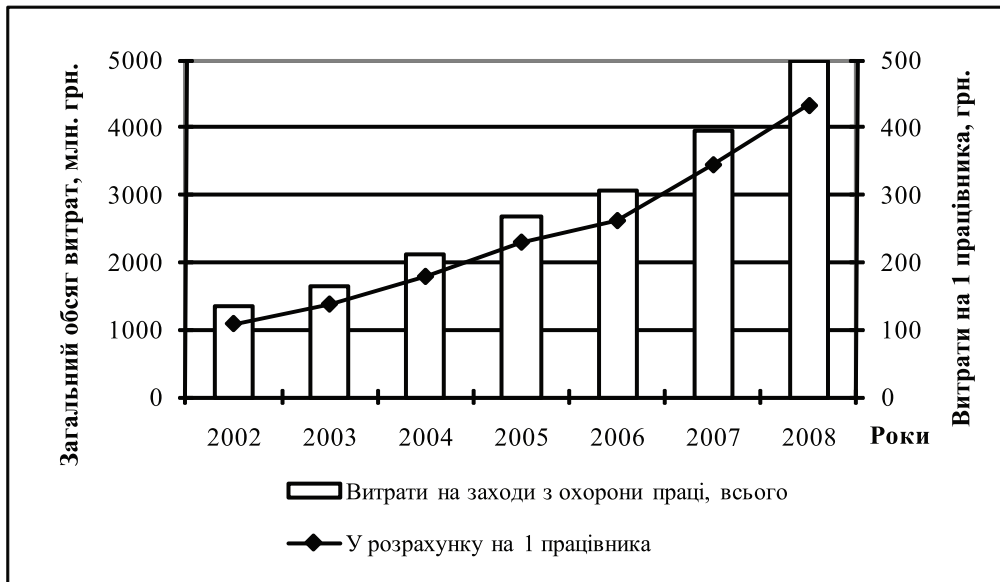

Рис. 4. Витрати на заходи з охорони праці

на заходи з охорони праці та, головне, зростання адресності їх використання дозволяє попередити виникнення нещасних випадків на виробництві.

Результати аналізу рівня витрат на заходи з охорони праці за видами економічної діяльності демонструють, що тенденція до зростання характерна для всіх галузей економіки (рис. 5, за даними [6, с. 163; 7, с. 163; 8, с. 114]). Проте темпи приросту, як і абсолютний показник, значно різняться. Лідерами виступають добувна та переробна промисловість, де витрати на заходи з охорони праці на одного працівника перевищують тисячу гривень. Щодо темпів приросту, то роботодавці підприємств переробної промисловості швидше збільшують витрати на охорону праці (приблизно 85% у 2008 р. порівняно з 2006 р.) і, як наслідок, рівень травматизму на виробництві також зменшується швидше (майже 21% за аналогічний період). Найповільніше збільшували суму коштів на заходи з охорони праці роботодавці в галузі рибного господарства (за останні три роки приріст склав близько 7%), ці витрати ледь перевищували 100 грн. на одного працівника і є найнижчими у 2008 році. Наслідком такого халатного ставлення до охорони праці є збільшення рівня виробничого

травматизму та зростання кількості загиблих на виробництві.

Ризик тимчасової непрацездатності, крім випадків травматизму та потреби у відновленні працездатності, досить часто зумовлений зовнішніми причинами, насамперед захворюванням працівника чи членів родини. Але недосконалість чинної системи медичного страхування, зокрема відсутність загальнообов'язкової його складової, є одним із чинників збереження високого рівня втрат робочого часу (табл. 2, за даними [3, с. 176]).

Як було зазначено вище, економічні, зокрема фінансові, втрати від тимчасової непрацездатності є суттєвими як для роботодавця, так і для працівника. Перші п'ять днів лікарняних оплачує саме підприємство; крім того, зі збільшенням днів непрацездатності збільшується ризик невиконання плану за обсягами виробництва продукції або ж несвоєчасного виконання робіт чи надання послуг. Як наслідок, суб'єкт господарювання втрачає свою конкурентоздатність на ринку та споживачів.

Працівник також несе матеріальні збитки внаслідок хвороби, адже оплата лікарняних не завжди складає 100% від розміру заробітної пла-

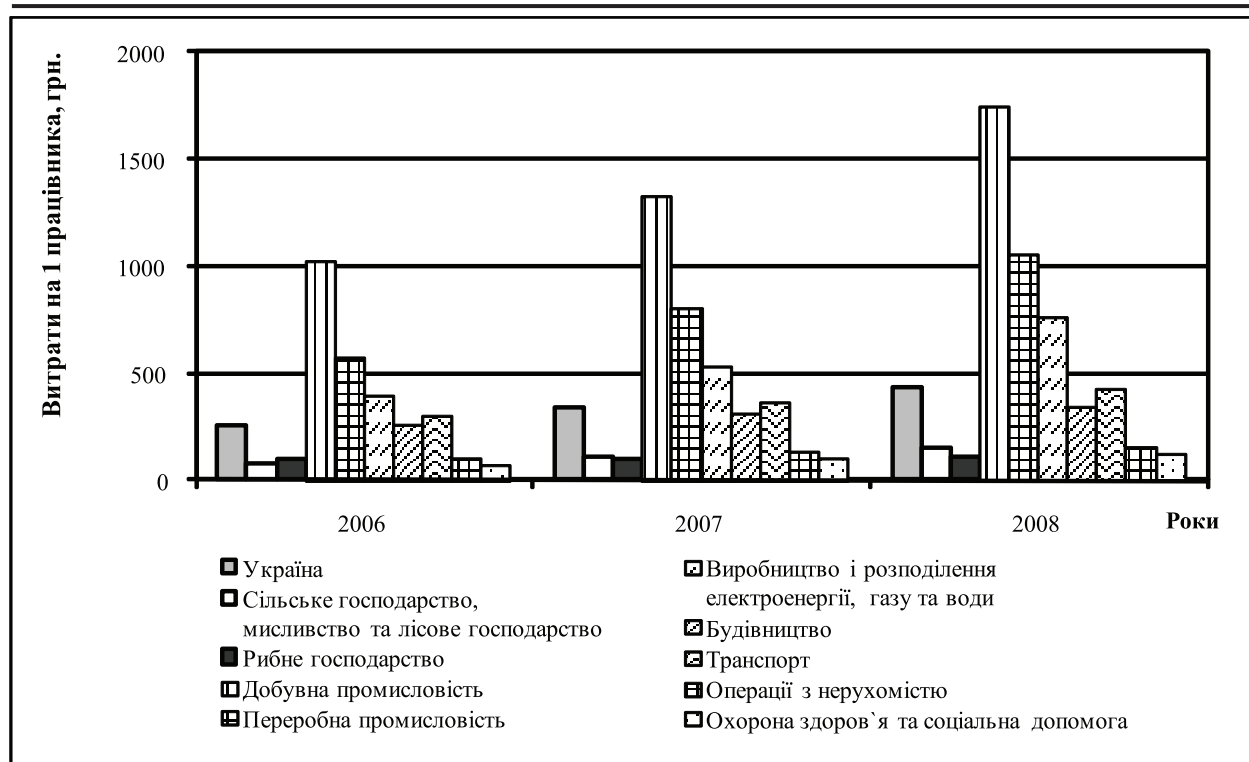

Рис. 5. Витрати на заходи з охорони праці за видами економічної діяльності

Таблиця 2

Динаміка показників тимчасової непрацездатності працівників

Показники	Роки	2006	2007	2008
Чисельність штатних працівників, які були відсутні на роботі через хворобу, тис. осіб		5459,7	5541,2	5375,5
Їх частка у середньообліковій кількості штатних працівників, %		47,8	48,6	47,2
Середня тривалість відсутності одного працівника, год.		111	112	113

ти. Особливо це стосується працівників, трудовий стаж яких невеликий. А з огляду на сучасну динаміку зростання цін на ліки, можна стверджувати, що діючі механізми регулювання ризику тимчасової втрати працездатності є недостатніми. Тому запровадження загальнообов'язкового медичного страхування має дуже важливе значення.

Ще одним важливим соціальним ризиком є ризик втрати роботи (рис. 6, за даними [3, с. 40, 46; 5]). Щорічно в Україні рівень вибуття перевищував рівень прийому нових працівників, що свідчить про скорочення робочих місць та можливостей реалізувати свій трудовий потенціал. Ці негативні тенденції особливо посилились у 2008 році, коли рівень вибуття працівників становив 32,8%, що на 2,1 в. п. більше, ніж у попередньому році, та на 4,5 в. п. вище порівняно з рівнем прийому на роботу. Причини звільнення можуть бути різними (скорочення, спричинене загальним економічним спадом; низька заробітна плата; незадовільні умови праці; соціальні конфлікти тощо), але наслідок у більшості випадків негативний: для працівника – втрата заробітку, вмінь та навичок, психологічний дискомфорт; для роботодавця – матеріальні ви-

трати на пошуки нового працівника, його навчання тощо.

Водночас не слід розглядати проблеми, пов'язані зі зміною місця роботи, тільки у негативній площині. Так, перехід на нове місце роботи може сприяти підвищенню ефективності праці, якщо нова діяльність більшою мірою відповідає інтересам і здібностям працівника. Крім того, зміна змісту праці знижує її монотонність, а оновлення складу трудового колективу може поліпшити соціально-психологічний клімат у ньому.

При аналізі явища вивільнення працівників особливо увагу слід приділити поняттю “плинність кадрів”. За останні три роки в Україні спостерігається зростання коефіцієнта плинності (див. рис. 6). Наслідком цієї негативної динаміки є те, що роботодавці несуть чимало втрат, серед яких можна виділити: втрати робочого часу; втрати, що пов'язані з проведенням процедури звільнення; втрати, пов'язані з судовими витратами; втрати, пов'язані з проведенням процедури найму працівників на вакантні посади; витрати на навчання прийнятого на робо-

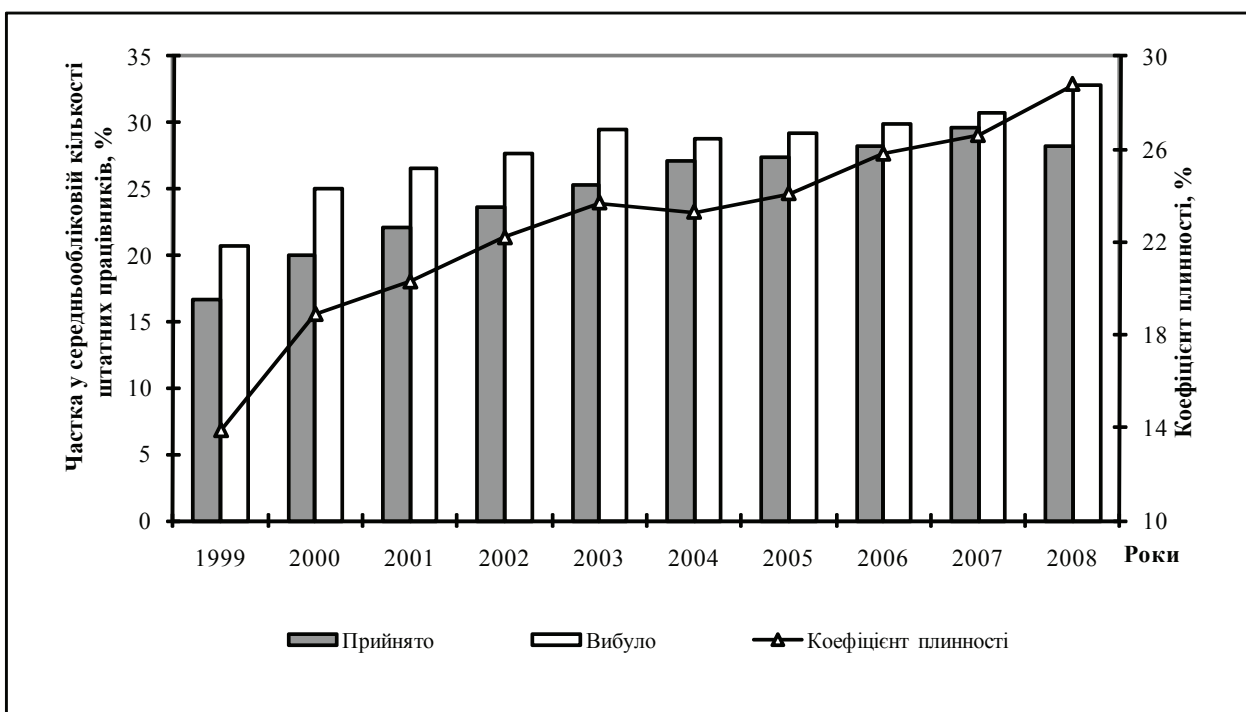

Рис. 6. Механічний рух найманих працівників в Україні

ту співробітника тощо. Крім того, як правило, продуктивність праці працівників, які мають намір залишити підприємство, знижується через зміну їх ціннісних орієнтацій. Продуктивність праці у групі працівників, які нещодавно прийшли на підприємство, також нижча, ніж у середньому по підприємству, у зв'язку з проблемами соціальної адаптації та тимчасової непристосованості до нової робочої ситуації. З огляду на ці негативні наслідки, необхідно визначати причини плинності кадрів та регулювати їх. Якщо на сімейно-побутові причини звільнення працівника роботодавець практично не має впливу, то на умови, зміст та організацію праці, систему морального й матеріального стимулювання, стиль керівництва, систему професійного просування він може впливати і покращувати, тим самим зменшуючи мобільність персоналу.

Як видно з результатів дослідження, випадки соціальних ризиків, що є об'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування, справді є поширеними, але не менш значущі й інші, статистичного підтвердження яких або немає, або їх можна виявити на підставі аналізу соціально-економічних умов праці. Зокрема, одним з найважливіших в умовах високої економічної нестабільності є ризик соціально-трудових конфліктів. Цей вид ризику стосується як роботодавця, так і працівника, адже наслідком явно вираженого чи прихованого конфлікту може бути звільнення. Якщо ж воно відбулося з порушенням трудового законодавства, це провокує новий конфлікт та додаткові фінансові витрати для роботодавців.

Водночас у 2006–2008 рр. спостерігається скорочення показників, що характеризують розгляд судами справ у порядку цивільного судочинства щодо порушень трудового законодавства. Так, кількість розглянутих справ становила 58 893 у 2006 р., 41 610 у 2007 р., 29 051 у 2008 р., а задоволених позовів, відповідно, 37 551, 24 930, 16 586. За результатами аналізу статистики судових позовів щодо порушення трудового законодавства, можна стверджувати, що в останні роки конфлікти соціальних партнерів були більш поширеними, ніж інші ризики в соціально-трудових відносинах, причому цей висновок базується тільки на статистиці оприлюднених конфліктів [4, с. 193–195]. Справжня частота порушень прав найманих працівників очевидно є набагато вищою.

Результати аналізу структури задоволених позовів свідчать, що в гіршому становищі є наймані працівники – їх позовів набагато більше, як і сум, призначених до стягнення [4, с. 193–195]. Причому очевидним є збільшення поінформованості працівників про свої права, оскільки у багатьох випадках рішення на користь працівника передбачало відшкодування не лише матеріальної, але й моральної шкоди.

На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що традиційні механізми регулювання ризиків у соціально-трудових відносинах є мало-результативними. Посилюється потреба розвитку ринкових механізмів регулювання, особливо щодо тих ризиків, які не підлягають державному страхуванню. Найпоширеніші з них можуть бути врегульовані превентивними заходами, зокрема посиленням дієвості соціально-трудових угод з

активізацією профспілкової активності та державним стимулюванням роботодавців до створення комфортних умов праці. При цьому можуть бути задіяні регуляторні механізми, що використовуються з метою мотивації недержавного пенсійного

страхування або (за зарубіжним досвідом) стимулювання впровадження систем участі в доданій вартості у межах, які будуть стримувати конфлікти та дозволять інвестувати в розвиток людського капіталу.

Список використаних джерел

1. Аварія на шахті імені Засядька [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikinews.org/wiki> — Назва з титул. екрана.
2. Боков О. В. Теоретичні аспекти соціального страхування [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cpsr.org.ua/?pr=9&id=227>
3. Праця України 2008 : [стат. зб.] / відп. за вип. Н. В. Григорович ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. — 321 с.
4. Соціальні індикатори рівня життя населення : [стат. зб.] / відп. за вип. І. В. Калачова ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. — 220 с.
5. Статистично-аналітичний огляд стану ринку праці у 2007 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gr/pres-reliz/dop2007.htm>
6. Травматизм на виробництві у 2006 році : [стат. бюл.] / відп. за вип. Н. В. Кривенко ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2007. — 192 с.
7. Травматизм на виробництві у 2007 році : [стат. бюл.] / відп. за вип. Н. В. Кривенко ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2008. — 191 с.
8. Травматизм на виробництві у 2008 році : [стат. бюл.] / відп. за вип. Н. М. Биток ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. — 133 с.

Підходи до стратифікації підприємств оптової торгівлі при формуванні вибіркової сукупності (регіональний аспект)

Розглянуто передумови й обґрунтовано методологічні та методичні підходи до формування вибіркової сукупності підприємств оптової торгівлі. На прикладі Житомирської області проведена їх стратифікація за обсягом оптового товарообороту та сформована вибіркова сукупність.

Ключові слова: вибіркоче обстеження, генеральна сукупність, вибіркова сукупність, страти, стратифікація, вибіркові оцінки.

Відповідно до програмних документів розвитку державної статистики, зокрема Стратегії розвитку державної статистики України до 2012 року, передбачається, що вибіркоче спостереження стануть одним із головних джерел отримання інформації для вимірювання багатьох основних соціально-економічних показників.

В умовах переходу до інформаційного суспільства підвищується попит на статистичну інформацію та змінюється характер вимог до неї. Задовольнити зростаючий попит на інформацію екстенсивним шляхом, тобто за рахунок збільшення обсягів статистичних даних, нереально, отже, необхідна інтенсифікація процесів збирання й оброблення даних із застосуванням більш ефективних технологій. У вирішенні зазначеної проблеми важливе місце посідають вибіркові обстеження [1].

З метою задоволення потреб інформаційного характеру вдосконалюються методи та засоби збирання й обробки даних, розширюється сфера прикладних вибіркових обстежень, застосування яких наразі досить різноманітне. Як показує практичний досвід, найбільшого значення набувають вибіркові обстеження на рівні окремих видів діяльності, зокрема у галузі торгівлі. Широке впровадження таких обстежень дозволяє отримувати більш детальну та якісну інформацію у коротші терміни та за менші кошти.

Питанням розробки теоретичних засад вибіркового методу у контексті практичної діяльності багатьох галузевих статистик присвячені роботи як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців: Н. Бокуна, А. Єріної, У. Кокрена, В. Михайлова, К. Репіна, В. Саріогло, О. Черняка та ін. [1–7].

У діяльності органів державної статистики незалежної України однією з перших сфер економіки, де почалося впровадження вибіркових обстежень, стала торгівля. Для проведення вибіркового спостереження за основу відбору було взято дані перепису підприємств, що здійснюють роздрібну торгівлю, станом на 1 січня 1996 року. Вперше поширення результатів пілотного

© Т. М. Бульчак, 2010

вибіркового обстеження на генеральну сукупність було проведено на базі даних щодо роздрібної торгівлі за 1999 рік.

Наразі місячні вибіркові обстеження підприємств роздрібної та оптової торгівлі мають на меті, насамперед, кон'юнктурно-аналітичні цілі та дають інформацію про загальний обсяг товарообороту і його зміни порівняно з попередніми періодами. Однак оскільки в умовах сьогодення все більш важливу роль відіграє регіональна політика, то для оцінки регіонального розвитку торгівлі, зокрема оптової, виникає необхідність отримувати інформацію в розрізі регіонів як по Україні, так і по містах та районах окремих областей.

Метою статті є дослідження підходів до проведення вибіркових обстежень підприємств оптової торгівлі за видами діяльності (оптова торгівля продовольчими товарами, непродовольчими товарами, інші види оптової торгівлі) й отримання оперативних даних щодо оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі, відібраних за результатами цих обстежень. Невід'ємною складовою цього дослідження є поширення вибіркових оцінок на генеральну сукупність, що насамперед передбачає розробку методологічних і методичних підходів до формування вибіркової сукупності зазначених підприємств. Для досягнення поставленої мети у процесі формування вибірки слід виконати ряд завдань: поділ сукупності підприємств оптової торгівлі (основи вибірки) за обсягом оптового товарообороту, видами діяльності у регіональному розрізі; формування загальної вибірки на основі вибіркових сукупностей кожної страти підприємств; проведення вибіркового обстеження та обробка його результатів; побудова алгоритму оцінки оптового товарообороту генеральної сукупності підприємств за отриманими вибірковими даними.

У результаті проведених заходів передбачається отримання вибіркової сукупності підприємств оптової торгівлі, модернізація програмного забезпечення для побудови вибірки, проведення експериментальних розрахунків щодо оцінки оптового товарообороту, коригування цих розрахунків з метою забезпечення надійності

результатів, поширення вибірових оцінок на генеральну сукупність підприємств, що надасть можливість удосконалити методичні підходи до формування вибіркової сукупності оптових підприємств.

Таким чином, вибірка сукупність (вибірка) формується як сукупність одиниць спостереження, відібраних за певними правилами з основи вибірки (генеральної сукупності “активних” підприємств за ЄДРПОУ, для яких оптова торгівля є одним з переважаючих видів діяльності). У цьому випадку “активними” є підприємства, що за даними статистичної звітності за формою № 1-опт (річна, квартальна) зареєстровані в ЄДРПОУ та знаходяться серед звітуючих. Іншими словами, це підприємство або його структурний підрозділ у звітному періоді працює у сфері оптової торгівлі. Основа вибірки утворює масив даних для подальшої стратифікації підприємств оптової торгівлі.

Щоб сформувати вибірку сукупність, потрібна схема відбору одиниць, яка б забезпечувала репрезентативність вибірки, тобто властивість повно та адекватно представляти всю сукупність у комбінованому вигляді. Задоволення усіх цих вимог уможливує зменшення неоднорідності генеральної сукупності, оскільки для досягнення репрезентативності вибірки необхідно забезпечити відносну однорідність вибіркової сукупності шляхом її розподілу на однорідні групи за відповідним критерієм.

Як уже зазначалося вище, формування вибіркової сукупності здійснюється за певними правилами. Передусім визначається основа вибірки, тобто множина одиниць первинної сукупності, та здійснюється її упорядкування таким способом, що забезпечує принцип випадковості відбору. З теорії статистики відомо декілька способів формування вибірових сукупностей, використання яких залежить від мети вибіркового спостереження, можливостей його організації та проведення.

На практиці застосовують різні види вибірки як за організацією відбору одиниць сукупності для обстеження, так і за кількістю ступенів відбору. За способом відбору одиниць сукупності вирізняють такі види вибірки: проста випадкова, механічна (систематична), стратифікована (розшарована, районована), серійно-гніздова [1]. Для формування вибіркової сукупності підприємств оптової торгівлі за видами діяльності найбільш прийнятною є стратифікована вибірка, що зумовлено суттєвою різницею в обсягах товарообороту для різних груп підприємств. При цьому ключовим критерієм стратифікації (як основна характеристика підприємства) є вартісний. За такий критерій доцільно обрати показник оптового товарообороту з урахуванням специфіки обороту різних видів товарів, тобто асортиментної номенклатури. Таким чином, основою стратифікації підприємств

оптової торгівлі є саме обсяг оптового обороту з розподілом аналізованої сукупності на три групи залежно від виду діяльності (продаж продовольчих товарів, непродовольчих товарів, інші види оптової торгівлі).

Іншим, не менш важливим критерієм стратифікації є вид основної економічної діяльності підприємства. Для стратифікації за цим критерієм вибірка сукупність має формуватися на підставі генеральної сукупності реально діючих підприємств відповідно до реєстраційних відомостей з ЄДРПОУ, основним видом економічної діяльності яких є “оптова торгівля”. При цьому генеральна сукупність може бути доповнена підприємствами, в яких за даними річного структурного спостереження (ф. №1-підприємництво) “оптова торгівля” за розрахунковим оборотом є переважаючим видом діяльності. Ще одним критерієм, за яким можлива стратифікація, є місце розташування підприємства за територіальною ознакою. І останнім критерієм, що надає характеристику підприємства і за яким також можна здійснювати стратифікацію, є юридичний статус підприємства, тобто його юридична самостійність. За умов застосування цього критерію доцільно наводити інформацію щодо здійснення підприємством фактичної діяльності.

Ураховуючи те, що сукупність підприємств оптової торгівлі характеризується неоднорідністю за показником оптового товарообороту зі значним розмахом варіації, слід структурувати цю сукупність з метою виділення однорідних страт і максимального зменшення на цій основі внутрішньогрупової варіації. Для формування вибірки відповідно до існуючої структури за ознакою та з одночасним збереженням принципу випадковості відбору потрібно побудувати стратифіковану вибірку.

Метод стратифікації забезпечує більш високу точність результатів вибіркового обстеження, ніж простий випадковий відбір при однаковому обсязі вибірки. Таким чином, мета стратифікованого відбору полягає в поділі сукупності на страти так, щоб отримати більшу точність порівняно з простим випадковим відбором за однакового обсягу вибірки або таку саму точність – за меншого обсягу. При цьому необхідно, щоб ефект розшарування при його проведенні був якнайбільший, тобто із багатьох варіантів групувань підприємств оптової торгівлі за кількістю та обсягом оптового товарообороту відбираються найбільш оптимальні. Лише за таких умов стратифікація буде здійснена ефективно, а результати обстеження будуть точнішими, оскільки похибка вибірки зумовлена тільки варіацією усередині страт (чим вона менша, тим нижча середня із внутрішньогрупових варіацій і, отже, точніша оцінка). Для стратифікації, як правило, використовують метод групувань.

Стратифіковану (розширену) вибірку ще називають “типовою”, оскільки для виділення страт необхідно обрати такий критерій, що зумовлюватиме відображення того чи іншого “типу” умов, у яких відбувається дослідження явища, або “типу” самих цих явищ. На нашу думку, доцільно було б стратифікувати сукупність підприємств оптової торгівлі за такими критеріями: основний вид економічної діяльності та розмір оптового товарообороту. Обсягом такої вибірки є сума частинних вибірок, побудованих за кожною стратою сукупності.

Базовою інформацією для проведення вибіркового обстеження з використанням стратифікації сукупності підприємств оптової торгівлі за видами діяльності є дані квартальної звітності за формою №1-опт. Як було зазначено вище, одним з основних критеріїв стратифікації є обсяг оптового товарообороту. Відповідні результати експериментального розподілу підприємств на 4 страти за їх товарооборотом наведено в табл. 1 (за даними [8]).

Таблиця 1

Стратифікація оптових підприємств за обсягом оптового товарообороту та видами торгівлі за III квартал 2009 року по Житомирській області

Страти	Кількість підприємств, од.			Оптовий оборот, тис. грн.		
	Групи підприємств			Групи підприємств		
	I (продовольчі)	II (непродовольчі)	III (інші види)	I (продовольчі)	II (непродовольчі)	III (інші види)
Усього, у тому числі з оптовим товарооборотом, тис. грн.	119	297	369	385372	470172	416903
• до 1000,0	66	231	286	12949	45322	56087
• 1000,1–10 000,0	42	58	75	124236	171564	221911
• 10 000,1–50 000,0	10	6	8	173633	104179	138905
• 50 000,1–100 000,0	1	2	–	74554	149107	–

Основним масивом стратифікації, за яким доцільно здійснювати розрахунок обсягу стратифікованої вибірки, є друга страта підприємств з обсягом товарообороту від 1000,1 до 10 000,0 тис. грн., що формують майже 41% загального оптового обороту. Решта груп є допоміжними масивами формування вибіркової сукупності.

Слід зазначити, що перша страта складається з активних підприємств, що мають оптовий товарооборот до 1000 тис. грн. Оскільки це найбільш чисельна страта (583 підприємства, або 75% усієї кількості активних підприємств), але найменш впливова за обсягом товарообороту (9,0% його загального обсягу), то логічно відбирати такі підприємства з допоміжного масиву даних шляхом випадкового 5% відбору. Тобто з першого допоміжного масиву візьмемо для обстеження 5% підприємств як мінімально можливе значення обсягу вибірки для репрезентативного обстеження [9], що становить 29 підприємств ($n_{0,5}=29$).

Третя та четверта страти також є допоміжними масивами у формуванні загального обсягу вибіркової сукупності. Сукупна частка цих підприємств за кількістю (27 підприємств) становить лише 3%, проте ними сформовано більше половини загального обсягу оптового товарообороту. Тому ці підприємства доцільно включити в обстеження у повному складі.

Процедура стратифікації дозволяє не тільки подолати вплив неоднорідностей, а й підвищити точність результатів вибіркового спостереження. Виключенням з варіації вибірових даних її части-

ни, що зумовлена впливом неоднорідностей, одночасно досягається і зменшення помилки.

Загальний обсяг вибіркової сукупності ($n_{заг}$) за чотирма стратами складається з обсягів вибірок за окремими стратами активних підприємств. За основним масивом активних підприємств оптової торгівлі (друга страта підприємств з обсягом обороту від 1000,0 до 10 000,0 тис. грн.) розраховується обсяг стратифікованої вибірки ($n_{рах}$) як сума частинних вибірок (n_i), тобто:

$$n_{рах} = \sum_{i=1}^m n_i,$$

де m – кількість груп за видами торгівлі;
 i – порядковий номер відповідної групи.

На етапі підготовки вибіркового обстеження підприємств оптової торгівлі приймається $m=3$ (за кількістю товарних груп згідно з КВЕД, див. табл. 1).

Розрахунок обсягу стратифікованої частинної вибірки (n_i) здійснюється за формулою [9]:

$$n_i = \frac{t^2 N_i \bar{V}}{h^2 N_i + t^2 \bar{V}}, \quad (1)$$

де $t=2$ (при заданій ймовірності 95%);
 $h=0,05; 0,08$ (5%; 8%) – гранично можлива задана похибка вибірки;

N – генеральна сукупність активних підприємств.
 Внутрішньогруповий квадратичний коефіцієнт варіації:

$$\bar{V} = \frac{\sigma}{x_{заг}}, \quad (2)$$

де $\overline{\sigma}$ – внутрішньогрупове середнє квадратичне відхилення, розраховане на основі внутрішньогрупової дисперсії (σ^2) – середнього зваженого із групових дисперсій:

$$\overline{\sigma^2} = \frac{\sum_{i=1}^m \sigma_i^2 N_i}{N}; \quad (3)$$

$x_{заг}$ – загальне середнє, розраховується як середнє зважене із групових середніх:

$$\overline{x}_{заг} = \frac{\sum_{i=1}^m \overline{x}_i N_i}{N}; \quad (4)$$

Здійснивши відповідні розрахунки за наведеними формулами (3), (4) та даними табл. 1, отримаємо такі результати.

Середній оптовий товарооборот за групами видів оптової торгівлі відповідно до КВЕД (за вагу візьмемо кількість підприємств у розрізі груп за видами торгівлі) складає:

$x_I = 192$ тис. грн.; $x_{II} = 138$ тис. грн.; $x_{III} = 125$ тис. грн.; $x_{заг} = 140$ тис. грн.

Наступним кроком розраховуємо групові та внутрішньогрупову дисперсії:

$\sigma^2_I = 10946$; $\sigma^2_{II} = 5945$; $\sigma^2_{III} = 6340$; $\overline{\sigma^2} = 6889$.

Виходячи з цього, внутрішньогрупове середнє квадратичне відхилення складає $\sigma = 83$ тис. грн. Внутрішньогруповий квадратичний коефіцієнт варіації становить: $\overline{V} = \frac{83}{140} = 0,59$. Розрахуємо

обсяг частинних вибірок n_i :

$$n_1 = \frac{4 \cdot 42 \cdot 0,6}{0,0064 \cdot 42 + 4 \cdot 0,6} = 37;$$

$$n_2 = \frac{4 \cdot 58 \cdot 0,6}{0,0064 \cdot 58 + 4 \cdot 0,6} = 50;$$

$$n_3 = \frac{4 \cdot 75 \cdot 0,6}{0,0064 \cdot 75 + 4 \cdot 0,6} = 62.$$

Таким чином, після проведення процедури стратифікації за обсягом оптового товарообороту та вищезазначеними групами видів економічної діяльності (торгівлі) отримаємо стратифіковану вибірку для другої страти підприємств та загальну вибірку сукупність за чотирма виділеними стратами (див. табл. 1). Результати стратифікації підприємств оптової торгівлі Житомирської області за обсягом оптового товарообороту та видом економічної діяльності (торгівлі) за III квартал 2009 року при похибці вибірки 8% наведено в табл. 2.

Таблиця 2
(од.)

Кількість активних підприємств у групах за обсягом оптового товарообороту

Товарні групи	Генеральна сукупність					Вибіркова сукупність				
	До 1000,0	1000,1–10 000,0	10 000,1–50 000,0	50 000,1–100 000,0	Усього	До 1000,0	1000,1–10 000,0	10 000,1–50 000,0	50 000,1–100 000,0	Усього
I	66	42	10	1	119	3	37	10	1	51
II	231	58	6	2	297	12	50	6	2	70
III	286	75	8	–	369	14	62	8	–	84
Усього	583	175	24	3	785	29	149	24	3	205

Таким чином, обсяг стратифікованої вибірки (205 підприємств) відповідає 26,1% генеральної сукупності підприємств оптової торгівлі при заданій граничній похибці обстеження.

У статті представлені лише окремі питання стосовно вирішення методологічних завдань із проведення вибірових обстежень у сфері оптової торгівлі, зокрема формування вибіркової сукупності, що постають під час їх упровадження в практику діяльності органів державної статистики. Наведено підходи та результати стратифікації генеральної сукупності підприємств оптової торгівлі за основним видом економічної діяльності та обсягом оптового товарообороту. У подальших роботах будуть розглянуті питання стратифікації

підприємств оптової торгівлі за таким важливим критерієм, як територіальне місцезнаходження підприємства. Адже особливості нерівномірного розташування підприємств оптової торгівлі потребують використання територіального підходу до формування вибіркової сукупності, а врахування територіально-економічних особливостей того чи іншого регіону сприятиме отриманню більш достовірних вибірових оцінок показників. У кінцевому підсумку проведення всіх передбачених заходів і розрахунків дозволить досліджувати й аналізувати розвиток оптової торгівлі як окремого регіону (району, міста), так і країни у цілому, а також обчислювати соціально-економічні показники на регіональному та державному рівнях.

Список використаних джерел

1. Бокун Н. Ч. Метод виборочних обстежень : [учеб.-справ. пособ.] / Бокун Н. Ч., Чернышова Т. М. – Минск : НИИ статистики Республики Беларусь, 1997. – 416 с.
2. Єріна А. М. Організація вибірових обстежень : [навч. посіб.] / Єріна А. М. – К. : КНЕУ, 2004. – 127 с.
3. Кокрен У. Методы виборочного обстеження / Кокрен У. – М. : Статистика, 1976. – 440 с.
4. Михайлов В. С. Методологічні принципи вибірових обстежень підприємств оптової торгівлі / Михайлов В. С., Коваль С. П. // Статистика України. – 2008. – № 4. – С. 8–13.

5. Репін К. Ю. Методологічні проблеми вибіркового статистичного спостереження за результатами діяльності підприємств оптової торгівлі / К. Ю. Репін, О. Б. Степанова // Статистика України. — 2004. — № 2. — С. 25–27.
6. Саріогло В. Г. Проблеми вимірювання якості результатів вибіркового обстеження населення / Саріогло В. Г. // Статистика України. — 2004. — № 3. — С. 31–37.
7. Черняк О. І. Техніка вибіркового дослідження / Черняк О. І. — К. : МІВВЦ, 2001. — 248 с.
8. Продаж і запаси товарів (продукції) в оптовій торгівлі : [експрес-випуск]. — Житомир : Головне управління статистики у Житомирській області, 2009. — 4 с.
9. Методологічні рекомендації щодо вибіркового статистичного спостереження підприємств оптової торгівлі : [проект] / Держкомстат України ; НТК статистичних досліджень. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2008. — 66 с.

УДК 631.1.017:332(21+334)

М. В. Щурик,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри,
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

Критерії доцільності, особливості та передумови приватизації сільськогосподарських угідь АПК

Розглянуто доцільність приватизації земельних угідь АПК у Карпатському макрорегіоні. Висвітлено результати проведення дрібної приватизації земельних ділянок домогосподарствами. Запропоновано критерії та передумови організації подальшої приватизації земельних ресурсів. Показано, що приватна форма власності несумісна з розв'язанням соціальних та екологічних проблем.

Ключові слова: роздержавлення, паювання, приватизація, реприватизація, деприватизація, дрібноземелля, макрорегіон.

Поспішна тотальна приватизація земель у сільському господарстві Карпатського макрорегіону не забезпечила їх належне використання, збереження, поліпшення та охорону. Нині виникла потреба реприватизації та деприватизації сільськогосподарських угідь, оскільки рівень їх відтворення не забезпечує розв'язання соціальних, екологічних та економічних проблем. Земельний фонд аграрного сектору Карпатського макрорегіону продовжує швидко деградувати, що потребує переосмислення доцільності впровадження приватної форми власності на землю.

Питання приватизації земельних ресурсів у вітчизняному агросекторі економіки вже тривалий час викликають численні дискусії серед багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних учених, політиків, представників бізнесових структур, працівників сільського господарства тощо. Однак досягти спільної думки в оцінці переваг або недоліків її запровадження наразі не вдалося. Трансформація земельних відносин, в основу якої було покладено роздержавлення, паювання та приватизація земельних ресурсів у аграрному секторі, здійснювалася на теоретичних і методологічних засадах ліберальної моделі, що, як відомо, зорієнтована на впровадження приватної форми власності та обмеження втручання держави в економічні процеси. Однак, як засвідчують проміжні результати реформування, очікуваних позитивних результатів завдяки проведенню приватизації земель аграрно-промислового комплексу (далі – АПК) досягнуто не було, що пояснюється рядом допущених стратегічних поми-

© М. В. Щурик, 2010

лок. Реформування вітчизняної економіки почалося з реалізації стратегії економічної лібералізації без урахування існуючого інституціонального середовища. Після періоду тотальної зарегульованості, під впливом нищівної критики вад адміністративно-командної системи на тлі позитивних прикладів лібералізації економіки розвинених країн були форсовано впроваджені принципи приватної власності, вільного підприємництва, послаблено втручання держави в економіку тощо [1, с. 97]. Тобто трансформація земельних відносин в АПК відбулася за двома найважливішими напрямками: перший – впровадження приватної форми власності на землю, другий – відсторонення держави від регулювання економічних процесів у аграрному секторі. Зазначимо, що такі засади реформування земельних відносин не є новими й широко використовувалися розвиненими країнами на початковому етапі їх становлення та розвитку. Принагідно підкреслимо, що в Україні в умовах перехідного періоду, які вже не є соціалістичними, але й ще не капіталістичні, не було вироблено власної моделі реформування земельного господарства, а ліберальна модель була запозичена ззовні й наполегливо рекомендувалася нашій державі міжнародними фінансовими інституціями (Міжнародним валютним фондом, Світовим банком), країнами ЄС тощо. Більше того, ними щедро фінансувалося роздержавлення, подрібнення та приватизація земельних ресурсів АПК. Причому кредити, різні види фінансової допомоги надавалися на умовах низьких відсоткових ставок або навіть за відсутності останніх. Відомий російський учений Л. Абалкін, характеризує проблеми

соціалістичної економіки перехідного періоду, оцінює їх як невизначені і теоретично, і практично [2, с. 8]. На нашу думку, умовами невизначеності під час пошуку типу розвитку земельних відносин сповна скористались у своїх корисливих цілях іноземці, якими свідомо було зруйновано земельне господарство України. Модель трансформації земельних відносин шляхом тотальної приватизації, подрібнення земельних угідь у кінцевому підсумку спрямовувалася на досягнення виключно матеріальних інтересів невеликої групи людей, при цьому часто ігнорувалися права та інтереси інших членів суспільства. Виходячи з основних положень фізичної економії, земля є джерелом життя на планеті, вона повинна належати всьому суспільству, а не бути власністю певних привілейованих його членів. Звідси приватизація землі, що відбулася в Україні, а тепер ще й намагання перетворити її на товар, суперечать її природі [3, с. 381].

Ми переконані, що штучне нав'язування неадаптованих економічних моделей нашій державі, псевдокорисне надання різного роду преференцій, фінансовий та економічний тиск багатьох іноземних держав не сприяє зміцненню могутності України. Значна частина такої квазідопомоги часто має прагматичний, корисливий характер. Україну хочуть бачити як сировинний придаток, відсталу в економічному, екологічному, соціальному плані колонію. Однак співіснування країн світу має формуватися на засадах рівного партнерства, а не поступок задля задоволення інтересів найбільш розвинених держав. Це аксіома, без усвідомлення якої Україна не зможе стати могутньою державою на світовій арені. Саме тому формування земельних відносин, інші трансформаційні заходи у вітчизняному аграрному секторі повинні здійснюватися за власною економічною моделлю з урахуванням особливостей та менталітету сільських жителів.

Приватизація земельних ресурсів у сільському господарстві має не лише спрямовуватися на задоволення економічних інтересів, а поєднувати їх з одночасним розв'язанням екологічних і соціальних проблем усього суспільства. Досвід трансформації на постсоціалістичному просторі довів, що стрімка приватизація, лібералізація торгівлі, макроекономічна стабілізація, ринкове ціноутворення забезпечують досягнення загальної, вузької мети – економічного зростання країни [4, с. 106]. Водночас приватизація земельних угідь в аграрному секторі має забезпечуватися та регулюватися певними нормами, здійснюватися з огляду на доцільність її проведення, національні особливості тощо. Йдеться про встановлення суспільних норм, критеріїв доцільності та розв'язання завдань, які принесе суспільству приватизація земельних ресурсів АПК.

Мета статті – запропонувати нові, суспільно значущі критерії приватизації земельних ресурсів АПК Карпатського макрорегіону з урахуванням передумов та особливостей її проведення.

Земельна реформа в аграрному секторі Карпатського макрорегіону реанімувала приватну форму власності на сільськогосподарські угіддя, що була знищена у 1939–1944 рр. Відродження приватного землеволодіння провідники земельної реформи пов'язували з підвищенням економічної ефективності організації земельного господарства, покращанням процесу відтворення сільськогосподарських угідь. При цьому командно-адміністративна модель господарювання була визнана організаторами трансформації земельних ресурсів АПК як малоєфективна, надмірно централізована та бюрократизована. З цієї причини були зруйновані колгоспи та радгоспи. Земельна реформа також значно обмежила регуляторні функції держави та місцевих органів самоврядування. Одночасно у країні було сформовано правове забезпечення захисту приватної власності на засадах недоторканості приватного власника, мінімізації втручання держави та місцевих органів самоврядування у процеси використання, збереження, поліпшення й охорони земель. Мабуть, через це відтворення земель приватними власниками наразі часто здійснюється з порушенням вимог екології, соціальних суспільних норм, при цьому швидко зростає кількість покинутих і незадіяних земельних ділянок (паїв).

Слід зазначити, що чинне земельне законодавство України нині дозволяє приватизацію сільськогосподарських угідь з установленням певних обмежень для сільськогосподарських підприємств та господарств населення. У теперішній час власниками сільськогосподарських угідь у Карпатському макрорегіоні є держава та приватні суб'єкти господарювання. За офіційними даними Державного комітету України із земельних ресурсів, станом на 01.01.2009 р. землеволодіння усіх власників земель та землекористувачів у Карпатському макрорегіоні характеризувалося так (табл. 1, за даними [5]). Тобто переважна частина сільськогосподарських угідь знаходиться у приватній власності. Оцінка структури приватних земель засвідчує певну її специфіку, яка полягає в тому, що основними власниками земель є господарства населення. В їх підпорядкуванні наразі знаходиться майже 80% сільськогосподарських угідь, решту 20% мають сільськогосподарські підприємства. Для досліджуваного макрорегіону характерним є також стан дрібноземелля, про що переконливо свідчать показники табл. 2 (за даними [5]).

Отже, на одного мешканця по Україні в цілому припадає приблизно вдвічі більше сільськогосподарських угідь порівняно з досліджуваними областями. Крім цього, макрорегіон належить до

Розподіл земель за формами власності в Карпатському макрорегіоні

Області	Загальна площа с/г угідь, тис. га	Сільськогосподарські угіддя, що перебувають у			
		державній власності		приватній власності	
		площа с / г угідь, тис. га	частка у загальній площі с / г угідь, %	площа с / г угідь, тис. га	частка у загальній площі с / г угідь, %
Закарпатська	453,2	185,3	40,9	266,9	58,9
Івано-Франківська	631,9	219,0	34,7	412,9	65,3
Львівська	1267,8	481,3	38,0	786,5	62,0
Чернівецька	471,2	123,4	26,2	347,8	73,8
Україна в цілому	41625,8	11040,5	26,5	30557,7	73,4

Таблиця 2

Динаміка площ сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного мешканця Карпатського макрорегіону

Області \ Роки	1960	1990	2000	2005	2006	2007	2008
Закарпатська	0,51	0,38	0,36	0,37	0,37	0,37	0,37
Івано-Франківська	0,59	0,44	0,44	0,46	0,46	0,46	0,46
Львівська	0,63	0,47	0,48	0,50	0,50	0,50	0,50
Чернівецька	0,63	0,51	0,51	0,52	0,52	0,52	0,52
Україна в цілому	1,07	0,81	0,85	0,89	0,90	0,90	0,91

однієї з найбільш густонаселених сільських територій. Ми не випадково зупинилися на детальній характеристиці особливостей землекористування та землеволодіння домогосподарствами Карпатського макрорегіону: результати їх діяльності повинні слугувати критерієм оцінювання доцільності приватизації земельних паїв, розробки стратегії розвитку тощо.

Офіційні дані Головних управлінь агропромислового розвитку регіонів свідчать, що нині господарствами населення досліджуваного макрорегіону завершується приватизація земельних паїв. Поштовхом до цього стало прийняття Постанови Кабінету Міністрів, яка зробила процес приватизації безкоштовним.

Зрозуміло, що право власності на земельні угіддя не є тією панацеєю, яка зараджує штучному розв'язанню економічних, екологічних та соціальних проблем. Разом з тим, на наше переконання, критерієм оцінки доцільності приватизації земель АПК повинні бути не лише матеріальні інтереси власника земельного паю, а й можливість задоволення не власних, а суспільно значущих потреб, які є більш важливими. Це – аксіома, нерозуміння якої робить процес приватизації непотрібним і навіть шкідливим для суспільства. Ось чому нині актуалізується потреба критичного осмислення й оцінки приватизації земельних угідь у АПК Карпатського макрорегіону, а також дослідження доцільності та особливостей приватизації земельних ресурсів аграрного сектору.

Чи має людина право підпорядковувати в особисту власність земельну ділянку? Чи не порушує приватизація прав інших громадян? Чи зможе приватизувати землю майбутнє покоління? На-

скільки соціально справедливою є приватизація? Відповіді на ці та інші питання, пов'язані з ними, переконують, що надання землі у приватне володіння за своєю суттю є аморальним, соціально несправедливим та породжує нерівність у суспільстві. Аргумент, що приватна форма власності є більш ефективною в умовах ринкової економіки щодо державної, не має доказової сили у дискусіях, які часто виникають стосовно потреби приватизації землі, всіх природних ресурсів. На нашу думку, очевидно, що не державна власність погана у принципі, а особливості її реалізації в Україні. Досвід багатьох високорозвинених держав, зокрема Швейцарії, Ізраїлю, Китаю, Скандинавських країн, засвідчує, що державна форма власності на земельні угіддя АПК є більш надійною, стабільною, конкурентоспроможною, соціально гарантованою, економічно ефективною. Більше того, державна власність на сільськогосподарські угіддя дає можливість регулювати найбільш важливі для всього суспільства напрями використання земель, лобювати інтереси населення країни, зберігати та створювати робочі місця, організувати й забезпечувати розвиток інфраструктури на селі. Ці завдання в Україні не виконують великі сільськогосподарські орендні господарства, агрохолдинги, у підпорядкуванні яких знаходяться десятки, сотні тисяч гектарів сільськогосподарських угідь, оскільки використання ними земель спрямовується лише на одержання економічного зиску.

Проведений аналіз свідчить ще про одну значну помилку, що була допущена прихильниками приватної форми власності на землю. Йдеться про теоретичні та методологічні засади, на яких базувався процес приватизації фабрик, заводів, майно-

вих комплексів і які були покладені в основу приватизації землі. Водночас земля не є результатом творіння людських рук, вона призначена для потреб усього соціуму – як нинішнього, так і майбутнього. Таким чином, вона не може бути об'єктом приватного володіння. Більше ніж очевидно, що допущена (свідомо чи несвідомо) помилка, яку потрібно виправляти шляхом повернення абсолютної більшості сільськогосподарських угідь у державне володіння, оскільки лише держава зможе належно зберегти соціальну рівність громадян, усього суспільства на землю, природні ресурси, все довкілля.

Розробники засад приватизації чомусь замовчують те, що приватний власник має юридичне право заборонити іншим громадянам користуватися благами, що генеруються “його” землею. Слід зазначити, що такі випадки стають нині нормою. Йдеться про встановлення власниками штучних споруд, що обмежують або взагалі унеможливають доступ до землі. Це потрібно визнати та публічно озвучити. Прикладом може слугувати приватизація окремих земельних ділянок вищими чинами влади в гірських Карпатах.

Відомо, що дрібній приватизації сільськогосподарських земель у АПК Карпатського макрорегіону передувало роздержавлення та паювання земельних фондів колишніх колгоспів і радгоспів. Зазначимо, що надання паїв було безкоштовним; це, за задумом провідників земельної реформи, усувало допущену раніше соціальну несправедливість. Йдеться про масове вилучення, націоналізацію земель у досліджуваному макрорегіоні та примусову колективізацію майна в 1939–1944 рр. Саме тому на найвищому державному рівні було прийнято рішення про безплатне надання селянам земельних ділянок із правом подальшої їх приватизації. Таким чином, планувалося забезпечити підвищення ефективності використання, збереження, поліпшення та охорону земельних ресурсів з одночасним розв'язанням соціальних негараздів, що накопичилися на селі. Популістським гаслом при цьому став заклик до пошуку справжнього господаря в особі дрібного приватного власника. Однак, як засвідчують результати дрібної приватизації земельних угідь у АПК Карпатського макрорегіону, очікуваних позитивних зрушень досягти не вдалося [6]. Воно і зрозуміло, оскільки здоровий глузд засвідчує, що механічне, тотальне паювання, надмірне подрібнення раніше цілісних земельних фондів не може забезпечити раціональне ведення земельного господарства та належне відтворення земельних ресурсів. Наслідки подібного реформування у світі вже відомі. Зокрема, це мало місце в Китаї у період культурної революції, коли проблему збільшення виробництва металу намагалися вирішити за рахунок дрібних господарств населення. Ми вважаємо, що земельна реформа, домінантою якої було паювання та дрібна прива-

тизація земель, завдала значної шкоди сільському господарству досліджуваного макрорегіону і не забезпечила належне розв'язання соціальних негараздів. Селянин не став краще жити, не відчув соціальну захищеність, а навпаки, рівень життя на селі суттєво погіршився, що переконливо демонструє зникнення багатьох сіл, загострення демографічної ситуації, розвал та знищення соціальної інфраструктури, швидке зростання безробіття тощо. Причому з кожним роком село продовжує деградувати. Таким чином, безкоштовне розбазарювання продуктивних сільськогосподарських угідь з наступною приватизацією значно загострило соціальні проблеми в сільських поселеннях. Особливо це стосується осіб пенсійного віку (нині близько 80% земельних ділянок знаходяться у власності пенсіонерів), які фізично, фінансово, матеріально, професійно не можуть належно організувати використання, збереження, поліпшення та охорону землі. Йдеться про те, що власник приватизованої земельної ділянки, не маючи відповідних ресурсів, залишився наодинці з економічними, екологічними та соціальними проблемами.

Приватизація земельних ресурсів домогосподарствами досліджуваного макрорегіону породила ще одну суттєву проблему. Йдеться про виникнення тіньового ринку, на якому, незважаючи на законодавчу заборону купівлі-продажу, земля успішно продається, що слугує причиною її перерозподілу, розбазарювання, дерібану тощо. Крім того, значна частина дрібних приватних власників нині очікує на можливість продати свою земельну ділянку за якомога вищою ціною, хоча суттєвих затрат на поліпшення, збереження та охорону землі ними не здійснювалося.

Також відсутність належного менталітету селянина – власника земельної ділянки, який не усвідомлює цінності землі, є ще одним чинником, що не дозволяє позитивно оцінити дрібну приватизацію земельних угідь у АПК Карпатського макрорегіону. Через це значна частина господарств населення досліджуваного макрорегіону не використовує земельні паї, не забезпечує заходи щодо їх поліпшення, збереження та охорони. Нині приватне володіння землею абсолютною більшістю дрібних власників розцінюється як засіб задоволення власних матеріальних потреб в умовах вседозволеності, відсутності контролю з боку суспільства, громадськості. Інакше кажучи, мотивація селянина до використання землі базується винятково на її цінності як субстанції, що забезпечує йому насамперед матеріальні блага. Природно, що кожний індивід прагне належно задовольнити власні матеріальні інтереси та потреби своєї сім'ї, і в цій площині приватизацію слід розцінювати лише позитивно. Разом з тим, на наше глибоке переконання, доцільність запровадження приватної власності на землю лише задля задоволення власних потреб не є виправданою.

Слід зазначити, що певна частина господарств населення зуміла належно налагодити не лише використання, а й збереження, поліпшення та охорону своїх земельних ділянок. Відтворювальний процес цими власниками ведеться з застосуванням сучасних новітніх технологій, інноваційних продуктів, земельні паї достатньо удобрюються органічними та мінеральними добривами, проводяться роботи з розкислення ґрунтів, забезпечуються заходи з їх поліпшення та збереження екології. Позитивно слід розцінювати також те, що частина продукції сільського господарства, виробленої на приватизованих землях, реалізується на ринку. Зрозуміло, що такі результати приватизації відповідають не лише інтересам власників, а й потребам суспільства. За таких умов приватизацію слід розцінювати як виправдану, доцільну. Разом з тим, як свідчать результати дослідження, таких домогосподарств у межах макрорегіону нараховується не більше 2–3%. Ще близько 15% господарств, за нашими підрахунками, у змозі забезпечити поліпшення використання, збереження та охорону земельних приватизованих паїв за умови посилення контролю за їх діяльністю держави, місцевих органів самоврядування та громадських організацій. Це стосується, в першу чергу, законодавчого забезпечення економічного та позаекономічного контролю, впровадження постійного моніторингу стану відтворення земель, надання різного роду преференцій тощо.

Оцінювання подальшої приватизації потребує прийняття рішення щодо решти громадян, а саме тої групи господарств населення, до складу якої входить близько 80% власників земельних паїв, котрі наразі потенційно не можуть забезпечити організацію земельного господарства відповідно до суспільних вимог, потреб. Вирішення цієї проблеми можна забезпечити шляхом реприватизації та деприватизації земельних ділянок. Ми розуміємо, що проведення таких неординарних заходів викличе спротив та напруженість, оскільки буде порушено встановлене чинним законодавством право приватної власності на землю, яке нині штучно подається як щось священне, вічне, недоторкане. Однак коли мова йде про найціннішу субстанцію, надану для життя людини як найважливіше національне багатство, то загальні інтереси мають бути вищими за приватні. Силу влади для задоволення суспільних інтересів доводиться застосовувати й у випадках, коли заходи, націлені на майбутнє, суперечать сьогочасним інтересам окремих груп населення [7, с. 13]. Таким чином, процесам реприватизації та деприватизації земельних угідь господарств населення в Карпатському макрорегіоні має передувати широка роз'яснювальна робота, спрямована на усвідомлення власниками приватизованих земельних ділянок того, що суспільні інтереси є більш значущими порівняно з особис-

тими. Живучи в суспільстві, слід виконувати його морально-етичні правила, а також економічні, екологічні та онтологічні закони.

Оцінювання підсумків приватизації сільськогосподарських земель в аграрному секторі Карпатського макрорегіону свідчить, що вона не відповідає суспільним критеріям, оскільки не сприяла розв'язанню економічних, екологічних і соціальних завдань [8]. Надмірне подрібнення земельного фонду шляхом роздержавлення, паювання та приватизації, обмеження функцій держави та місцевих органів влади, навпаки, значно загострило питання використання, збереження та поліпшення земель. Ще досі аграрний сектор досліджуваного макрорегіону не може досягнути рівня виробництва валової продукції сільського господарства 1990 року. Результати дрібної приватизації землі призвели до реанімації примітивних, відсталих технологій обробітку та догляду земельних ділянок, використання важкої фізичної праці, оскільки матеріально-технічна база, що була сформована колишніми сільськогосподарськими підприємствами, зруйнована, а нової не створено. Приватизація негативно вплинула на залучення продуктивних угідь у сільськогосподарський обіг, оскільки значна частина їх наразі не використовується. Обмеження економічних регуляторних функцій держави та місцевих органів самоврядування та законодавчо проголошена недоторканість приватної форми власності на землю призвели до послаблення контролю за використанням землі, дотриманням її власниками екологічних вимог. Приватизація значно загострила соціальні проблеми на селі: одержавши безкоштовно земельну ділянку, а потім приватизувавши її, селянин не став краще жити та розв'язувати інші соціально важливі проблеми. Відродження приватної форми власності на землю призвело також до появи тіншового ринку земель, спекуляцій нею. Державний власник землі прагне продати її якомога дорожче, не витрачаючи додаткових коштів. Оцінюючи в цілому дрібну приватизацію земельних ділянок в аграрному секторі Карпатського макрорегіону, слід зазначити, що у теперішній час більшість селян не готові бути власниками приватизованої землі ні матеріально, ні фізично, ні морально, а це зумовлює необхідність реприватизації та деприватизації їх земельних паїв через неможливість забезпечення ними раціонального використання, збереження, поліпшення й охорони земельних паїв, ведення відтворювальних процесів із порушенням соціальних вимог та потреб. Допущені помилки при проведенні тотальної дрібної приватизації земельних ресурсів АПК потребують впровадження адекватних заходів. Вихід із тупикової ситуації, спричиненої земельною реформою в цілому та приватизацією сільськогосподарських угідь зокрема, на наше переконання, слід шукати в напрямі проведення

інвентаризації та запровадження моніторингу за носин власності потребує внесення адекватних приватизованими земельними ділянками. У свою змін у земельне законодавство. чергу, пропонована трансформація земельних від-

Список використаних джерел

1. Нестерчук Ю. О. Інститут приватної власності та інтеграційні процеси в АПК / Ю. О. Нестерчук // Економіка АПК. — 2007. — № 5. — С. 96–99.
2. Этот трудный, трудный путь. Экономическая реформа : [сб.] / [Абалкин Л. И., Бунич П. Г., Лацис О. и др.]. — М. : Мысль, 1989. — 269 с.
3. Саенко М. Г. Фізична економія як важлива складова потенціалу розв'язання назрілих глобальних земельних проблем на Україні / Саенко М. Г. // Фізична економія : методологія досліджень та глобальна місія України : матеріали Міжнар. наук. конф., 8–10 квіт. 2009 р., Київ. — К. : КНЕУ, 2009. — С. 380–386.
4. Бородіна О. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації / О. Бородіна // Економіка України. — 2008. — № 10. — С. 94–111.
5. Офіційний сайт Державного комітету України із земельних ресурсів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dkzr.gov.ua/terra/control/uk/index> — Назва з титул. екрана.
6. Щурик М. В. Дрібна приватизація земель Карпатського макрорегіону: здобутки та проблеми / М. В. Щурик // Статистика України. — 2009. — № 3. — С. 107–113.
7. Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // Економіка України. — 2008. — № 4. — С. 4–14.
8. Щурик М. В. Економічний аспект сталого розвитку в контексті відтворення земельних ресурсів Карпатського макрорегіону / М. В. Щурик // Статистика України. — 2009. — № 1. — С. 87–92.

Розподіл країн за типом економічного розвитку

Запропоновано метод розподілу країн за типом економічного розвитку на підставі інституційних, технологічних, зовнішньоекономічних, споживчих та продуктових ознак. Виклад базується на перегляді теоретичних положень відповідних методологічних підходів. Розроблено систему кодування за аналізованими ознаками економічного розвитку.

Ключові слова: міжнародні статистичні класифікації, тип економічного розвитку, групування, систематизація, кодування, ключ кодування, матриця класифікаційних ознак економічного розвитку.

В умовах сьогодення економічний розвиток тієї або іншої країни пов'язується з валовим внутрішнім продуктом (далі – ВВП) та його похідними: темпами зростання та приросту, ВВП на одну особу населення, переоціненим за паритетом купівельної спроможності національної валюти до долара США тощо. Коливання характеристик ВВП, особливо ВВП на особу, є суттєвими. Наприклад, значення цього показника економічно розвинутих країн та країн “третього світу” відрізняється в десятки разів, і ця різниця постійно збільшується. Вочевидь, останні країни при входженні у світову економіку використовують “неправильні” активи (за визначенням Н. Бердсолла) [1].

ВВП за статистичною термінологією є результативною ознакою, що формується під впливом багатьох факторних ознак – інституційного середовища у країні, технологічної досконалості виробництва, екзогенно-ендогенної орієнтації економічного розвитку, внутрішньої спеціалізації промисловості, конкурентних позицій на світовому ринку і т. ін. Сила дії цих факторів є не тільки невизначеною, а іноді навіть і суперечливою: вони можуть мати різноспрямовані вектори впливу та створювати різні можливості для країн при входженні у світову економіку.

Дослідження відмінності можливостей входження різних країн у світову економіку та шляхів їх економічного розвитку в умовах загострення міжнародної конкуренції актуалізувалися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. У 2002 р. у щорічній доповіді Організації промислового розвитку ООН уперше було запропоновано поняття “верхній шлях” та “нижній шлях” щодо входження країн у світову економіку та нарощування міжнародної конкурентоспроможності [2]. За визначенням, “верхній шлях” означає економічний розвиток на основі освоєння нових знань, технологій, проведення власних досліджень і розробок та розвитку інноваційного виробництва. Цей шлях притаманний економіці, що базується на нових знаннях. “Нижній шлях” нарощування конкурентоспроможності полягає у виході на міжнародні ринки з експортом сировини та

напівфабрикатів, залученні іноземних інвесторів ціною надання в їхнє практично безперешкодне розпорядження національного ресурсного потенціалу і дешевої робочої сили. Цей шлях притаманний переважно економічно нерозвинутих країнам або тим, що тільки стали на шлях розвитку. Входження таких країн у світову економіку, з одного боку, створює ілюзію їх економічного розвитку, а з іншого – супроводжується загостренням внутрішніх соціальних проблем, пов'язаних із низькою оплатою праці переважної більшості населення, незадовільним станом їх життя, збільшенням розшарування суспільства та, як наслідок, нарощуванням політичної нестабільності.

Явища суспільного життя та ознаки, що їх відображують, тісно взаємопов'язані. Але для визначення та дослідження цих закономірностей потрібний перехід від одиничного до загального, що відбувається через зведення, групування та класифікації.

Зведення є другим етапом статистичного дослідження, що полягає у систематизації, обробленні та підрахунку групувальних і загальних підсумків, обчисленні похідних показників [3, с. 435]. При здійсненні процедури зведення елементи сукупності за певними ознаками об'єднуються у групи, класи, типи, а статистична інформація щодо них агрегується в межах окремих груп та за сукупністю у цілому. Зведення дозволяє виявити типові риси та закономірності масових соціально-економічних явищ та процесів.

Дослідження закономірностей процесу економічного розвитку в різних країнах шляхом систематизації статистичної інформації та розподілу країн за певними атрибутивними ознаками сприятиме вирішенню таких проблем:

- ідентифікація типу економічного розвитку окремої одиниці спостереження;
- вивчення особливостей економічного розвитку кожної окремої одиниці спостереження та тих структурних перетворень і зрушень, що у ній відбуваються;
- визначення зв'язків та взаємозалежностей між головними детермінантами економічного розвитку;

– установа кількісних взаємозв'язків між результативними та факторними ознаками економічного розвитку;

– узагальнення світового досвіду економічного розвитку та його використання з певною адаптацією до умов тієї чи іншої країни з метою вирішення власних проблем, пов'язаних з економічним розвитком.

Велика робота щодо створення передумов для систематизації різних країн за ознаками виробничого процесу уже здійснена. Результатами такої систематизації за внутрішнім виробництвом є міжнародні статистичні класифікації за видами економічної діяльності, продукцією та послугами, зовнішньоекономічною діяльністю тощо. Розглянемо загальновідомі у міжнародній статистиці класифікації [4, с. 233–406]:

1. Міжнародна стандартна галузева класифікація усіх видів економічної діяльності (ISIC) використовується для класифікації будь-якого об'єкта за видом економічної діяльності, що здійснюється ним. Вона призначена, насамперед, для забезпечення статистиків набором категорій видів економічної діяльності, що можна використовувати при збиранні та наданні статистичних даних за видами діяльності, які визначаються тим основним виробництвом, яке здійснює статистична одиниця. За цією ознакою аналізована одиниця групується з іншими одиницями для досягнення відповідних цілей статистичного дослідження.

2. Класифікація основної продукції (CPC) створює основи для міжнародного зіставлення різних статистичних даних, пов'язаних із продукцією, послугами і майновими цінностями. CPC рекомендована як базова класифікація для розроблення за певними правилами класифікації продукції і послуг на багатонаціональному та національному рівнях. Вона є важливим орієнтиром для країн, які розробляють нову або переглядають чинну систему з метою узгодження її з міжнародними стандартами. Базовою класифікаційною структурою CPC є ISIC, з якою вона пов'язана перехідним ключем, що засвідчує відповідність видів економічної діяльності й результатів цієї діяльності – продукції та послуг. CPC здебільшого використовується у різних галузях статистики, серед яких статистика промисловості, система національних рахунків, статистика зовнішньої торгівлі, статистика платіжного балансу та ін.

3. Гармонізована система опису та кодування товарів (HS) упроваджена Радою митного співробітництва з 1983 р. для митних тарифів, але вона також використовується багатьма країнами для статистичного спостереження у галузі зовнішньої торгівлі. Її об'єктами є всі рухомі товари, але не послуги. Основне призначення HS – контроль і облік переміщення товарів через кордони митних територій у процесі зовнішньої

торгівлі, також вона використовується для збирання інформації зі статистики зовнішньої торгівлі та проведення міжнародних порівнянь, ліцензування і квотування товарів.

4. Міжнародна стандартна торгова класифікація (SITC) – міжнародна класифікація товарів ООН для зовнішньої торгівлі, на базі якої здійснювалося порівняння на світовому рівні. Після того, як HS почала використовуватися практично у всьому світі, SITC перестала бути визначальною.

Крім зазначених міжнародних класифікацій, також використовуються: Класифікація видів економічної діяльності Європейського Союзу (NACE), Класифікація продукції за видами діяльності (CPA), Класифікатор видів промислової продукції (PRODCOM), Комбінована номенклатура (CN) тощо.

Зазначені міжнародні класифікації розроблені переважно для уніфікації та приведення до порівняльного вигляду видів економічної діяльності, товарів або послуг, що виробляються або експортуються (імпортуються). Їхнє призначення – це забезпечення здійснення міжнародних порівнянь, розробки стратегії у рамках СОТ, моніторингу міжнародних ринків, оцінки стану ринків окремих видів продукції і послуг та ін., що, однак, тільки фіксує спеціалізацію національного виробництва на випуску тих чи інших товарів або послуг, але не дає відповіді на ключове запитання: чому постійно збільшується розрив в економічному розвитку і конкурентоспроможності між розвиненими країнами і тими, що розвиваються, які фактори є найбільш впливовими та визначальними?

Метою статті є розробка принципів групування та систематизації національних макросистем у міжнародній статистиці за типом економічного розвитку з метою усвідомлення наслідків та суперечностей нарощування результативної ознаки – ВВП – під впливом факторних ознак економічного розвитку.

Індикатором наявності суто внутрішньої проблеми економічного розвитку України є низький показник її міжнародної конкурентоспроможності, рівень якого формується в умовах невідповідності фактичної глибокої інтеграції України в систему міжнародних зв'язків та недосконалого юридично-правового закріплення відносин із країнами світу.

Наукове уявлення про перспективи розвитку України потребує дослідження сутності тих інституційно-господарських складових, які забезпечують високі темпи приросту ВВП на тлі комплексу проблемних явищ: екзогенно залежна економічна модель розвитку держави з сировинною орієнтацією [5]; низька частка інноваційних технологій, яка не демонструє тенденції до зростання [6]; високий ступінь зносу основних засобів, що на 01.01.2008 р. становив майже 50% [7, с. 36]; поглиблення соціального розшарування суспільства при постійному зростанні мінімальної

і середньої заробітної плати [8]; неприпустимі масштаби прихованого безробіття, коли поза межами відтворювального сектору країни працює від 2,5 до 3,0 млн. працездатних українців [9, с. 92]; значна частка витрат домашніх господарств на продукти харчування (60%), які не відповідають стандартам раціонального споживання за калорійністю, вмістом білків, жирів, мінералів тощо [10].

Системна робота з дослідження умов для ведення бізнесу в різних країнах (у т. ч. і в Україні) з метою їх подальшого порівняння розпочалась у 1998 р. Ініціатором цих досліджень виступив Всесвітній економічний форум. Основною проблемою було визначення кола агрегованих показників для розрахунку міжнародного рейтингу країни. За результатами цієї роботи було розроблено індекс поточної конкурентоспроможності, в якому узагальнено три фактори: дієвість стратегій компаній, сприятливість внутрішнього ділового клімату в країні для ведення бізнесу та рівень ВВП на особу населення. Дещо пізніше було започатковано процедури розрахунків індексу мікроекономічної конкурентоспроможності, який з 2004 р. був модифікований у індекс конкурентоспроможності бізнесу. Вихідними даними для їх обчислення були результати опитування декількох тисяч експертів у різних країнах за 120-ма запитаннями, що характеризували умови економічної діяльності за 10-ма ключовими напрямками (макроекономічне середовище, державні інституції, загальна інфраструктура, конкурентне середовище у країні, захист навколишнього середовища, розвиток кластерів, технологічні інновації, інформаційно-комунікаційні технології, діяльність і стратегія компаній) [11, с. 63–92].

Крім перелічених індексів, розраховують також індекс сприйняття корупції [11, с. 94–103], індекс конкурентоспроможності зростання [11, с. 116–117], індекс розвитку людського потенціалу, показник зубожіння, зумовленого відсутністю можливостей, індекс зубожіння населення тощо [12, с. 335–336].

Але навіть таке деталізоване конструювання системи індексів, що базується на дослідженні внутрішнього клімату в країні для ведення бізнесу, технологічному переоснащенні виробництва та домінуючих технологічних укладах, аналізі умов розвитку людського потенціалу, не дає відповіді на ключове запитання: відбувається економічний розвиток національної макросистеми чи ні? Відсутність у сучасних теоретиків методологічного інструментарію побудови цілісної моделі економічного розвитку нівелює результати їх досліджень. Високий ступінь абстрагування під час побудови вищезазначених індексів перешкоджає отриманню однозначної відповіді на поставлені запитання, проте підтверджує складність розкриття проблеми економічного розвитку в прийнятних для емпіричного вимірювання

категоріях. Вирішити цю проблему можна шляхом систематизації, типології (групування) країн за типом економічного розвитку. Це дозволить поглиблено дослідити закономірності процесу економічного розвитку окремо взятої країни та визначити взаємозв'язок атрибутивних та кількісних ознак розвитку.

Економічний розвиток кожної окремо взятої країни – явище унікальне, притаманне лише їй, детерміноване її інституційно-технологічним середовищем та зумовлене минулим [13, с. 134]. Але зіставлення кількості типів економічного розвитку та кількості країн світу дозволяє висунути гіпотезу про існування країн, що мають подібні ознаки економічного розвитку та які можна згрупувати за його типом. З найбільш відомих статистичних групувань у цьому випадку буде прийнятним типологічне групування – розподіл досліджуваної якісно неоднорідної сукупності на класи, соціально-економічні типи, споріднені групи відповідно до ознаки, що вивчається [14, с. 24]. Саме такі угруповання широко застосовуються при вивченні соціально-економічних явищ і процесів, оскільки вони дозволяють дослідити зародження, розвиток та згасання різних типів явищ. При здійсненні типологічного групування увага акцентується на ідентифікації типів соціально-економічних явищ на основі глибокого теоретичного аналізу явища, що розглядається [13; 15; 16].

Групувальна ознака може бути однією або їх може бути декілька. Якщо усю сукупність країн, що досліджуються за типом економічного розвитку, згрупувати за однією ознакою, то отримаємо просте угруповання. Якщо використовується декілька групувальних ознак, то отримаємо складне (комбінаційне) групування.

Попередні теоретико-емпіричні дослідження довели, що усю сукупність країн доцільно розбити на угруповання за п'ятьма ознаками:

- 1) сприятливість інституційного середовища для економічного розвитку, тобто командний розподіл факторів або вільний вибір;
- 2) тип технологій, що застосовуються у виробництві (затратні або економічні);
- 3) орієнтація внутрішнього виробництва на задоволення потреб споживачів, які розташовані у межах країни або за її межами (внутрішні або зовнішні споживачі);
- 4) напрям споживання, тобто зосередженість внутрішнього виробництва переважно на виробництві продукції, призначеної для проміжного або кінцевого споживання;
- 5) спеціалізація внутрішнього виробництва на задоволенні потреб проміжних споживачів у технологіях та обладнанні або у сировині, напівфабрикатах та енергоносіях.

Атрибутивні ознаки розвитку розподіляють усю сукупність одиниць спостереження (країн) на відносно однорідні категорії за певними ознаками.

Особливість складного групування полягає в тому, що розподіл сукупності на групи здійснюється за двома або більшою кількістю ознак, які комбінуються. Це дозволяє спочатку сформува-ти групи за однією ознакою, потім розподілити їх на підгрупи за іншою ознакою, які у свою чер-гу діляться за третьою ознакою і т. д. Складні групування дозволяють більш ретельно вивчити особливості досліджуваного явища, однак під час їх побудови виникає питання щодо послідовності розбиття одиниць сукупності за ознаками. Як правило, спочатку здійснюється групування за атри-бутивною ознакою, значення якої мають чітко виражені якісні відмінності. Такою ознакою, що створює підґрунтя для подальшого групуван-ня, є інституційний рівень. Його значущість та визначальний вплив на економічний розвиток довів Д. Норт у своїй фундаментальній праці “Институ-ты, институциональные изменения и функцио-нирование экономики” [13].

Отже, атрибутивною ознакою, визначальною для економічного розвитку, з чіткими якісними відмінностями є інституційне середовище. За цією ознакою усі країни утворюють дві великі групи: інституційне середовище для ведення бізнесу в одній буде сприятливим, а в другій – ні.

У кожній з цих груп можна виокремити дві підгрупи за технологічною ознакою: у першій підгрупі країн застосовуються економічні технології, у другій – затратні. Але з урахуванням поперед-нього розподілу за інституційною ознакою, за-гальна кількість підгруп країн, згрупованих за інституційно-технологічною ознакою, буде стано-вити чотири.

Країни, зорієнтовані переважно на зовнішній або внутрішній попит, створюють два великі кла-си – екзогенно та ендемогенно орієнтовані. З ураху-ванням попередніх двох груп та чотирьох підгруп кількість класів може дорівнювати 8. Належність до того чи іншого підкласу визначається спожи-вачем, на задоволення попиту якого спрямована внутрішня промислова політика, – це є кінцевий споживач або проміжний, тобто промислові фірми, підприємства, об’єднання. Кількість таких класів – два, але з урахуванням попередніх групувань за-гальна кількість підкласів може складати 16.

Продукти, призначені для проміжного спожи-вання, мають принципову відмінність (з одного боку, це технології, устаткування та обладнання, з іншого – сировина та енергоносії), за якою всі країни можна поділити на три категорії:

1. Країни, що випускають продукти для кінцевого споживача.
2. Країни, що виробляють переважно технології, устаткування та обладнання.
3. Країни, що виробляють, в основному, сировину або енергоносії.

Із урахуванням попередніх групувань загальна кількість категорій становитиме 24. Відповідно,

всі країни можна поділити на: 2 групи; 4 підгрупи; 8 класів; 16 підкласів; 24 категорії (кластери).

Отже, теоретично, якщо згрупувати всі країни за сукупністю інституційно-технологічних та інтеграційно-споживчих ознак, можна отримати 24 кластери. За припущення, що всі країни приблизно рівномірно розподілені за кластерами, в кожному кластері їх може бути 6 – 10. Таке групування дозволяє нечислові (атрибутивні) статистичні дані, що характеризують економічний розвиток та визначають його тип, перетворити у числові й у подальшому визначити кількість кластерів і кількість країн у кожному з них.

Як було зазначено вище, у сукупності ознак, що характеризують будь-який процес, виділяють результативні та факторні ознаки. У нашому дослідженні результативною ознакою є ВВП, а факторними ознаками, під впливом яких він змінюється, – характеристики типу економічного розвитку. ВВП – це кількісний показник, що вимірюється за абсолютною шкалою та припускає всі арифметичні дії. Тип економічного розвитку можна визначити за п’ятирівневою 24-ранговою шкалою, для якої застосовується математичний апарат нечислової статистики. Для виявлення наявності та напряму зв’язку між результативною ознакою (ВВП) та факторними ознаками розви-тку потрібно поєднати шкали двох типів – абсолют-ну (за якою вимірюється ВВП) та п’ятирівневу 24-рангову (за якою визначається тип економічного розвитку). У результаті отримаємо матрицю (рис. 1).

Порівняльний аналіз, виконаний у координатах п’ятирівневої 24-рангової шкали вимірювання ознак економічного розвитку та рівня ВВП на осо-бу населення, дає не тільки наочне уявлення про статистичні ознаки “верхнього” та “нижнього” шляхів розвитку, але й окреслює межі кластерів країн, споріднених за цими ознаками, щільність їхнього розташування у кластерах, швидкість траєкторії розходження групувань національних макросистем.

Матриця “тип економічного розвитку – ВВП на особу населення” показує кількість накопичено-го багатства у вигляді ВВП та дозволяє зіставити якісні варіанти його накопичення із загальною його кількістю. Крім того, вона демонструє за-гальне місце країни у світі за результативними та атрибутивними ознаками розвитку. Стати-стична сукупність у цьому випадку складається з набору векторів даних різних типів – числових та категоріальних, що переведені у числові. За результатами дослідження змін векторів даних різних типів за декілька років устанавлюється швидкість розходження країн, що входять до різних кластерів, та динамічні зміни всередині кожного кластера. Ці дані є елементами нечис-лових математичних просторів (множин), ма-тематичний апарат аналізу яких заснований на

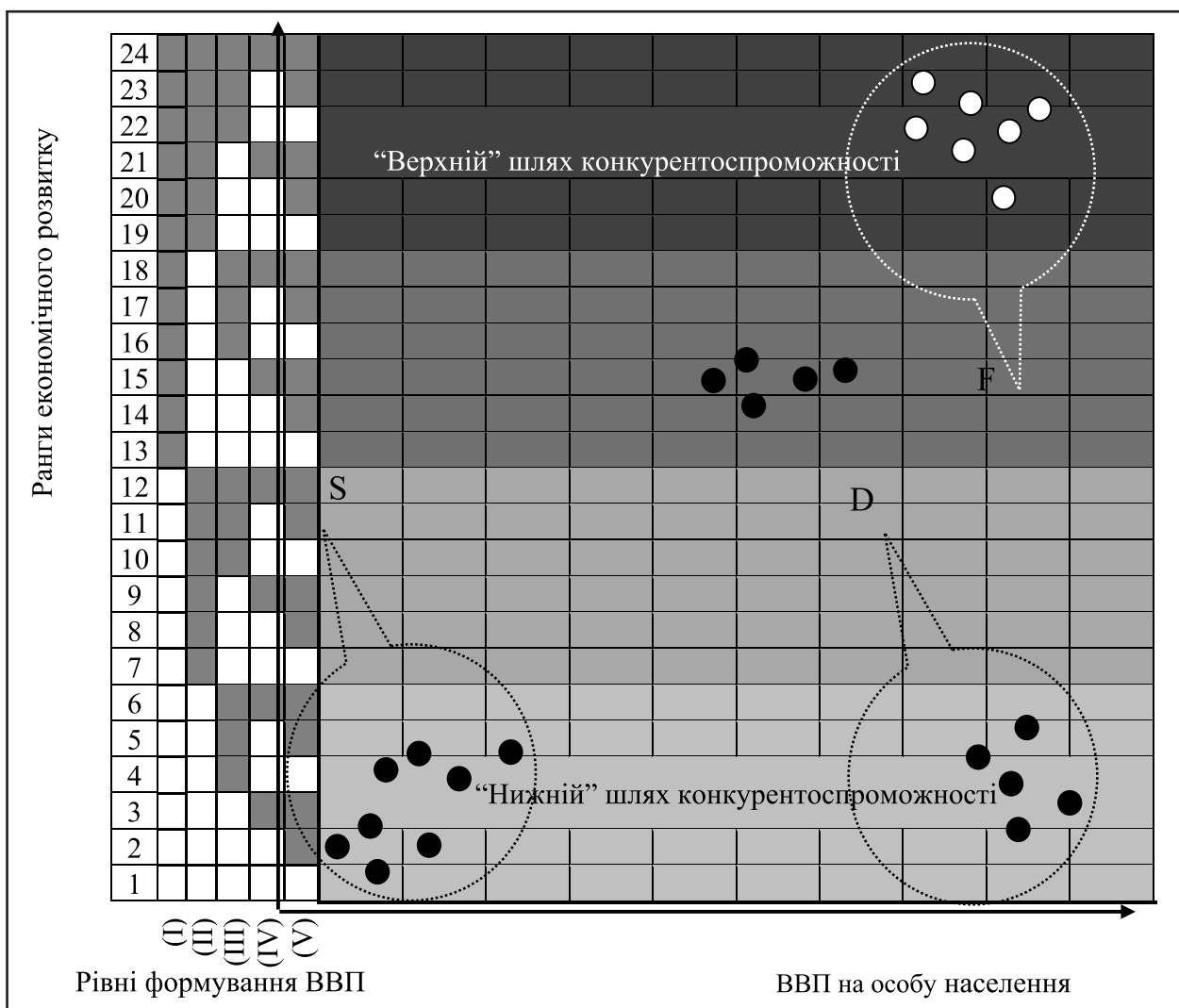

Рис. 1. Позичонування країн за ВВП на особу та ознаками типу економічного розвитку

використанні відстані між кластерами, показників міри їхньої близькості чи відмінності. На основі значень відстаней між кластерами можна розрахувати емпіричні та теоретичні середні, побудувати непараметричні оцінки щільності розподілу ймовірностей, вирішити завдання діагностики та кластерного аналізу.

Для підвищення ефективності оброблення такої інформації доцільно кожній країні за певним сполученням ознак економічного розвитку присвоїти код. Структура коду за ознаками економічного розвитку має вигляд:

- XX – групи;
- XX.XX – підгрупи;
- XX.XX.XX – класи;
- XX.XX.XX XX – підкласи;
- XX.XX.XX.XX.XX – категорії.

Ключ кодування містить послідовність цифр позначення ознак відсутності ("0") чи наявності ("1") економічного розвитку, аналітичне встановлення яких здійснюється на п'яти відповідних рівнях (I–V) формування ВВП.

Розшифровка кодів така: перша цифра відповідає ознакам регулювання інституційного

рівня, друга – відносного рівня ефективності технологій, третя – ендогенно-екзогенної орієнтації, четверта – спрямованості на споживача, п'ята – виду продукції. За цим алгоритмом побудови ключа кодування складається матриця сукупності класифікаційних ознак (табл. 1). У кожному п'ятизначному коді позначаються ті конкретні ознаки, що встановлюються за п'ятирівневою 24-ранговою шкалою вимірювання ознак економічного розвитку (див. рис. 1). Отримані дані набувають значень від 00000 для першого рангу до 11111 для 24-го. Розшифровка і деталізація класифікаційних ознак економічного розвитку виконується відповідно до наведеного алгоритму побудови кодів. Наприклад, код 10011 означає наявність трьох з п'яти ознак економічного розвитку та надає інформацію про його властивості в категоріях інституційно-господарського спектру формування ВВП: на тлі інституційного сприяння вільному формуванню факторних комбінацій та переважної спрямованості господарського сектору економіки на задоволення продукцією кінцевих споживачів використовуються витратні технології при високому ступені екзогенної залежності.

Кодування економічного розвитку за класифікаційними ознаками

Ранг	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Код	00000	00001	00011	00100	00101	00111	01000	01001	01011	01100	01101	01111
Ранг	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Код	10000	10001	10011	10100	10101	10111	11000	11001	11011	11100	11101	11111

При міждержавному зіставленні враховуються відмінності побудови систем національних рахунків. У зв'язку з цим групування за ознаками розвитку можна здійснювати з використанням як повного коду, так і його часток, якими, наприклад, кодуються тільки інституційно-виробнича або інтеграційно-споживча групи. Тобто можна отримати вибірки, що складаються з різної кількості країн, згрупованих за різними ознаками. Відповідно, типологічне групування країн за типом економічного розвитку можна здійснювати за різною кількістю ознак та отримувати кластери, що мають різний ступінь спорідненості.

Методологічний апарат статистичного вимірювання й оцінювання економічного розвитку відкриває нові аспекти наукового пошуку та дає підстави для створення міжнародних класифікацій країн за типом економічного розвитку. Створення міжнародних статистичних класифікацій передбачає такі послідовні етапи [4, с. 145]:

- 1) визначення одиниць спостереження;
- 2) визначення рівнів спостереження;
- 3) встановлення взаємозв'язків між рівнями спостереження.

У попередніх дослідженнях авторами також обґрунтована неможливість використання для вимірювання економічного розвитку національної макросистеми абсолютної метричної шкали, за якою визначається ВВП, та розроблена шкала у вигляді лінійки або кругової діаграми. У контексті цієї статті за одиницю спостереження обрана національна макросистема, що є сукупністю економічних суб'єктів – домашніх господарств, підприємств і держави, взаємопов'язаних процесом кругообігу суспільного продукту (виробництва, розподілу, обміну та споживання), характер взаємо-

дії яких зумовлений особливостями організаційно-економічного механізму управління розвитком, стійкістю історичної єдності та спільністю території [15, с. 36]. Рівні, за якими повинно відбуватися спостереження, визначені відповідно до категоріальних ознак економічного розвитку, а саме: інституційний, технологічний, зовнішньоекономічний, споживачький та продуктової. Також визначено взаємозв'язок між ними та досліджено механізм впливу одного рівня на інший.

Таким чином, авторами розроблено засади побудови класифікації економічного розвитку національних макросистем. Вона придатна для застосування в методології досліджень і порівнянь:

- а) економічного розвитку різних національних макросистем як варіацій однієї або декількох однорідних статистичних сукупностей;
- б) міжнародної конкурентоспроможності;
- в) особливостей соціальних наслідків економічного розвитку;
- г) перспективних напрямів економічного розвитку.

Побудована за обраним концептуальним підходом на засадах методології статистичного вимірювання й оцінювання економічного розвитку національної макросистеми Класифікація придатна для поглиблення викладених методик та розроблення шляхів їхнього запровадження. Важливими перспективними завданнями зазначеного наукового напрямку є поглиблення розуміння суті класифікаційних ознак економічного розвитку, згрупованих за рівнями інституційно-господарського спектру формування ВВП. Обґрунтування відповідної теоретичної бази потрібне для розроблення шкал вимірювання економічного розвитку та поглибленого розуміння суті категоріальних ознак розвитку

Список використаних джерел

1. Бердсолл Н. Усиление неравенства в новой глобальной экономике / Н. Бердсолл // Вопросы экономики. — 2006. — № 4 — С. 84—89.
2. Competing Through Innovation and Learning: Industrial Development Report 2002–2003 / United Nations Industrial Development Organization. — Vienna : UNIDO, 2002. — 126 с.
3. Статистический словарь / [гл. ред. М. А. Королев]. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Финансы и статистика, 1989. — 623 с.
4. Парфенцева Н. О. Міжнародні статистичні класифікації в Україні: розвиток і впровадження : [моногр.] / Парфенцева Н. О. — К. : ВПД “Формат”, 2009. — 600 с.
5. Геєць В. М. Від екзогенно залежної до ендогенно орієнтованої стратегії розвитку економіки / В. М. Геєць, М. І. Скрипниченко // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 1. — С. 34—46.
6. Данилишин Б. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України / Б. Данилишин, В. Чижова // Економіка України. — 2004. — № 3. — С. 4—11.
7. Статистичний щорічник України за 2008 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. — 567 с.
8. Архангельський Ю. Бідність, податки та економічне зростання / Ю. Архангельський, О. Радзівеський, А. Алексєва // Економіка України. — 2006. — № 5. — С. 63—71.
9. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2005. — 182 с. — (Офіц. видання).

10. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. Пасхавер // Економіка України. — 2006. — № 4. — С. 43–50.
11. Конкурентоспроможність національної економіки / [за ред. Б. Є. Кваснюка]. — К. : Фенікс, 2005. — 582 с.
12. Счета сектора домашних хозяйств: опыт использования понятия и составления счетов : в 2 т. — Нью-Йорк : ООН, 2003. — Т. 2. : Расширения вспомогательных счетов сектора домашних хозяйств. — 2003. — 412 с.
13. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Норт Д. ; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. — М. : Фонд экономической книги “Начала”, 1997. — 180 с.
14. Социально-экономическая статистика : [учеб. для вузов] / [под ред. Б. И. Башкатова]. — М. : ЮНИТИ – ДАНА, 2002. — 703 с.
15. Попова В. В. Організаційно-економічний механізм управління розвитком національної макросистеми: архітектура та методологія статистичного оцінювання : [моногр.] / Попова В. В. — К. : ВПД “Формат”, 2008. — 488 с.
16. Попова В. В. Факторная теория экономического роста и развития : [моногр.] / Попова В. В. — К. : Изд-во Европ. ун-та, 2005. — 451 с.

УДК 338.001.36

М. Г. Сидоренко,
заступник керівника проекту,
ВАТ “Інформаційно-аналітичне агентство
“Статінформконсалтинг”

Забезпечення порівнянності показників при переході статистики України до нової версії КВЕД

Розглядаються питання щодо необхідності забезпечення порівнянності показників при переході на нову версію Класифікації видів економічної діяльності, що дає можливість здійснити надійні перерахунки ретроспективних даних, підвищити якість прогнозів та забезпечити зіставність статистичних показників України на міжнародному рівні.

Ключові слова: порівнянність показників, ретроспективні перерахунки, нова версія КВЕД, NACE Rev. 2, структура статистика, короткострокова статистика, форми статистичної звітності.

Система статистичних показників відтворює ті принципи статистичного підходу, що спрямовані на вдосконалення управління, а об'єктивність цієї системи уможливорює адекватне відображення різномірної діяльності та ефективності управління нею [1]. Однією з основних вимог забезпечення порівнянності статистичних даних та результатів обстежень є використання гармонізованих систем показників і класифікацій, що, у свою чергу, сприяє досягненню узгодженості та гармонізації даних у межах статистичної системи.

Вагомий внесок у формування теоретико-методологічних засад побудови систем стандартизованих статистичних показників зробили зарубіжні та вітчизняні вчені. У працях [1–6] багато уваги приділено питанням якісного і кількісного відображення певних властивостей соціально-економічних явищ або процесів, забезпечення належного рівня якості даних статистичних обстежень, використання систем статистичних показників для вдосконалення управління, а також розглянуто концептуальні проблеми застосування окремих статистичних показників. Водночас недостатньо дослідженими залишаються методологічні засади забезпечення порівнянності статистичних показників при переході до нових версій статистичних класифікацій.

Однією з основних умов високого ступеня обґрунтованості результатів аналізу є забезпечення достовірності та об'єктивності статистичної інформації, яка при цьому використовується, що також вимагає порівнянності показників у часі.

© М. Г. Сидоренко, 2010

У рядах динаміки, які охоплюють значні періоди часу, показники часто не є порівняними, зокрема у зв'язку з тим, що не забезпечуються:

- єдності об'ємних, структурних, якісних і вартісних чинників;
- урахування фактора часу;
- порівнянності вихідного стану (технічні, природні, кліматичні та інші умови);
- єдності методики розрахунку показників та їх складу.

У міжнародній практиці для досягнення порівнянності статистичних показників використовується метод “перехідних ключів”. Розробка принципової схеми “перехідного ключа” та її реалізація, що забезпечують досягнення порівнянності, можливі при забезпеченні єдності [6]:

- методології класифікаторів і показників;
- складу окремих показників;
- складу групи показників;
- одиниць вимірювання натуральних показників;
- одиниць вимірювання національних грошових одиниць тощо.

Питання сумісності, що виникають при побудові й аналізі динамічних рядів, можуть вирішуватись як у процесі збирання й оброблення даних, так і пізніше, під час їх перерахунку. Сумісність показників у рядах динаміки вимагає застосування єдиної методології розрахунку, територіальної сумісності, однакової повноти охоплення частин явища, рівності інтервалів часу, до яких належать рівні ряду, та (щодо вартісних показників) застосування єдиних порівнянних

цін. Таким чином, зведення динамічних рядів, показники яких розраховані, зокрема з використанням різних версій статистичних класифікацій, можливе за умови детального перегляду кожного етапу процесу збирання й обробки даних та оцінювання впливу перерахунків показників на якість результатів аналізу.

Упровадження нової версії КВЕД (НАСЕ Rev. 2) на національному рівні, відповідно до Постанови Європейської комісії про класифікацію видів економічної діяльності [7], передбачає:

1. Упровадження НАСЕ Rev. 2 у структурну статистику підприємств.

2. Упровадження НАСЕ Rev. 2 у короткострокову статистику, зокрема для визначення індексу вартості робочої сили.

Тобто при впровадженні нової версії КВЕД перерахунки ретроспективних даних щодо змицання динамічних рядів необхідно здійснювати за основними показниками структурної та короткострокової статистики.

Як відомо, мета структурної статистики підприємств (далі – ССП) полягає у розрахунку певних показників за даними річної статистики по всіх галузях нефінансового сектору (промисловості, будівництва, торгівлі, транспорту і зв'язку, послуг), за розміром підприємств, територією, що формується зі звітів підприємств про фінансово-господарську діяльність та призначені для розрахунку валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) [8]. Для цього використовуються, у першу чергу, дані річної звітності за основним видом діяльності підприємства, зокрема форми № 1-підприємництво, що дозволяє формувати ключові макроекономічні показники відповідно до міжнародної практики на основі річного структурного обстеження підприємств. У рамках цього обстеження створюється інформаційна база структурної статистики шляхом побудови системи показників, що характеризує структуру та еволюцію підприємств, використання чинників виробництва та результатів виробничої діяльності. Програма річного структурного обстеження ґрунтується на міжнародних стандартах, визначених у відповідних нормативних документах, зокрема у нормативному документі Ради ЄС зі структурної статистики підприємств [8]. Згідно з цим документом, на підприємствах щорічно повинні бути розраховані такі показники: оборот, обсяг виробництва, додана вартість, витрати на робочу силу, загальна вартість покупок товарів і послуг, вартість товарів і послуг, куплених для перепродажу, валові інвестиції, чисельність працівників, заробітна плата. При цьому великі й середні підприємства обстежуються на суцільній основі та подають інформацію за повною програмою спостереження, а малі – на вибірковій основі й подають інформацію за спрощеною (скороченою) програмою.

Цінність ССП істотно зростає, коли вона узгоджена з системою короткострокових показників, що охоплює кварталні та місячні дані, які характеризують діяльність підприємства в цілому, а також із показниками ділової активності, складеними на основі вибірових обстежень суб'єктів підприємницької діяльності. Дані короткострокової статистики мають два виміри: тривалість звітного періоду та швидкість випуску даних. Вони дозволяють, разом із річною статистикою, подати повну та своєчасну інформацію, що описує економічні процеси. Статистичні органи в Україні мають більше досвіду, напрацювань і практики освоєння щодо короткотермінової статистики через довший термін її використання порівняно зі структурною. Вона формується на базі галузевих статистик і являє собою розгалужений перелік показників.

Форми короткотермінового статистичного спостереження складають усі юридичні особи. Показники, що містяться у цих формах, дозволяють оперативно відстежувати ситуацію на ринку товарів і послуг, у сфері зайнятості й оплати праці, оцінити фінансовий стан організацій і підприємств, залучення інвестицій в економіку тощо. При цьому на особливу увагу заслуговують дані щодо періодів часу, коли змінюються тенденції у короткотерміновій динаміці та з'являється можливість заздалегідь виявити перші ознаки економічного прогресу або кризи. Це зумовлено тим, що показники короткотермінової статистики дозволяють охарактеризувати виробничу, фінансову, інвестиційну діяльність підприємств з визначенням основних чинників виробництва та виявити тенденції зміни параметрів значно раніше, ніж це можна зробити, використовуючи річні статистичні звіти.

Зокрема, на основі даних короткотермінової статистики промисловості, на відміну від структурної статистики, є можливість проводити спостереження за динамікою виробництва впродовж усього року.

Забезпечення порівнянності цих показників у разі впровадження нової версії КВЕД вимагає, в першу чергу, надійного перекодування за видами економічної діяльності статистичних одиниць, що може бути здійснене як для кожної одиниці, так і для групи одиниць. При цьому суттєвою перевагою статистики України у частині перекодування підприємств та перерахунків ретроспективних даних (порівняно з більшістю країн Європи) є те, що обстеження ведеться за всіма підприємствами. У такому випадку похибка при присвоєнні підприємству коду виду економічної діяльності за новою класифікацією зводиться практично до мінімуму, тоді як у разі вибірових обстежень або обстежень одиниць, що не мають великого статистичного значення, новий код має присвоюватися не окремому підприємству, а групі підприємств.

Інформація щодо присвоєння підприємству нового коду основного виду діяльності обмежена, тому необхідно ефективно використовувати всі наявні джерела інформації під час переходу національної статистики на нові версії центральних класифікацій. Одним із таких джерел можуть слугувати дані підприємств промислових видів діяльності, що обстежуються у рамках PRODCOM (або її національної версії – номенклатури продукції промисловості, далі – НПП): за КВЕД 2005 (NACE Rev. 1.1) – це секції С, D, E, а за новою версією КВЕД (NACE Rev. 2) – це мають бути секції В, С, D, E. Оскільки між NACE і PRODCOM є прямий зв'язок, тобто всі коди обох класифікацій порівнянні між собою, то при перекодуванні промислових підприємств за новою НПП усі підприємства автоматично отримають нові коди виду економічної діяльності згідно з новою версією КВЕД на рівні класів. Проблема застосування такого підходу полягає в тому, що нова українська версія PRODCOM, тобто нова НПП, ще не затверджена і не впроваджена в національну статистику.

З метою доведення доцільності перерахунку ретроспективних даних, що стосуються вже перекодованих підприємств за новою версією Класифікації видів економічної діяльності, було здійснено перекодування всіх підприємств і організацій Волинської області за всіма видами діяльності відповідно до нової версії КВЕД. Для цього були використані дані державних статистичних спостережень за підсумками діяльності за рік, зокрема дані річного структурного обстеження “Звіт про основні показники діяльності підприємства” за формою № 1-підприємництво (річна) та 1-підприємництво (коротка, річна), а також перехідні ключі між старою та новою версіями КВЕД, що були розроблені Євростатом та адаптовані Держкомстатом на національному

рівні до нової версії КВЕД. Указаний підхід до перекодування підприємств базувався на розрахунках основного виду діяльності за методом, що використовується для класифікації підприємств за видами економічної діяльності, які вони здійснюють, і має назву “top-down”.

Перерахунки для перекодованих підприємств Волинської області за всіма видами економічної діяльності на рівні класів (4 знаки) за новою версією КВЕД у 2006–2008 рр. були виконані за даними структурної статистики підприємств з використанням комбінованого (на мікро- та макrorівнях) методу щодо таких показників:

- а) за ф. № 1-підприємництво (річна):
 - обсяг реалізованої продукції, робіт, послуг у діючих цінах (без ПДВ, акцизу);
 - середньооблікова чисельність працівників;
- б) за ф. № 2 “Звіт про фінансові результати” (річна):
 - дохід (виручка) від реалізованої продукції (робіт, послуг);
 - витрати на оплату праці.

Відповідний комбінований метод ретроспективних перерахунків було застосовано і до деяких інших показників з метою здійснення порівняльної оцінки інвестиційної привабливості видів економічної діяльності Волинської області у 2008 році за двома версіями КВЕД.

Узагальнюючи наведене вище, слід зазначити, що перехід на нову версію статистичної класифікації вимагає зміни принципів збирання даних та методики розрахунку певних макроекономічних показників. Завдяки цьому ретроспективний аналіз показників за КВЕД дозволить отримати надійні характеристики соціально-економічних процесів, що підвищить якість прогностичних розрахунків та забезпечить порівняльність статистичних показників України на міжнародному рівні.

Список використаних джерел

1. Головач А. В. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика : [навч. посіб.] / Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А. – К. : КНЕУ, 2005. – 333 с.
2. Статистика : [підруч.] / [Герасименко С. С., Головач А. В., Єріна А. М. та ін.]. – [2-е вид.]. – К. : КНЕУ, 2001. – 468 с.
3. Колесник В. І. Статистичне забезпечення регіонального управління : [моногр.] / Колесник В. І. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2007. – 475 с.
4. Зинченко Т. Н. Обеспечение сопоставимости показателей в сравнительном анализе [Электронный ресурс] / Т. Н. Зинченко // Научный потенциал студенчества в XXI веке : материалы III междунар. науч. студ. конф. – Режим доступа : <http://science.ncstu.ru/conf/past/2009/iiistud/economics>
5. Приказ Госкомстата России “Основные методологические положения по оценке качества статистической информации” от 24.09.2001 года № 137. – М. : Госкомстат России, 2001. – 24 с.
6. Башкатов Б. И. Руководство по изучению курса “Статистика зарубежных стран” для специальности “Статистика” / Башкатов Б. И., Можяев Д. В. ; Кафедра макроэкономической, международной статистики и национального счетоводства. – М. : МЭСИ, 2004. – 14 с.
7. Setting up an implementation plan for NACE Rev. 2 in National Statistical Institutes. Version 1.0 [Electronic resource] // European Commission. Task Force on the implementation of NACE Rev. 2. – Access mode : <http://circa.europa.eu/irc/dsis/nacepcon/info/data/en/Handbook%20part%201%20-%20Implementation%20plan.pdf>
8. Council Regulation (EC, Euratom) № 58/97 of 20 December 1996 concerning structural business statistics [Electronic resource] // Official Journal L 014. – 17/01/1997. – P. 1–24. – Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997R0058:EN:HTML>

Роль держави у фінансуванні діяльності військових закладів охорони здоров'я

Розглянуто основні аспекти сфери військової медицини, особливості функціонування та фінансування військових закладів охорони здоров'я, проаналізовано контингент військово-медичних закладів Міністерства оборони України. Висвітлено результати проведеного аналізу обсягів та структури фінансування їх діяльності, співвідношення обсягів бюджетного та позабюджетного фінансування. Запропоновано шляхи вдосконалення фінансового забезпечення військових лікувальних закладів.

Ключові слова: *військовий заклад охорони здоров'я, джерела фінансування, бюджетне фінансування, позабюджетне фінансування, кошти спеціального фонду, платні медичні послуги.*

Основною метою реформування галузі охорони здоров'я на сучасному етапі є підвищення ефективності використання ресурсів, створення прозорих фінансово-економічних механізмів надходження та використання коштів, необхідних для реалізації конституційних прав громадян на охорону здоров'я. Важливою складовою державної системи охорони здоров'я є військова медицина, що забезпечує реалізацію прав військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу відповідно до чинного законодавства України. Вона гарантує виконання комплексу заходів з метою збереження та укріплення здоров'я особового складу Збройних сил України (далі – ЗСУ) та надання їм необхідної медичної допомоги.

Метою запропонованої статті є дослідження стану та особливостей фінансування діяльності військових закладів охорони здоров'я, узагальнення причин існуючого незадовільного стану та окреслення шляхів покращання фінансового забезпечення лікувальних військових закладів.

Збереження здоров'я військовослужбовців є одним із важливих елементів системи національної безпеки держави. Медична служба – невід'ємна складова ЗСУ, що організаційно включає органи управління медичним забезпеченням, військово-медичні заклади та медичні підрозділи військових частин, які виконують специфічні завдання щодо всебічного медичного забезпечення ЗСУ. Вони також відповідальні за надання медичної допомоги, амбулаторне і стаціонарне лікування та санаторно-курортне забезпечення військовослужбовців, ветеранів військової служби, ветеранів війни, членів їхніх сімей та інших осіб, які, відповідно до законів України, мають право на користування закладами охорони здоров'я Міністерства оборони України (далі – МОУ).

Основними напрямками діяльності медичної служби ЗСУ є:

- збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців;
- підвищення рівня доступності та якості медичної допомоги всім контингентам, які мають

право на медичне забезпечення за рахунок коштів МОУ;

- покращання матеріально-технічної бази військово-медичних підрозділів, частин та закладів;
- комплексне переоснащення сучасним обладнанням медичних пунктів військових частин, санітарно-епідеміологічних закладів та військових госпіталів;
- інтеграція з цивільними закладами охорони здоров'я з метою збереження та укріплення здоров'я членів сімей військовослужбовців та ветеранів ЗСУ;
- оптимізація складу медичної служби.

Розвиток сучасної системи медичного забезпечення ЗСУ проходить в умовах їх реформування, складної соціально-економічної ситуації у країні, невирішених соціально-економічних проблем. Наразі суттєво підвищився пріоритет охорони здоров'я військовослужбовців та актуалізувалася роль людського фактора як чинника, від якого безпосередньо залежить боєготовність військ (сил), соціальний добробут особового складу та суспільства в цілому.

Стан здоров'я військовослужбовців визначається сукупною дією чотирьох чинників (табл. 1, за даними [1]).

Забезпечення здоров'я військовослужбовців реалізується в рамках чітко визначеної системи, організація і контроль за діяльністю якої здійснюється як військовими медичними підрозділами, так і державними установами в цілому. Це дозволяє ефективно використовувати потенційні можливості сфери військової медицини.

У теперішній час проблема здоров'я військовослужбовців перестала бути лише медичною. Цілком обґрунтовано вона розглядається як один із основних елементів національної безпеки та бойової готовності ЗСУ.

Перейдемо до аналізу контингенту військово-медичних закладів Міністерства оборони України.

У теперішній час відповідно до завдань, покладених на медичну службу ЗСУ, та згідно з чинним

Чинники, що визначають стан здоров'я військовослужбовців

Назва чинника	Відповідальність
Здоров'я нації	Забезпечується інститутами державної влади
Витрати на утримання особового складу (саме ці витрати спроможні створити позитивну мотивацію до служби у ЗСУ, а також забезпечити належні умови військової праці, побуту й відпочинку)	Забезпечуються державою в особі МОУ
Загальні заходи щодо збереження і зміцнення здоров'я військовослужбовців	Виконуються командирами військових підрозділів і частин згідно зі Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України (участь медичної служби у цих заходах є консультативною, методичною та контролюючою)
Медичне забезпечення, у тому числі спеціально-профілактичні заходи (медичне обстеження, санітарно-епідеміологічний нагляд, імунізація, санітарна освіта тощо), лікувально-діагностична та реабілітаційна допомога	Здійснюються переважно військово-медичною службою

законодавством на медичному забезпеченні у закладах охорони здоров'я МОУ перебуває близько 1 млн. 180 тис. осіб, із них:

- військовослужбовці Міністерства оборони України – 149,0 тис. осіб (12,6%);
- пенсіонери Міністерства оборони України – 395,0 тис. осіб (33,5%);
- працівники Збройних сил України – 51,0 тис. осіб (4,3%);
- члени сімей військовослужбовців та пенсіонерів МОУ – 585,0 тис. осіб (49,6%).

Для медичного обслуговування прикріплених контингентів медична служба ЗСУ має у своєму складі Головний військово-медичний клінічний центр (м. Київ), п'ять військово-медичних клінічних центрів (відповідають за надання медичної допомоги у п'яти регіонах України, визначених за територіальним принципом, – Західному, Південному, Центральному, Північному, Кримському), 17 військових госпіталів, п'ять військових мобільних госпіталів (із загальною кількістю ліжок 6050). Санаторно-курортне лікування здійснюють вісім центрів медичної реабілітації та санаторно-курортного лікування і Державне підприємство Міністерства оборони України “Сакський центральний військовий клінічний санаторій ім. М. І. Пирогова” (на 750 ліжок).

Статистика свідчить: щороку у військово-медичних закладах України стаціонарне лікування отримують понад 150 тис. осіб. Так, за даними річного Звіту департаменту охорони здоров'я Міністерства оборони України, у 2009 році чисельність тих, хто пройшов стаціонарне лікування у військових закладах МОУ, становила 158,5 тис. осіб, із них:

- 80,8 тис. осіб (51%) – військовослужбовці Міністерства оборони України;
- 37,7 тис. осіб (24%) – пенсіонери Міністерства оборони України;
- близько 40 тис. осіб (25%) – інші.

Отже, три чверті від загального числа тих, хто пройшов стаціонарне лікування у військово-медичних закладах МОУ, становлять військовослужбовці та пенсіонери.

Пріоритетними напрямками вдосконалення роботи військових госпіталів та клінічних центрів є:

- реорганізація стаціонарної допомоги з урахуванням існуючої матеріальної бази, а також величини та структури контингенту, який обслуговується;
- подальше поглиблення спеціалізації медичної допомоги на основі цільових програм її розвитку;
- перегляд ролі та місця відновлювального лікування у лікувальному процесі;
- посилення контролю над роботою військової медицини та амбулаторно-поліклінічних відділень.

До речі, наразі амбулаторно-поліклінічна ланка в системі військової медицини розвивається досить активно. Так, по амбулаторну допомогу до військово-медичних закладів МОУ у 2009 році звернулося 1 млн. 448 тис. осіб, з яких 756 тис. осіб становили військовослужбовці та 412 тис. осіб – пенсіонери МОУ. Іншими словами, майже 80% від загальної кількості тих, хто звернувся по амбулаторну допомогу, становлять військовослужбовці та пенсіонери Міністерства оборони України.

Головна мета розвитку амбулаторно-поліклінічної допомоги – переорієнтація основних зусиль з госпітальної на амбулаторно-поліклінічну ланку медичної служби, посилення профілактичної спрямованості останньої, підвищення якості медичної допомоги та скорочення витрат на неї. За сучасних умов альтернативи такому підходу немає. Яскравим підтвердженням цьому є досвід Російської Федерації. Починаючи з 1996 року, у військовій медицині Росії перевага надається розвитку її амбулаторно-поліклінічної ланки, що зумовлюється високою економічною та медичною ефективністю. Так, лікування хворого в умовах денного стаціонару поліклініки в 7,2 раза дешевше, ніж у госпіталі [2].

Фінансування діяльності військових закладів охорони здоров'я є важливим аспектом досліджуваної проблеми, особливо в умовах перманентно обмежених бюджетних коштів. Фінансування діяльності військових лікувальних закладів МОУ здійснюється за рахунок бюджет-

них коштів на певний бюджетний період. Кошти виділяються за відповідними бюджетними програмами згідно з кошторисами видатків та планом асигнувань.

За Наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2002 р. № 1098 “Про паспорти бюджетних програм” [3], Наказом Міністра оборони України від 12.06.2007 року № 342 “Про затвердження розподілу відповідальних виконавців за формування і виконання бюджетних програм Міністерства Оборони України” [4], Наказом Начальника Генерального Штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України від 14.07.2007 р. № 123 “Про визначення відповідальних за формування і виконання бюджетних програм (підпрограм) Генерального штабу Збройних Сил України” [5], фінансування медичного забезпечення ЗСУ здійснюється за бюджетною програмою КПКВ 2101080 “Медичне лікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу Збройних Сил України”. Компоненти бюджетної програми, що є провідною для військових закладів охорони здоров'я МОУ, розглянуто нижче. Крім цієї програми, фінансування діяльності військових медичних закладів відбувається за рахунок таких бюджетних програм:

- КПКВ 2101020 “Утримання особового складу Збройних Сил України”;
- КПКВ 2101070 “Забезпечення Збройних Сил України зв'язком, створення та розвиток командних пунктів та автоматизованих систем управління”.

Проте фактична забезпеченість бюджетними коштами діяльності військово-медичних закладів, що спрямована винятково на медичне та санаторно-курортне обслуговування особового складу ЗСУ, не відповідає потребам. Так, у 2008–2009 рр. потреби військово-медичної служби за рахунок бюджетних коштів були задоволені лише на 25–30%. За обмеженого бюджетного фінансування військові лікувальні заклади здійснюють надання платних медичних послуг, кошти за які після повного відшкодування витрат за відповідною статтею кошторису МОУ надходять на рахунки спеціального (позабюджетного) фонду.

Надання платних послуг регламентується Наказом Міністра оборони України № 60 від 17.03.1995 року “Про введення в дію Тимчасового положення про надання платних послуг та реалізацію санаторних путівок за договірними цінами військово-медичними закладами Збройних Сил України”, Наказом Начальника Головного військово-медичного управління Збройних Сил України № 35 від 28.05.1996 року “Про введення в дію Тимчасової інструкції про надання платних послуг військово-медичними закладами Збройних Сил України”.

Надання платних послуг здійснюється згідно з переліком, викладеним у Положенні (Статуті)

про військово-медичний заклад. Так, серед основних видів платних послуг, які може надавати військовий заклад охорони здоров'я, – медична практика (з певних лікарських спеціальностей), стоматологічна практика, санаторно-курортне лікування. Послуги надаються без нанесення шкоди основній діяльності закладу з безкоштовного обслуговування військовослужбовців, пенсіонерів МОУ та інших категорій громадян, які, згідно з чинним законодавством, користуються правом лікування в них. Надання послуг здійснюється відповідно до затвердженої начальником закладу калькуляції. При цьому застосовуються розцінки не нижчі за ті, що затверджені управліннями охорони здоров'я міських, обласних державних адміністрацій відповідного регіону.

Отримані кошти спеціального фонду використовуються на господарчу діяльність закладів та покращання матеріально-технічної бази (до 60%), матеріальне стимулювання працівників, соціальний розвиток, придбання ліків тощо.

Як свідчить статистика медичної служби ЗСУ:

1) на фінансування медичного забезпечення ЗСУ у 2009 році з державного бюджету було виділено 852,2 млн. грн., що більше як утричі перевищує обсяг бюджетного фінансування 2006 року (274,8 млн. грн.), (рис. 1);

2) кошти від надання платних медичних послуг у 2009 році становили 506,8 млн. грн., що на 70% перевищує обсяги позабюджетного фінансування 2006 року (296,1 млн. грн.);

3) частка коштів, що надійшли від надання платних медичних послуг, суттєво відрізняється за роками та демонструє тенденцію до скорочення (з 52% у 2006 році до 37% у 2009 році);

4) темпи зростання обсягів бюджетного та позабюджетного фінансування є нерівномірними: так, упродовж 2006–2009 рр. мала місце тенденція до випереджального зростання обсягів фінансування за рахунок державного бюджету порівняно з обсягами позабюджетних коштів. Унаслідок цього на кожні 100 грн. бюджетного фінансування припадало коштів від надання платних послуг від 108 грн. у 2006 р. до 59 грн. у 2009 р. (табл. 2).

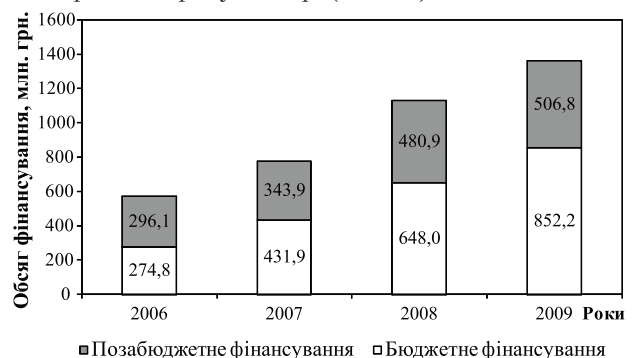

Рис. 1. Обсяги фінансування діяльності військових медичних закладів Міністерства оборони України у 2006–2009 рр.

Таблиця 2

Структура фінансування діяльності військових медичних закладів Міністерства оборони України

Джерела фінансування	Роки			
	2006	2007	2008	2009
Бюджетні кошти, %	48,1	55,7	57,4	62,7
Позабюджетні кошти, %	51,9	44,3	42,6	37,3
Довідково: співвідношення між джерелами фінансування (обсяг позабюджетних коштів (у грн.) на кожні 100 грн. коштів, що надійшли з державного бюджету)	108	80	74	59

Щорічне скорочення обсягів і частки позабюджетних коштів у цілому пояснюється такими факторами:

- падіння платоспроможності населення в умовах економічної кризи;
- посилення конкуренції;
- зростаюча кількість приватних медичних закладів;
- фізичне і моральне старіння діагностичної бази, відсутність коштів на сучасне медичне обладнання.

Так, в останні роки через обмеженість бюджетного фінансування практично зупинився процес заміни морально застарілої та фізично зношеної медичної апаратури й обладнання на більш сучасні моделі, високоінформативні цифрові діагностичні системи та комплекси. У закладах державної санітарно-епідеміологічної служби МОУ загострилася необхідність проведення заміни та оновлення приладів, що функціонують під високим тиском (автоклави, парові стерилізатори), 90% з яких працюють понад встановлені терміни експлуатації, а це створює надзвичайно високий ризик виникнення аварійних ситуацій. Рентгено-

діагностична й ультразвукова діагностична апаратура 1970–80-х років випуску експлуатується понад 20 років, що вкрай негативно позначається на рівні та якості лікувально-діагностичного процесу. Фінансування закупівлі медичної апаратури та обладнання за останні п'ять років здійснюється в основному за спеціальним фондом та за залишковим принципом.

Описана вище ситуація стосується всієї системи медичної служби ЗСУ. Проте якщо окремо розглянути військові госпіталі, то у фінансуванні їхньої діяльності існують певні відмінності. Так, левову частку у загальних обсягах фінансування військових госпіталів складають бюджетні кошти. Їх частка у більшості випадків перевищує 90% (табл. 3, за звітними даними військових госпіталів). Відповідно, в останні роки на кожні 100 грн. бюджетних коштів було залучено лише від 5 до 10 грн. коштів позабюджетного фінансування. А це свідчить про значну залежність діяльності зазначеного військового закладу охорони здоров'я від державного бюджету, можливості якого є вкрай обмеженими.

Таблиця 3

Структура фінансування діяльності військових госпіталів

Джерела фінансування	Роки			
	2006	2007	2008	2009
100-ліжковий госпіталь				
Бюджетні кошти, %	93,4	96,0	92,1	90,8
Позабюджетні кошти, %	6,6	4,0	7,9	9,2
Довідково: співвідношення між джерелами фінансування (обсяг позабюджетних коштів (у грн.) на кожні 100 грн. коштів, що надійшли з державного бюджету)	7,1	4,2	8,6	10,2
200-ліжковий госпіталь				
Бюджетні кошти, %	x	94,2	92,9	94,8
Позабюджетні кошти, %	x	5,8	7,1	5,2
Довідково: співвідношення між джерелами фінансування (обсяг позабюджетних коштів (у грн.) на кожні 100 грн. коштів, що надійшли з державного бюджету)	x	6,2	7,7	5,4

Суттєве переважання частки бюджетних коштів у структурі фінансування діяльності військових госпіталів (порівняно з медичною службою ЗСУ в цілому) пояснюється тим, що:

- 1) військові госпіталі не реалізують путівки на санаторно-курортне лікування за договірними та комерційними цінами;
- 2) збільшення обсягів позабюджетних надходжень обмежується зростаючою конкуренцією та падінням платоспроможності населення.

Серед основних видів платних медичних послуг, які надавалися військовими госпіталями

у 2006–2009 рр., – медична та стоматологічна практика. Зважаючи на обмеженість бюджетного фінансування, нагальною є необхідність подальшого розширення обсягів та видів платних послуг, а також забезпечення випереджальних темпів зростання обсягів фінансування, що надходять від їх реалізації, порівняно з темпами зростання обсягів бюджетного фінансування. Цього можна досягти такими способами, як: активна пропаганда платних видів послуг, які надає військовий заклад охорони здоров'я, у засобах масової інформації; вдосконалення матеріально-технічної

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

бази, забезпечення високої якості медичних послуг військово-лікувального закладу тощо. Все зазначене дозволить розширити контингент тих, хто звертатиметься за отриманням медичних послуг на платній основі.

Практично весь обсяг бюджетного фінансування військових закладів охорони здоров'я, як уже

згадувалося вище, здійснюється за бюджетною програмою КПКВ 2101080 "Медичне лікування, реабілітація та санаторне обслуговування особового складу Збройних Сил України" (табл. 4, розрахунки автора за звітними даними військового госпіталю). Фінансування за іншими бюджетними програмами є мізерним.

Таблиця 4

**Структура бюджетного фінансування діяльності військового медичного закладу
(на прикладі 100-ліжкового госпіталю)**

(%)

Назва бюджетної програми	Роки	2006	2007	2008	2009
Медичне лікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу ЗСУ, КПКВ 2101080		99,66	92,54	97,31	98,66
Утримання особового складу ЗСУ, КПКВ 2101020		0,27	0,98	0,64	0,81
Забезпечення ЗСУ зв'язком, створення та розвиток командних пунктів та автоматизованих систем управління, КПКВ 2101070		0,07	0,03	–	–
Підготовка громадян на посади осіб офіцерського складу, підвищення кваліфікації, перепідготовка офіцерських кадрів та державних службовців, початкова військова підготовка молоді, КПКВ 2101100		–	6,45	–	–
Відновлення боєздатності, утримання, експлуатація, ремонт озброєння та військової техніки, КПКВ 2101170		–	–	0,1	–
Забезпечення участі у міжнародних миротворчих операціях		–	–	–	0,57
Проведення заходів з ліквідації стихійного лиха, що сталося 23–27 липня 2008 року, КПКВ 2101730		–	–	1,95	–

Якщо розглянути структуру фінансування діяльності військового закладу охорони здоров'я за вказаною бюджетною програмою (КПКВ 2101080), то варто зазначити, що практично всі бюджетні кошти витрачаються на виплату грошового забезпечення військовослужбовців, заробітної плати працівників, а також на сплату податків (табл. 5).

Частка коштів, що використовуються на придбання медикаментів, купівлю / ремонт медичної апаратури та обладнання, із року в рік залишається вкрай низькою (як правило, 1–2%; винятком став 2009 рік, коли на зазначені цілі було витрачено близько 6,5% від загального обсягу коштів, що надійшли за програмою).

Таблиця 5

**Структура фінансування діяльності військового закладу охорони здоров'я за бюджетною програмою
КПКВ 2101080 (на прикладі 100-ліжкового військового госпіталю)**

(%)

Стаття видатків	Роки	2006	2007	2008	2009
Грошове забезпечення, заробітна плата, податки		97,86	99,11	98,68	93,63
Придбання медикаментів		1,53	0,89	1,12	6,24
Ремонт медичного обладнання, апаратури		0,61	–	–	0,13
Придбання медичного обладнання, апаратури		–	–	0,2	–

Таким чином, з особливостей бюджетного фінансування діяльності військового медичного закладу необхідно виділити такі:

- серед бюджетних програм найбільш вагомою є програма КПКВ 2101080 "Медичне лікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу Збройних Сил України". Її частка у загальній структурі бюджетного фінансування складає від 93% до 99%;
- у структурі видатків за вищезгаданою бюджетною програмою лівову частку (93–97%) складають кошти на виплату грошового забезпечення військовослужбовцям та заробітної плати працівникам, а також на сплату податків;
- практично не фінансуються видатки на оновлення матеріально-технічної бази, утримання

будівель, споруд, придбання сучасного діагностичного обладнання;

- кошти спеціального фонду можуть використовуватися лише за наявності кошторисних призначень (постатейне фінансування), а тому керівники лікувальних закладів не можуть оперативно реагувати та вирішувати нагальні проблеми (придбання обладнання, ліків, оновлення матеріально-технічної бази, покращання побутових умов). Цим самим практично втрачається оперативність у вирішенні цих проблем, марнується дорогий час на узгодження кошторисів, що є суттєвим недоліком.

Отже, діяльність військових закладів охорони здоров'я фінансується переважно за рахунок бюджету Міністерства оборони України. Протя-

гом усіх років незалежності фінансування здійснювалося на рівні мінімальних потреб функціонування. Гарантовано виплачувалася заробітна плата, грошове утримання, а кошти на оновлення матеріально-технічної бази, придбання сучасного діагностичного та лікувального обладнання виділялися за залишковим принципом.

У скрутній економічній ситуації лікувальним закладам МОУ було дозволено надавати платні медичні послуги згідно з чинним законодавством із зарахуванням позабюджетних коштів на спеціальний фонд установ. Кошти спеціального фонду після отримання кошторисних призначень від Департаменту фінансів Міністерства оборони України витрачаються на придбання сучасного обладнання, поліпшення побутових умов, придбання ліків. Важливо, що ці послуги надаються без погіршення умов лікування військовослужбовців, пенсіонерів МОУ та інших категорій населення, які мають право на отримання допомоги у військових госпіталях.

Список використаних джерел

1. Калагін Ю. Охорона здоров'я військовослужбовців як складова соціальної сфери Збройних Сил України [Електронний ресурс] / Калагін Ю. // Український Центр політичного менеджменту. — Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=76&c=1850>
2. Военная медицина – вчера, сегодня, завтра [Электронный ресурс] // Министерство обороны Российской Федерации. — Режим доступа : <http://www.mil.ru/848/1045/12181/index.shtml>
3. Наказ Міністерства фінансів України “Про паспорти бюджетних програм” від 29.12.2002 р. № 1098 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG7368.html
4. Наказ Міністра оборони України “Про затвердження розподілу відповідальних виконавців за формування і виконання бюджетних програм Міністерства оборони України” від 12.06.2007 р. № 342 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua>
5. Наказ Начальника Генерального Штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України “Про визначення відповідальних за формування і виконання бюджетних програм (підпрограм) Генерального штабу Збройних Сил України” від 14.07.2007 р. № 123 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/index.php?part=department&lang=ua&sub=vnu>

УДК 323.1(477)

Т. В. Запорожець,
аспірантка,
НАДУ при Президентові України,
керівник апарату Бердичівської районної
державної адміністрації

Етнополітичний конфлікт: концептуальний аналіз

Розглянуто окремі теоретичні аспекти трактування категорій “етнос”, “етнічність”, “етнонації”, “нації”, “конфлікт”. Досліджено основні концептуальні підходи до аналізу явища етнополітичного конфлікту та запропоновано його авторське тлумачення.

Ключові слова: *етнос, етнічна ідентичність, етнонації, етнополітичний конфлікт, етнічні групи.*

Специфіка сучасного суспільства така, що однією з домінант політичного процесу стала етнічність, яка з роками трансформувалася із культурно-історичної категорії в політичну. Це підтверджується великою кількістю етнонаціональних конфліктів у світі. В Україні спостерігається зростання етноцентризму, ускладнене наслідками етнополітичних процесів, що в 1990-х роках охопили простір колишнього Радянського Союзу. Тоді одним з головних викликів

Для більш оперативного вирішення проблем, що постають перед керівниками військових лікувальних закладів, доцільно переглянути питання постатейних витрат коштів спеціального фонду тільки з дозволу Департаменту фінансів Міністерства оборони України. Така система запроваджена у внутрішніх військах Міністерства внутрішніх справ і дозволяє більш раціонально та оперативно забезпечувати нагальні потреби. Доцільне та цільове використання коштів при цьому оцінюється контролюючо-ревізійними органами.

Таким чином, у запропонованій статті досліджено обсяги та структуру фінансування діяльності військових закладів охорони здоров'я. Узагальнено особливості бюджетного та позабюджетного фінансування, а також запропоновано певні кроки, реалізація яких забезпечуватиме покращання структури фінансування діяльності військових медичних закладів, сприятиме розширенню мережі платних медичних послуг та підвищенню ефективності використання ресурсів.

зи особистій безпеці сприймаються як навмисна дискримінація тих чи інших етнічних груп.

Цілком очевидно, що регулювання етнополітичних процесів наразі не зводиться до питань збереження цілісності держави. Важливим завданням органів державної влади є вирішення протиріч, що виникають під час взаємодії титульної нації та численних етнічних груп, які проживають на території України, – кримських татар, русинів, вірменів, поляків, румун тощо. Крім того, до завдань держави входять пошук таких форм міжетнічної взаємодії, які б забезпечували спільну життєдіяльність народів України та стримували протиріччя, що ведуть до дезінтеграції, а також розробка та вдосконалення механізмів запобігання та регулювання етнополітичних конфліктів, переведення їх у раціональні та контрольовані форми.

Здійснення вищезазначених завдань неможливе без аналізу та переосмислення етнічності, основних концептуальних підходів до визначення явища етнополітичного конфлікту. Все це зумовлює теоретичну й практичну актуальність дослідження.

Значний внесок у розробку теорії етносу зробили російські вчені: Л. Гумільов, В. Тишков, С. Широкогоров та ін. Проблеми етнополітичних конфліктів досліджували зарубіжні науковці: А. Бастіан, Ю. Бромлей, П. Ван ден Берг, А. Коен, Д. Ротшильд, Е. Сміт, К. Янг та ін. Ряд наукових напрямів, за якими генеруються розробки у царині етнополітичної конфліктології, започатковано вітчизняними науковцями, серед яких О. Антонюк, В. Євтух, І. Курас, Л. Нагорна, О. Нельга, О. Майборода, М. Обушний, І. Онищенко, М. Пірен, В. Ребкало, Ю. Римаренко та ін. Цінність їх досліджень полягає у поглибленні тлумачення феномена етнічності, ґрунтовному аналізі природи міжетнічних стосунків, звільнених від ідеологічної заангажованості. Окремим аспектам проблематики етнополітичних конфліктів присвячені праці О. Картунова, А. Кіссе, О. Кривицької, О. Маруховської, Г. Перепелиці та ін. На особливу увагу заслуговують роботи В. Котигоренка, який одним із перших серед українських учених здійснив комплексний аналіз проблеми етнополітичних конфліктів.

Метою статті є аналіз теоретичних положень трактування категорій “етнос”, “етнічність”, “етнонація”, “нації”, “конфлікт”, концептуальних підходів до явища етнополітичного конфлікту та викладення авторського тлумачення цього поняття.

Насамперед розглянемо тлумачення вищезазначених категорій у фаховій літературі, оскільки без їх висвітлення неможливий повноцінний процес наукового осмислення досліджуваної проблеми.

Український радянський енциклопедичний словник тлумачить термін “етнос” як групу людей, яка історично склалася та зв’язана спільністю території, де вона формувалася, спільністю мови,

культури, побуту й особливостями психічного складу [1, с. 598].

Слово “етнос” (ethnos) з’явилося у Давній Греції та мало кілька значень, серед яких основними були: народ, плем’я, група людей, іноземне плем’я, язичники та ін. Пізніше виникає прикметник “етнічний” (ethnic’s), що вживається у біблійних текстах у значенні “язичницький”, “нехристиянський”. І лише у ХІХ ст. термін “етнос” став використовуватися у науковій літературі в значенні “народ”. Започаткував його відомий німецький етнолог А. Бастіан, який розглядав поняття “народний” (volks-) та “етнічний” (ethnisch) як синоніми, при цьому під поняттям “етнічний” розумів культурно-специфічні ознаки народу [2, с. 68].

Значний внесок у розробку теорії етносу в 20-ті роки минулого століття зробив російський етнограф С. Широкогоров, який уважав, що етнос – це форма розвитку та існування людства. За його визначенням, група людей, які говорять однією мовою, визнають своє єдине походження, володіють сукупністю звичаїв, укладом життя, збережених та освячених традицією, і відрізняються цим від інших груп, може бути названа етносом, плем’ям, народом. Це і є етнічна одиниця [3, с. 1].

Трактування поняття “етнічність” дає вітчизняний науковець А. Пономарьов. Він розглядає етнічність як синкретичну (неподільну) категорію, що охоплює складну систему суспільних відносин, які пов’язують особу як носія етнічних ознак (етнофора) з її етнічним середовищем: родиною, сусідством, громадою, етнічною групою, нацією чи суспільством загалом. Інакше кажучи, етнічність – це вся багатобарвність культурної картини народу або народонаселення держави. При цьому вчений тлумачить поняття “етнонація” як етнічну групу, що домагається особливого політичного статусу й визнання своїх особливих прав [4, с. 1, 11].

Найбільш гостро дискусія навколо розуміння етнічності розгорнулася у 70-х роках минулого століття. Зазвичай її пов’язують із ситуацією у світі – розпадом колоніальної системи, утворенням нових держав (яскравий приклад – “парад суверенітетів” в Африці у 1960-х роках), загостренням міжетнічних відносин у розвинених індустриальних країнах (Бельгія, Велика Британія, Іспанія тощо). Проблема етнічності обговорювалася в рамках побудови пояснювальних моделей у різних теоріях, у тому числі в теоріях соціальних змін, міжгрупових відносин, дискримінації, етнічної ідентичності, асиміляції. Усі ці теорії зводяться, як правило, до трьох підходів до розуміння етнічного феномена – примордіалістського, інструменталістського й конструктивістського.

Примордіалістський (від англ. primordial – споконвічний, вихідний) підхід був сформульований і розвинений у роботах Ю. Бромлея, П. Ван ден Берга, Р. Гамбіно, К. Гірца, У. Кон-

нора. У концепціях цих авторів етнічність розглядається як вроджена властивість людської ідентичності, що має свою об'єктивну основу або у природі, або в суспільстві. Прихильники примордіалізму вважають, що усвідомлення групової належності закладено в генетичному коді та є продуктом ранньої людської еволюції, коли здатність розпізнавати членів родинної групи була необхідна для виживання. Виходячи з двох об'єктивних підстав існування етносу (природи й суспільства), всі теорії, сформульовані в рамках примордіалістського підходу, можна згрупувати за двома напрямками: природним та еволюційно-історичним [5, с. 14].

Природне розуміння етносу представлено у російській науці концепцією Л. Гумільова, який уважав етнос біологічним феноменом. На його думку, етнос – це природно сформований стереотип поведінки певної групи людей, що існує як енергетична система (структура) та протиставляє себе всім іншим таким самим колективам. Історію людства Л. Гумільов розглядає як послідовний ланцюг етногенезів, причиною якого є пасіонарні поштовхи, свого роду мікромутації, що викликають появу особливо енергійних і діяльних людей – пасіонаріїв, об'єднаних загальними ідеями та інтересами. Джерела цих мутаційних процесів перебувають у біосферних явищах Землі. У своєму розвитку етнос проходить кілька стадій: від молодості (фаза підйому) до глибокої старості (фаза обскурації) та смерті (меморіальна фаза), що зумовлено витратами енергії пасіонарності. Таким чином, у пасіонарній концепції Л. Гумільова етнос представлено як фізичну реальність, одягнену в соціальну оболонку [6, с. 49–56].

Послідовники еволюційно-історичного напрямку примордіалістського підходу розглядають етноси не як біологічні співтовариства, а як соціальні, глибинно пов'язані з соціально-історичним контекстом. Це реально існуючі групи людей із властивими їм рисами – мовою, культурою, ідентичністю, що відрізняють їх від інших груп.

Найпоширенішими в рамках цього напрямку стали уявлення про етнос, сформульовані Ю. Бромлеем. Етнос, на його думку, – це особливий тип соціальної групи, що виник історично, особлива форма колективного існування людей. Така спільність складається й розвивається природничо-історичним шляхом; вона не залежить безпосередньо від волі окремих людей, які входять до неї, і здатна до стійкого багатовікового існування шляхом самовідтворення. До цього досить абстрактного тлумачення Ю. Бромлей додає визначення етносу у вузькому значенні. Він називає його етнікосом і трактує як історично сформовану на певній території стійку сукупність людей, які володіють загальними, досить самостійними особливостями мови, культури і психіки та

фіксують у своїй свідомості свою єдність і відмінності від інших схожих груп [7, с. 11].

Примордіалістське уявлення про етнос домінувало у світовій науці до 80-х років ХХ ст. Починаючи з середини 70-х років, у західній етнології набув поширення інший погляд на етнічність (А. Коен, Дж. Ротшильд, Е. Сміт, Д. Хоровіць, К. Янг), за яким цей феномен визначається як інструмент досягнення політичними лідерами своїх інтересів у боротьбі за статус та владу. У цьому трактуванні етнічність розглядається як почуття солідарності певної групи людей, як засіб колективного прагнення до матеріальної переваги на соціально-політичній арені, а різні форми етнічної мобілізації диктуються вимогами тих чи інших матеріальних факторів, що детермінують соціальну поведінку.

На відміну від примордіалістського, інструменталістський підхід орієнтований не на пошуки об'єктивних підстав етнічності (інструменталізм приймає етнос як факт), а на виявлення тих функцій, що виконуються етносами. Тому інструменталізм ґрунтується на такому положенні: якщо етноси та етнічність існують, вони слугують певним цілям і конкретним інтересам людей та полегшують їх життя в суспільстві.

Конструктивістський підхід до розуміння етнічної спільноти базується на етнічних почуттях та уявленнях, породжуваних диференціацією культур. Це так званий інтелектуальний конструкт письменників, учених, політиків. Ідеї конструктивізму знайшли своє відображення у роботах таких учених, як Р. Бурдьє, М. Неш, Е. Хобсбаум. Етнічність, на їх думку, – це процес соціального конструювання уявлених спільнот, заснований на вірі в те, що вони пов'язані звичними, і навіть природними, зв'язками, єдиним типом культури, ідеями чи міфами про спільність походження та історії.

Не менш важливою категорією, актуальною у контексті досліджуваної проблеми, є поняття “нація”. Розгляд цієї дефініції зумовлений тим, що у вітчизняній, та в західній фаховій літературі категорії “етнос” і “нації” уживаються як синонімічні та взаємозамінні поняття.

Початок уживання терміна “нація” (від лат. *natio* – народ, плем'я) традиційно пов'язують з подіями Великої Французької революції кінця ХVІІІ століття, де він використовувався для позначення співтовариства вільних громадян. Під нацією розумілася сукупність усіх громадян Франції незалежно від їх етнічного походження. Історія знає два основні шляхи виникнення націй як політичного співтовариства за волевиявленням. Франція – приклад першого шляху, коли громадяни самі оголосили себе нацією й перетворили абсолютистську династичну державу в націю-державу. США – приклад другого шляху виникнення нації-держави у процесі

самозвільнення підданих і перетворення їх у громадян. Надалі трансформація етимології поняття “нація” була викликана тим, що у XIX–XX ст. найбільш великі культурно-етнічні рухи перетворились у національно-політичні з висуванням вимоги власної національної держави (доречний приклад: Німеччина й Італія – уніфікаторський етнонаціоналізм; Ірландія, Норвегія, Греція – сепаратистський етнонаціоналізм). Представники титульної нації вважають етнонацію сьогодишнім “власником” нації-держави, причому етнічні меншини до нації не зараховуються й нерідко дискримінуються, навіть якщо формально мають ті самі громадянські права, що і нація – носій державності [8, с. 115–116].

У науковій літературі поняття “нація-державна” та “нація-етнос” часто представляється як протиріччя між політичним, демократичним і громадянсько-суспільним підходом, з одного боку, й етнокультурним, неліберальним, недемократичним – з іншого. У сучасній науці в різних про-явах антагонізму взяли гору радикальні варіанти розуміння “нації”, пов’язані з концепцією Е. Геллнера. Суть її полягає в тому, що нації мають суто політичне походження, тобто етноси знаходять риси націй у результаті саморозвитку не на етнічній основі, а на основі політичної дії і, власне кажучи, є продуктами діяльності самої держави. Влада формує і створює національні інтереси, політичні сили і групи, програми й засоби розбудови нації, реалізуючи при цьому певні культурні, геополітичні, лінгвістичні передумови. Е. Геллнер підкреслює, що нація – усього лише випадковість, а не загальна необхідність. Вона не має територіальних, культурних, економічних, мовних, психологічних характеристик, а лише політико-правові ознаки. Тобто нації є не історично необхідними та складними співтовариствами людей, а станом, коли члени груп твердо визнають певні загальні права й обов’язки один щодо одного [9, с. 35].

Автор, приймаючи тезу про значущість державно-владних структур у процесі утворення нації, водночас не погоджується з концептуальними положеннями Е. Геллнера про неспроможність етнонаціонального фактора щодо консолідації державно-національних інститутів. Очевидно, що абсолютизація ролі політико-правових конструктів на шкоду етнонаціональним парадигмам віддаляє або ж звільняє нас від розуміння різноспрямованих процесів у національно-державній сфері, які супроводжуються безліччю етнополітичних конфліктів.

Адекватне сприйняття етнонаціональних основ у суспільстві дозволяє об’єктивно оцінювати соціокультурну складову етнополітичних конфліктів. На думку автора, етнічна ідентичність несе в собі потужні конфліктогенні зародки, закладені у самій людській природі. Так, у первісних культурах конфлікт усередині певної групи людей був повністю делегітимізованим і розглядався як

фактор однозначно руйнівний. Водночас там був повністю санкціонований зовнішній конфлікт – з іншими групами людей. Життя первісної людини будувалося відповідно до соціально-психологічного комплексу “ми й вони”, де “ми”, тобто члени свого племені, – це є “справжні люди”, тим часом “вони”, хто належить до чужих, не схожі на “нас”, – не люди або (на більш пізніх стадіях) не зовсім люди [10, с. 51].

Слід підкреслити, що вищезазначений комплекс є первинною основою етнічної свідомості у всіх її різновидах. Це надає право багатьом дослідникам стверджувати, що можливість виникнення конфліктних ситуацій закладена в самій суті етнічної свідомості, заснованій на дихотомії “ми й вони”.

У науковій літературі конфлікти у сфері міжетнічних відносин тлумачать по-різному. В одному випадку мова йде про етнічний (етнонаціональний) конфлікт, в іншому – про етнополітичний. Більшість фахівців, визначаючи такі конфлікти етнічними або етнонаціональними, розглядають їх як етнополітичні. У прагненні відобразити специфіку етнополітичних конфліктів багато дослідників використовують поняття “етнічний конфлікт”, тобто спостерігається певне ототожнення етнічного та етнополітичного конфліктів. Серед прикладів такого ототожнення наведемо розуміння етнічного конфлікту російським ученим В. Тишковим. На його думку, етнічний конфлікт – це конфлікт з певним рівнем організованої політичної дії, громадських рухів, масових безпорядків, сепаратистських виступів і навіть громадянської війни, в яких протистояння відбувається по лінії етнічної спільноти. Як стверджує вчений, це конфлікт між національною меншістю та домінуючою етнічною групою, яка контролює владу та ресурси у державі, тому зазвичай меншість ставить під сумнів таку державність та існуючі політичні структури. Наголошуючи на складності визначення поняття “етнічний конфлікт”, В. Тишков пояснює це тим, що, по-перше, має місце різноманітність розуміння феномена етнічності та дисциплінарна специфіка, а по-друге, існують різні етнічні системи [11, с. 8].

Як ще один приклад певного ототожнення етнічного та етнополітичного конфліктів наведемо визначення етнічного конфлікту П. Брауна: “...протиріччя або суперечка з найбільш важливих політичних, економічних, соціальних, культурних або територіальних питань між двома або декількома етнічними спільнотами” [12, с. 103]. Наведена дефініція дозволяє зробити висновок, що підставою для виникнення такого конфлікту є не власне етнічні цінності, а перш за все політичні інтереси.

На цій обставині наполягає відомий вітчизняний учений Г. Перепелиця, зауважуючи, що в одному випадку політичні інтереси

пов'язані з пануванням над певною територією та соціальними групами, які мешкають на певній території, у другому – з володінням економічними та природними ресурсами, в третьому – з використанням державних інститутів, котрі реалізують політичну владу [13, с. 104]. З огляду на це, вчений вважає більш доцільним визначати стан, що впливає на політичний процес, не як етнічний конфлікт, а як етнічний чинник.

Водночас ототожнення етнічного й етнополітичного конфлікту вважає некоректним російський учений А.-Х. Султигов. На його думку, підстави для такого ототожнення є лише з позиції визначення причин виникнення етнічного конфлікту та його різновидів. Дослідник зазначає, що такими причинами є: соціальні, культурні, політичні, економічні, територіальні, ресурсні, історичні та інші. Те саме можна сказати про сторони, що беруть участь у конфлікті, – це етнічні групи, еліти, рухи, партії, держави, до яких першими висувають певні вимоги етнічні групи домінуючого етносу (нації). Якщо ж звернути увагу на особливості реалізації сторонами конфлікту своїх інтересів, то виявиться, що етноси далеко не завжди вдаються до необхідності боротьби за владу, до сепаратизму. А.-Х. Султигов наголошує, що етнічний конфлікт – це конфлікт між етносами, який не супроводжується вимогами політичного представництва, участі у реалізації державної влади, прагненнями захоплення влади, формування нових державних інститутів [14, с. 14]. Автор цього дослідження погоджується з думкою А.-Х. Султигова лише в тому, що етнополітичний конфлікт є видом етнічного конфлікту, який, поєднуючи ряд характеристик різних інших етнічних зіткнень, все ж за своїм змістовним навантаженням є ширшим, аніж етнічний конфлікт.

У сучасній науці полеміка щодо визначення етнополітичного конфлікту досі триває. Цікава позиція А. Мацнева: будь-який етнополітичний конфлікт – явище історичне, якому притаманні внутрішня динаміка, різноманіття форм прояву та стадій розвитку, склад учасників, що змінюється [15, с. 42].

Е. Ожиганов, розглядаючи етнополітичний конфлікт, характеризує його як суперечку, в якій принаймні одна зі сторін, що спирається на етнічний принцип соціальної солідарності, розглядає можливість або демонструє бажання й готовність застосувати збройну силу для реалізації своїх інтересів [16, с. 277].

Схожим є формулювання Л. Рикаліної. На її думку, етнонаціональний конфлікт – ефективний засіб мобілізації груп населення, політичних інститутів і рухів з метою здійснення силового впливу на державні структури або етнічні групи [17, с. 216].

Сучасний вітчизняний науковець В. Котигоренко зауважує, що близькість між явищами

етнічного та етнополітичного конфлікту існує і тоді, коли останній визначається як “незбіжність, а часто й несумісність цінностей, зіткнення інтересів і цілей різних етнонаціональних спільнот (етносів, націй та етнонаціональних меншин) між собою та з цінностями, інтересами та цілями держави, а також між усіма їхніми носіями. Інакше кажучи, етнополітичний конфлікт – це процес виявлення і усунення суперечностей, що постійно виникають в етнополітичній сфері політичного суспільства” [18, с. 75–80]. Як зазначає вчений, у випадку визнання такого тлумачення етнополітичних конфлікту слід визнавати й ту обставину, що цінність як предмет етнополітичного конфлікту має передусім політичне змістовне навантаження. Отже, “...етнополітичний конфлікт безумовно містить ознаку етнічності, але у тій частині, яка має конкретний політичний або політизований вияв. Цей феномен вочевидь є вужчим явищем, ніж етнічний конфлікт” [18, с. 75–80]. Останнє твердження дослідник обґрунтовує з тих позицій, що етнічний конфлікт здатний проявлятися не лише у суто політичній, але й у соціальній, економічній, духовній (зокрема у мовній, культурній, конфесійній) царинах людської життєдіяльності. Головна їх особливість у тому, що вони стосуються одночасно двох найважливіших сфер життя суспільства – політичної та етнічної, при цьому політична складова (боротьба за владу, ресурси тощо) виходить у такому конфлікті на перший план.

Не викладаючи інших тлумачень, автор пропонує власне визначення: етнополітичний конфлікт – це міжгрупове зіткнення інтересів і поглядів у боротьбі за владу та життєво необхідні ресурси, що базується на основі етнічних (мовно-культурно-побутових) розбіжностей. Це багаторівневе явище, сформоване комплексом взаємодіючих кризових факторів – політико-правових, соціально-економічних, етнокультурних.

Таким чином, у статті проаналізовано деякі теоретичні положення трактування категорій “етнос”, “етнічність”, “етнонація”, “нація”, “конфлікт”, розглянуто основні концептуальні підходи до явища етнополітичного конфлікту та запропоновано його авторське тлумачення.

За напрями подальших досліджень можна зазначити такі:

1. Вивчення етнополітики зарубіжних країн.
2. Стан реалізації в Україні етнополітики та її відповідність мінімальним міжнародним вимогам.
3. Розробка концепції етнополітичного розвитку України.
4. Напрями вдосконалення етнополітики України (за об'єктами, виконавцями, ресурсами, термінами).

5. Способи врахування міграційних процесів при визначенні кількісно-якісних параметрів української етнополітики.
6. Заходи з удосконалення міжнародного співробітництва за участю України з питань етнополітичного регулювання.

Список використаних джерел

1. Український Радянський Енциклопедичний Словник / редкол. : А. В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. — [2-ге вид.]. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. — Т. 1 : А — Калібр. — 1986. — 752 с.
2. Садохин А. П. Етнология / Садохин А. П., Грушевицкая Т. Г. — М. : Академия, 2000. — 214 с.
3. Широкогоров С. М. Место этнографии среди наук и классификация этносов [Электронный ресурс] / Широкогоров С. М. // Личность. Культура. Общество. — 2000. — Т. 2, Вып. 4 (6).— Режим доступа : http://reznik-um.ru/lko/jur_shirokogorov_2_4_00.htm
4. Пономарьев А. П. Етнічність та етнічна історія України : [курс лекцій] [Електронний ресурс] / Пономарьев А. П. — Режим доступу : <http://etno.uaweb.org/book1/lecture01.html>
5. Винер Б. Е. Этничность : в поисках парадигмы изучения / Б. Е. Винер // Этнографическое обозрение. — 1998. — № 4. — С. 13—16.
6. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Гумилев Л. Н. — М. : Рольф, 2002. — 549 с.
7. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история современности / Бромлей Ю. В. — М. : Наука, 1987. — 333 с.
8. Ян Э. Государственное и этническое понимание нации: противоречие и сходство / Э. Ян // Политические исследования. — 2000. — № 1. — С. 115—116.
9. Геллнер Э. Нации и национализм / Геллнер Э. — М. : Прогресс, 1991. — 320 с.
10. Шемакин Я. Г. Этнические конфликты: цивилизационный ракурс / Я. Г. Шемакин // Общественные науки и современность. — 1998. — № 4. — С. 50—54.
11. Тишков В. А. О природе этнического конфликта / В. А. Тишков // Свободная мысль. — 1993. — № 4. — С. 4—15.
12. Браун П. М. Посібник з аналізу державної політики / Браун П. М. ; [пер. з англ.]. — К. : Основи, 2000. — 243 с.
13. Перепелица Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Перепелица Г. М. — К. : Стило — ПЦ “Фоліант”, 2003. — 256 с.
14. Султыгов А.-Х. А. Этнополитический конфликт: определение, причины, динамика / А.-Х. А. Султыгов // Вестник Московского университета ; Серия 12 : Политические науки. — 2004. — № 6. — С. 69—94.
15. Мацнев А. А. Этнополитические конфликты: природа, типология и пути урегулирования / А. А. Мацнев // Социально-политический журнал. — 1996. — № 4. — С. 40—45.
16. Ожиганов Э. Н. Теория этнополитического конфликта / Э. Н. Ожиганов // Информационный бюллетень Центра социологических исследований. — 1995. — № 1. — С. 58—76.
17. Рыкалина Л. А. О природе этнонационального конфликта / Л. А. Рыкалина // Социально-политический журнал. — 1995. — № 5. — С. 214—219.
18. Котигоренко В. Сучасні концепції конфлікту як суспільного явища / В. Котигоренко // Людина і політика. — 2002. — № 3 (21). — С. 75—85.

УДК 35.086

Н. Г. Морозова,
аспірантка,
НАДУ при Президентіві України

**Ефективне управління людськими ресурсами у державній службі:
реалізація кадрової політики**

Розглянуто найважливіші аспекти кадрового забезпечення органів виконавчої влади за сучасних умов суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. Проаналізовано проблеми та обґрунтовано передумови формування дієвої кадрової політики, застосування нових підходів в оптимізації управління людськими ресурсами державної служби.

Ключові слова: *кадрова політика, державна служба, управління людськими ресурсами, планування людських ресурсів, формування складу державних службовців.*

Успіх соціально-економічних і політичних перетворень в Україні залежить, насамперед, від ефективної роботи органів виконавчої влади всіх рівнів. Їх комплектування висококваліфікованими кадрами, спроможними забезпечити сталий економічний і соціальний розвиток держави, набуло першочергового значення. Таким чином, одним із головних напрямів організації діяльності дер-

жавних установ є вироблення кадрової політики (або її ще називають політикою управління людськими ресурсами).

Існує пряма залежність ефективності державного управління від якості діяльності його кадрових служб та стану законодавства, що регулює трудові відносини у державній службі. Аналіз досліджень свідчить, що проблеми державної кадрової політики зумовлені відсутністю цілісної

© Н. Г. Морозова, 2010

системи управління персоналом, яка передбачає визначальну та стратегічну ролі працівників кадрових служб у керуванні людськими ресурсами на державній службі, необхідністю всебічного вивчення та запровадження вже існуючого зарубіжного досвіду формування відповідних служб у реалізації дієвої кадрової політики.

З огляду на вищезазначене вирішуються такі завдання: інтегрований аналіз сучасних механізмів управління персоналом; підвищення наукової обґрунтованості методів роботи з ним; вибір ефективних кадрових технологій; використання дієвих механізмів формування кадрової політики на всіх рівнях державного управління.

Дослідження питань реалізації політики ефективного управління людськими ресурсами у державній службі спирається на значну концептуальну базу, традиції теоретичного й емпіричного аналізу проблеми, проведеного вітчизняними і зарубіжними науковцями. Глибоке теоретичне висвітлення проблем формування професійного державного апарату, механізмів його відтворення і функціонування здійснено у роботах М. Вебера. Основні його положення, сформульовані на рубежі XIX–XX ст., стали вихідними пунктами для побудови сучасних концепцій управління у цілому і державного управління зокрема. Відтоді почав формуватися цілісний погляд на проблему ефективності діяльності державного управління, насамперед у контексті розробки політики кадрового забезпечення, окремі аспекти якого розглядалися у працях В. Авер'янова, В. Князева, Б. Кравченка, В. Кременя, С. Крисюка, В. Лугового, В. Майбороди, П. Назимка, О. Оболенського, В. Яцуби та ін. Однак деякі актуальні для науки та практики державного управління питання окреслені недостатньо. Наприклад, це стосується місця й ролі кадрової політики у довготривалій перспективі. Зазначена проблема останнім часом набула актуальності через потребу вдосконалення ефективності діяльності управлінських органів, що безпосередньо залежить від здібностей персоналу, мотивації його діяльності, чесності, наявності лідерських рис.

У теперішній час серед науковців відсутнє єдине розуміння сутності кадрової політики. Проаналізувавши підходи вчених до визначення поняття “кадрова політика”, можна навести її узагальнене визначення як нормативно закріпленої та цілеспрямованої діяльності спеціально уповноважених державних органів щодо процесів професійної орієнтації, прогнозування та планування кадрових потреб, відбору, підготовки, розстановки і вивільнення персоналу.

Наразі потребує значних змін державна кадрова політика, проблеми правового забезпечення якої гальмують розвиток державної служби і без прийняття нового закону про державну службу навряд чи вирішаться. Неефективне управління людськими ресурсами на державній службі не дає

змоги керівництву максимально використовувати наявний потенціал державних службовців. Як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях це призводить до позбавлення можливості стратегічно вирішувати питання менеджменту людських ресурсів і підбору нового персоналу для забезпечення успішної діяльності організації та досягнення поставлених цілей із максимальною ефективністю.

Мета статті – розглянути можливі шляхи вдосконалення реалізації державної кадрової політики ефективного управління людськими ресурсами у державній службі; окреслити проблеми правового, економічного та освітньо-інформаційного забезпечення системи управління персоналом, що потребують вирішення; проаналізувати принципи відбору та найму державних службовців різних рівнів і категорій у країнах світу, зокрема в ЄС, і визначити перспективи для України.

У цілому об'єктом впливу держави є всі людські ресурси. Об'єктом безпосереднього державного управління є кадри державної служби, які складають основу апарату органів державної влади. У сфері трудових відносин механізми управління державними службовцями (на відміну від процесів організації кадрового потенціалу виробничих, підприємницьких, фінансово-банківських структур) мають свої особливості й жорстко регламентуються системою нормативно-правових актів, що зумовлює необхідність побудови чіткої схеми супроводження системи роботи з кадрами у сфері державної служби.

Конституція України, Закон України “Про державну службу”, укази Президента України щодо роботи з кадрами та становлення державної служби, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України суттєво зміцнили та вдосконалили нормативно-правову базу державної кадрової політики. Було здійснено ряд заходів щодо вдосконалення роботи з кадрами державної служби, зокрема реалізована програма кадрового забезпечення державної служби, затверджена Стратегія реформування системи державної служби і комплексна програма підготовки державних службовців [3; 9, с. 72]. Однак вищезазначені заходи зможуть активізувати вплив державного управління лише на певний час. Без створення сучасної концепції єдиної державної кадрової політики та без її належного законодавчого забезпечення вдосконалення всієї системи управління персоналом у державній службі неможливе.

Кадрова політика визначає загальні завдання у роботі з персоналом на довготривалу перспективу. Вона розробляється державою, зокрема органами державного управління, керівниками державних підприємств, та реалізується через адміністративні та моральні норми поведінки державних службовців. Слід зазначити: у сучасних трансформаційних умовах сутність і принципи політики управління

людськими ресурсами змінюються у напрямі формування високопрофесійного складу державних службовців, що сприятиме вдосконаленню системи управління кадровим потенціалом державної служби.

Ефективне функціонування персоналу передбачає наявність чітко сформульованої та обґрунтованої кадрової політики у державній службі. Як зазначає у своєму дослідженні професор В. Олуйко, саме державна кадрова політика як комплекс взаємопов'язаних цілей, принципів, пріоритетів, стандартів може надати системі кадрового забезпечення державної служби цілісність, сутнісну визначеність, більш чітку професійну цілеспрямованість. При цьому така політика повинна стати багаторівневою й охоплювати всі рівні – центральний, регіональний, місцевий (муніципальний) – для відображення специфіки потреб і можливостей органів державної служби кожного з цих рівнів. Відповідно, мета і завдання кадрового забезпечення державної служби повинні стати основою для вибору пріоритетних напрямів, нових механізмів і технологій роботи з персоналом державної служби [7, с. 126].

Планування людських ресурсів у державній службі, де першочергова увага повинна приділятися удосконаленню здатності до стратегічного мислення, мотивації, схильності до навчання, є складовою частиною планування кадрового потенціалу та визначається як процес одержання необхідної кількості кваліфікованих людей для виконання потрібної роботи і в потрібний час [4, с. 37]. Так, найбільш повне визначення місії кадрового менеджера з управління людськими ресурсами (а воно є актуальним і в державному управлінні, де кадрові служби органів виконавчої влади виступають в особі менеджера) дав І. Фінней: “Там, де вчорашні “адміністратори з кадрів” займалися в основному тим, що запобігали конфліктам між працівниками і менеджерами, сьогоднішні менеджери з управління людськими ресурсами об'єднують роботодавців і працівників з метою плідного співробітництва і досягнення необхідного у світовому масштабі рівня конкурентоспроможності всього бізнесу” [2, с. 25].

Проте на практиці чинним є застаріле нормативно-правове забезпечення діяльності кадрових служб у державному управлінні. Так, Постанова Кабінету Міністрів України, якою затверджено Типове положення про кадрову службу органу виконавчої влади, діє зі змінами з 1996 року. Відповідно до цього положення розробляються положення про кадрові служби у державних органах, де, як правило, окреслені лише технічні функції зарахування на державну службу, просування по службі, звільнення держслужбовців, а також організації їх навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовки [3, с. 105]. Водночас за межами сфери державної служби залишаються сучасні вимоги до кадрового менеджменту, скла-

довими яких є: кадрова стратегія й організаційний розвиток; планування людських ресурсів, пошук і підбір персоналу; кадрове діловодство; соціальне партнерство та регулювання трудових відносин; розвиток персоналу; атестація й оцінка виконання, зворотній зв'язок; мотивація та стимулювання праці (компенсації та винагороди); безпека здоров'я, створення сприятливих умов праці; дослідження людських стосунків, корпоративна культура й організаційний клімат [6, с. 45].

Управління людськими ресурсами – це не тільки адміністрування кадрової служби, а й більш широкий обсяг діяльності керівників органів управління, а саме: планування; залучення; добір; соціалізація; професійний розвиток; оцінювання показників діяльності; оплата праці; мотивація; підтримка робочих стосунків з метою максимального використання людських ресурсів [5, с. 38]. Американський дослідник Дж. Медісон розглядає управління персоналом (людськими ресурсами) як здійснення всіх функцій менеджменту, пов'язаних з плануванням, набором, відбором, розвитком, використанням, винагородою, збільшенням потенціалу людських ресурсів [10, с. 4].

Ефективність діяльності органу державного управління залежить від конкретних працівників, при цьому людина трактується як основний ресурс і потенціал організації. Встановлюється обсяг функцій, обов'язкових для виконання та пристосованих під можливості структури організації. Завданням управління у сфері державної служби є раціональне використання, об'єктивна оцінка, розвиток і мотиваційне стимулювання кадрового потенціалу державної служби.

Система управління людськими ресурсами, вироблена в державному органі, має базуватися на таких принципах:

- 1) орієнтованість на місію організації;
- 2) відповідність стану зовнішнього середовища;
- 3) відповідність організаційній культурі;
- 4) існування кваліфікованих спеціалістів [1, с. 4].

Основною метою управління людськими ресурсами на державній службі має бути поєднання ефективного навчання персоналу, підвищення кваліфікації та трудової мотивації для розвитку здібностей державних службовців і стимулювання їх до виконання функцій більш високого рівня.

Світовий та європейський досвід відбору кандидатів і прийому на державну службу демонструє особливі традиції і форми. Процес найму є комбінацією перевірки, докладного вивчення резюме та інтерв'ю. Остаточне рішення приймається комісією з найму або може бути довірено керівникові відповідного органу, установи, департаменту. Також існує право судового перегляду рішення про прийняття на роботу, що може проводитись або спеціалізованим адміністративним

судом, або судом загальної юрисдикції з трудових справ. У системах найму зазвичай існує випробувальний термін, який в основному спрямований на оцінювання адаптації найнятого державного службовця до посади. Для пошуку кваліфікованих претендентів на посаду застосовуються різні способи: оголошення у загальнонаціональних і місцевих газетах, спеціалізованих виданнях; звернення до професійних кадрових агенцій; розповсюдження усної інформації серед потенційних кандидатів; просування перспективної молоді всередині організації; зміна статусу від тимчасового до постійного працівника; рекрутування у найвідоміших вищих навчальних закладах; продовження сімейної традиції; рекомендація з попереднього місця роботи [12, с. 302].

Так, в Японії ефективність державного апарату досягнута зарахунок створення елітарної державної служби, залучення до неї найталановитіших випускників кращих університетів країни. Це стало можливим завдяки організації конкурсних іспитів на підставі їх повної відкритості [8, с. 53]. У країнах ЄС конкурсний добір є головним способом реалізації громадянами свого конституційного права на вступ до державної служби. За допомогою демократичних процедур на конкретні посади відбираються найкращі з кандидатів. Основу конкурсу становить тестування – метод, що забезпечує точне визначення готовності кандидата до виконання посадових вимог, рівня його потенційного розвитку. При цьому перевіряються професійні знання претендента, його ділові якості, досвід роботи, здатність до управлінської діяльності, аналітичні та організаційні здібності, кругозір, світогляд, темперамент, задатки лідера, комунікабельність, впевненість у собі. Усі без винятку кандидати повинні мати вищу освіту (перевагу має освіта університету) й відповідний диплом.

Важливою складовою функції управління людськими ресурсами є управління кар'єрою державного службовця. Під кар'єрою розуміється не тільки досягнення більш високого посадового статусу, отримання вищої оплати праці, а також забезпечення можливостей самореалізації у відповідній професійній сфері, виконання більш змістовної й адекватної інтересам роботи і формування структури неформальних стосунків у відповідній сфері державної служби [11, с. 101].

Основний зміст планування кар'єрного розвитку державного службовця полягає у сприянні особистісному та професійному зростанню службовця, підвищенні його значущості для установи та забезпеченні відповідності кваліфікації персоналу новим можливостям. Планування кар'єри передбачає проведення заходів для вдосконалення індивідуальної професійної майстерності та виявлення нових рис у розрахунок не лише на перспективу, а й на теперішній час. Хоча планування кар'єри є обов'язком керівника і підлеглого,

основна відповідальність все-таки покладається на останнього. Керівник лише стимулює працівника, підтримує його та надає необхідну інформацію.

Навчання та розвиток мають не тільки сфокусуватися на потребах державного органу, але й відповідати вимогам індивіда, його можливостям, прагненням і потенціалу. Так, індивідуальний розвиток та професійне зростання кожного державного службовця повинно стати необхідним структурним елементом програми подальшого розвитку та зміцнення інституту державної служби в цілому. Практична реалізація кадрової політики у таких напрямках, як добір кадрів, просування по службі, оцінка виконавчої діяльності, планування кар'єри, підготовка та професійний розвиток державного службовця має бути тісно пов'язана з цілями і пріоритетами державного органу. Вищенаведений опис проблем і тенденцій у кадровій політиці та управлінні персоналом на державній службі сфокусований на тих ключових питаннях, що потребують уваги для досягнення позитивних змін і вдосконалення управління людськими ресурсами на державній службі.

Таким чином, реформування державного управління неможливе без удосконалення державної кадрової політики та модернізації механізмів її реалізації, що передбачають:

- подальше становлення в Україні розвиненої системи державної служби, професійної та високоефективної, що користується беззаперечним авторитетом серед населення;
- модернізацію системи управління персоналом (кадрових служб), її інституційне вдосконалення і демократизацію, впровадження сучасних методів і механізмів управління людськими ресурсами;
- упровадження сучасних систем мотивації праці та стимулювання персоналу державної служби, методик їх оцінювання й атестації, удосконалення процедур добору кадрів, використання світового та європейського досвіду щодо відбору і прийому на державну службу, переміщення та кар'єрне зростання перспективної молоді, формування позитивного іміджу державної служби як роботодавця.

Слід зазначити, що планування та розвиток професійної кар'єри позитивно впливають на державних службовців. Підвищуючи свою кваліфікацію, здобуваючи нові знання та навички, вони стають більш конкурентоспроможними на ринку праці й отримують додаткові можливості для професійного зростання як усередині організації, так і за її межами.

Для подальших розвідок доцільним є дослідження досвіду країн світу, зокрема Європейського Союзу, щодо управління людськими ресурсами у сфері державної служби як стратегічного інструмента для керівників державних органів, що забезпечує більш ефективне, продуктивне і раціональне надання послуг. Україна,

яка прагне увійти в коло розвинених держав, має формувати елітарну державну службу, де прагнули б працювати кращі представники суспільства. В умовах модернізації вітчизняної державної служби

та зростання важливості її професіоналізації корисним і повчальним стане світовий та європейський досвід щодо реалізації кадрової політики.

Список використаних джерел

1. Боссарт Д. Державна служба у країнах – кандидатах до вступу до ЄС / Боссарт Д. – К. : Міленіум, 2004. – 128 с.
2. Данюк В. М. Менеджмент персоналу : [навч. посіб.] / [Данюк В. М., Петюх В. М., Цимбалюк С. О. та ін.] ; В. М. Данюк [відп. ред.]. – [2-ге вид.]. – К. : КНЕУ, 2006. – 398 с.
3. Державна служба в Україні : [зб. нормат. актів]. – К. : Хрінком Інтер, 2002. – 232 с.
4. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика / Ламперт Х. ; [пер. с нем.]. – М. : Дело, 1994. – 328 с.
5. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист : [навч. посіб.] / Лібанова Е., Палій О. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 79 с.
6. Малиновський В. Я. Державне управління : [навч. посіб.] / Малиновський В. Я. – [2-ге вид.]. – К. : Атіка, 2003. – 576 с.
7. Олуйко В. М. Кадрові процеси в державному управлінні України: стан і перспективи розвитку : [моногр.] / Олуйко В. М. – Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2005. – 326 с.
8. Праця України 2008 : [стат. зб.] / відп. за вип. Н. В. Григорович ; Державний комітет статистики України. – К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2009. – 352 с.
9. Інтернет-сторінка Верховної Ради України : Програма розвитку державної служби на 2005–2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua> – Назва з титул. екрана.
10. Серьогін С. Організація кар'єри державного службовця як засіб попередження і запобігання корупції / С. Серьогін, В. Хлуткова // Вісник УАДУ. – 1999. – № 4. – С. 100–105.
11. Holman S. Selecting the most Suitable Candidate / S. Holman, K. Laity // Training Officer. – 1994. – Vol. 30, № 10. – P. 302–303.
12. Koonts H. Essential of Management / Koonts H., O'Donnel C., Heinz W. – [Third ed.]. – New York : McGraw-Hill Book Company, 1982. – 307 p.

УДК 35.072.8:336.76:338.24:368

Л. А. Онищенко,
аспірантка,
НАДУ при Президентіві України,
директор ТОВ "Інт-Рейтинг"

Удосконалення державного регулювання в частині визначення справедливої вартості власного капіталу страхових компаній

Розглянуто основні проблеми відображення та розкриття фінансових показників діяльності страхових компаній, проаналізовано причини можливої низької якості страхових послуг, а також доведено необхідність удосконалення нормативно-правової бази функціонування ринку страхових послуг. Стаття побудована за результатами дослідження показників фінансової діяльності першої двадцятки страхових компаній, представлених у рейтингу "Власний капітал" журналу "Insurance TOP".

Ключові слова: власний капітал страхових компаній, державне регулювання, чисті активи, оцінка цілісних майнових комплексів, правила поведінки інвесторів, справедлива вартість.

Страховий ринок – це особливе соціально-економічне середовище, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист. В останній період відбувається його динамічний розвиток, постійно вдосконалюється нормативно-правова база галузі. Страховий ринок України з огляду на вимоги державного регулювання є капіталізованим сектором небанківських фінансових установ. Наразі він пропонує все ширший асортимент страхових послуг, про що свідчить, зокрема, розгалужений перелік форм страхового захисту як обов'язкового, так і добровільного страхування. Однак фінансова криза 2008–2009 років показала негативну динаміку якості страхових послуг, основними причинами якої є розбалансованість між вартістю власного капіталу та справедливою вартістю активів страхових компаній. Теоретичні

© Л. А. Онищенко, 2010

та практичні проблеми оцінки справедливої вартості власного капіталу активно досліджуються вітчизняними вченими. Так, окремі питання власного капіталу страхових компаній розкрито в працях В. Базилевича, К. Базилевич, В. Федоренка, О. Зальотова, О. Слюсаренко та ін. Але питанням державного регулювання у частині визначення справедливої вартості власного капіталу страхових компаній не приділено достатньо уваги.

Метою статті є обґрунтування потреби вдосконалення державного регулювання в частині визначення справедливої вартості власного капіталу страхових компаній, що сприятиме усуненню можливих причин низької якості страхових послуг.

Кожна страхова компанія є окремим майновим комплексом. Відповідно до п. 10 Національного стандарту № 3 "Оцінка цілісних майнових комплексів", чиста вартість активів цілісного майнового

комплексу визначається як різниця між вартістю його активів та зобов'язань, визначених на дату оцінки [1]. Мінімальний розмір справедливої вартості чистих активів (справедлива вартість власного капіталу) страхової компанії має бути не меншим від зареєстрованого розміру статутного фонду страховика [2].

У теперішній час актуальною проблемою є низький кваліфікаційний рівень посадових осіб страхових компаній щодо розуміння та дотримання вимог законодавства з питань процедури визначення справедливої вартості. Закон України "Про страхування" [4] (далі – Закон "Про страхування") не містить вимог щодо освіти та кваліфікації посадових осіб – членів спостережної ради страхових компаній. Подібні вимоги існують лише до голови виконавчого органу та головного бухгалтера страхової компанії, дії яких, відповідно до положень Закону [3], мають підпорядковуватися рішенням спостережної ради. Так, досить поширеною серед головних бухгалтерів страхових компаній є думка про те, що вартість цінних паперів може бути підтверджена довідкою з фондової біржі про котирування цього цінного паперу. Підтвердження справедливої (ринкової) вартості цінних паперів суб'єктом оціночної діяльності, а не аудитором чи торговцем цінними паперами, для головних бухгалтерів страхових компаній є зайвою процедурою, що вимагає додаткових витрат.

Стаття 8 Закону України "Про акціонерні товариства" [3] вимагає від наглядової ради акціонерного товариства обов'язкового затвердження суб'єкта оціночної діяльності. Отже, якщо станом на 31.12.2009 року спостережна рада акціонерного товариства страхової компанії не затвердила суб'єкта оціночної діяльності, то у головного бухгалтера немає можливості відобразити справедливую вартість активів у балансі страхової компанії, визначену відповідно до вимог Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" № 2658–III від 12.07.2001 р. (далі – Закон "Про оцінку майна") [5]. При цьому посадові особи – члени наглядової ради страхової компанії не несуть персональної відповідальності за недостовірність фінансової звітності та невідображення чистих активів страхової компанії за справедливою вартістю, як того вимагають нормативи, встановлені розпорядженнями Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг (далі – Держфінпослуг).

Закон "Про страхування" не передбачає, що голова та члени наглядової ради страхової компанії мають в обов'язковому порядку підвищувати свою професійну кваліфікацію, на відміну від вимог, що висувуються до голів виконавчого органу та головного бухгалтера страхової компанії [4]. Таким чином, результати підвищення кваліфікації нівелюються.

Усе це призводить до того, що показники активів балансів страхових компаній не відповідають справедливій вартості, внаслідок чого створюються передумови низької якості страхових послуг. Так, у 2009 році більше ніж 70% страхових компаній України збільшили період часу від страхової події до безпосередньої виплати коштів потерпілому [6]. Факти 2009 року [7, с. 28–30] свідчать, що кількість невиконаних з боку страхових компаній страховальникам за страховими випадками збільшилася більше ніж у три рази. Це є вагомою підставою для пошуку шляхів усунення причин низької якості страхових послуг щодо своєчасності, безперервності та точності (визначальним показником за цим аспектом є період часу від страхової події до безпосередньої виплати коштів потерпілому), повноти та відповідності (що передбачає узгодження обсягу суми відповідальності за умовами договору страхування й обсягу суми відповідальності за умовами страхової події та безпосередньої виплати коштів потерпілому). Слід підкреслити, що своєчасність, безперервність і точність страхових послуг безпосередньо залежать від справедливої вартості чистих активів (власного капіталу) страхової компанії.

Згідно з вимогами Закону "Про оцінку майна", для проведення оцінки цілісного майнового комплексу, в т. ч. страхової компанії або належних їй акцій інших емітентів, застосовуються три методичні підходи: майновий, дохідний, порівняльний [5]. Ураховуючи мету дослідження, зазначимо, що одним із найбільш поширених методів майнового підходу є метод накопичення активів, оціночні процедури якого передбачають визначення справедливої вартості чистих активів (власного капіталу) цілісного майнового комплексу.

Справедлива вартість чистих активів страховика з метою відображення її результатів у бухгалтерському обліку в порядку, встановленому законодавством про бухгалтерський облік [8], визначається у т. ч. з урахуванням того, що:

- справедлива вартість активу дорівнює його ринковій вартості;
- ринкова вартість – це вартість, за якою можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна зі сторін діяла зі знанням справи, розсудливо і без примусу;
- справедлива вартість активу, який може бути віднесено до спеціалізованого майна, майна спеціального призначення або спеціальної конструкції, дорівнює його залишковій вартості заміщення (відтворення).

До прийняття Розпорядження № 504 сума чистих активів страховика дорівнювала сумі нетто-активів [9], розрахунок, визначення та норми дотримання якого регламентує ст. 30 Закону "Про

страхування” [4]. Треба зазначити, що Розпорядженням № 504 з 31 грудня 2009 року введено вимоги до справедливої вартості чистих активів страхової компанії, але подібні вимоги вже діяли з січня 2005 року на підставі норм П(С)БО 28 [10]. А вимоги щодо ліквідації будь-яких акціонерних товариств, чисті активи (власний капітал) яких є меншими від установленого законом мінімального розміру, діяли з 31.12.2003 р. згідно з положенням ст. 155 Цивільного кодексу України.

Отже, повнота та відповідність страхових послуг залежать від вимог як стандартів бухгалтерського обліку щодо справедливої вартості показників фінансової звітності, так і розпоряджень Держфінпослуг. П(С)БО 28 передбачає, що на дату річного балансу підприємство має оцінювати, чи існують ознаки можливо-го зменшення корисності активу. Про таке зменшення може свідчити, зокрема, перевищення балансової вартості чистих активів підприємства над їх ринковою вартістю. П(С)БО 28, як і решта діючих в Україні стандартів бухгалтерського обліку, є обов'язковими для їх дотримання страховими компаніями у господарській діяльності.

Аналіз фінансових показників перших двадцяти страхових компаній України станом на 01.07.2009 р., представлених у рейтингу “Власний капітал” журналу “Insurance TOP” (далі – рейтинг журналу “Insurance TOP”), було проведено за даними сайту Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України (далі – ДКЦПФР). За його результатами встановлено, що для 18-ти з 20-ти страхових компаній:

- 1) довгострокові фінансові активи станом на 31.12.2007 р. становили 1 243 368,00 тис. грн.;
- 2) довгострокові фінансові активи станом на 31.12.2008 р. становили 1 451 225,00 тис. грн., що на 16,7% більше, ніж на відповідну дату попереднього року;
- 3) сума дивідендів, отриманих за 2008 рік від володіння фінансовими активами, склала 101,3 тис. грн.;
- 4) рівень прибутковості інвестицій щодо довгострокових фінансових інвестицій станом на 31.12.2007 р. не перевищив 0,008%;
- 5) рівень прибутковості інвестицій щодо поточних фінансових інвестицій станом на 31.12.2007 р. не перевищив 0,027%. При цьому облікова ставка Національного банку України (ставка, під яку НБУ позичає кошти комерційним банкам) станом на 31.12.2007 р. складала 8,5%, що у 1062,5 раза перевищує рівень прибутковості інвестицій страхових компаній щодо довгострокових фінансових інвестицій або у 314,8 раза – рівень прибутковості інвестицій страхових компаній щодо поточних фінансових інвестицій на відповідну дату;
- 6) сума відсотків за позиковими коштами страховиків, сплачена у 2008 році, становила

13 614,00 тис. грн., що в 134,4 раза перевищує суму дивідендів, отриманих за 2008 рік цими страховими компаніями;

7) лише дві з 18-ти страхових компаній розкрили інформацію про те, що довгострокові фінансові активи станом на 31.12.2008 р. відображені у балансі за справедливою вартістю;

8) жодна страхова компанія не відобразила у рядку 570 розділу “Доходи і витрати” у формі річної звітності “Примітки до річної фінансової звітності за 2008 рік” результати оцінки корисності, проведення якої передбачено П(С)БО 28;

9) жодна з 18-ти страхових компаній не нараховувала дивіденди акціонерам у 2005–2008 роках;

10) якщо зменшити власний капітал страхових компаній на суми довгострокових фінансових інвестицій у зв'язку з тим, що рівень їх корисності є нижчим від доходу за депозитами, то станом на 31.12.2007 р. із 18-ти страхових компаній лише 15 мали власний капітал (чисті активи), що є більшим від сформованого статутного капіталу. Така сама ситуація мала місце і станом на 31.12.2008 р.;

11) якщо зменшити власний капітал страхових компаній на суми довгострокових та поточних фінансових інвестицій у зв'язку з тим, що рівень їх корисності є нижчим від доходу за депозитами, то станом на 31.12.2007 р. із 18-ти страхових компаній лише 9 мали власний капітал (чисті активи), що є більшим від сформованого статутного капіталу. Така сама ситуація мала місце і станом на 31.12.2008 р.

При проведенні аналізу було враховано, що з 20-ти страхових компаній дві працювали у формі товариства з додатковою відповідальністю, тобто не зобов'язані публічно розкривати фінансову звітність на відміну від страхових компаній, що працювали як акціонерні товариства.

З 01.05.2009 р. було внесено ряд принципових змін на ринку акціонерних товариств у зв'язку з набранням чинності Закону “Про акціонерні товариства” [3]. Хоча багато норм цього закону мають перехідний характер на два наступних роки (2010 та 2011 рр.), але більшість із них уже вступили в дію. У 2009 році почали розвиватися послуги Інтернет-трейдингу на фондовому ринку України. Для започаткування цієї діяльності не треба отримувати жодних ліцензій або дозволів держави. ДКЦПФР позитивно ставиться до розвитку та відсутності обмежень діяльності зазначеної технології торгівлі цінними паперами. Повнота та відповідність страхових послуг залежать від результатів відображення і розкриття показників фінансової звітності, а також чинних правил інвестування та оподаткування. Так, вищевикладений аналіз за рейтингом журналу “Insurance TOP” демонструє, що страхові компанії як сегменти ринку фінансових послуг:

1. Не дотримуються двох правил поведінки інвесторів на ринку інвестицій [11, с. 29], а саме:

– правила № 1: “Інвестувати кошти у виробництво або цінні папери доцільно за умови, якщо від цього можна отримати більший чистий прибуток, ніж від зберігання їх на банківських депозитах”;

– правила № 2: “Інвестувати кошти доцільно тоді, коли рентабельність інвестицій перевищує темпи інфляції в країні”.

2. Дотримуються правил “податкових мінімізаторів” [12] та не показують реальну рентабельність інвестицій як у страхову компанію, так і страхової компанії.

Щодо останнього варто навести такий приклад. Перша зі страхових компаній України за рейтингом журналу “Insurance TOP” є комунальним підприємством сільської ради одного з районів Харківської області [13]. За поданням цієї страхової компанії 16 лютого 2010 року було прийнято Рішення Конституційного Суду України № 15-рп щодо визнання законності прав місцевих влад встановлювати для комунальних підприємств пільги зі сплати податку на прибуток. Підставою подання є те, що Харківська державна податкова адміністрація вимагає від страхової компанії (99,95% акцій якої належать сільраді) погасити суму заборгованості з податку на прибуток, урахувавши пеню та штрафні санкції розміром до 120 млн. грн. за пільги зі сплати податку на прибуток, встановлені сільрадою.

Мінімальний статутний капітал страхової компанії, що займається іншими видами страхування, крім страхування життя, встановлено у сумі, еквівалентній 1 млн. євро, а страхової компанії, що здійснює страхування життя, – 1,5 млн. євро. В Україні не існує норм, за якими сільрада не має право витратити кошти в сумі, еквівалентній 1 млн. євро або 1,5 млн. євро на формування статутного капіталу страхової компанії. Водночас Держфінпослуг не має регуляторних заходів впливу на поповнення статутного капіталу страхової компанії за алгоритмом:

– перший крок: інвестор сплачує грошові кошти як внесок у статутний фонд або за акції (частку) страхової компанії на 1 млн. євро;

– другий крок: страхова компанія, отримавши 1 млн. євро, наступного банківського робочого дня перераховує їх за купівлю “цінних паперів”, які зрештою стають “фондовим сміттям” (у т. ч. у результаті подій, що відбулися після дати балансу).

Чинні стандарти аудиту не вимагають того, щоб в аудиторському висновку на підтвердження випуску цінних паперів було розкрито інформацію про події, що сталися після дати отримання грошових коштів як внеску у статутний фонд або за акції (частку) страхової компанії.

Інвестори купують страхові компанії переважно для оптимізації оподаткування. У липні 2009 року на біржі підприємств було виставлено на продаж чотирнадцять страхових компаній вартістю від 45 тис. дол. США до 500 тис. дол. США [4]. Таким

чином, за суму в цьому діапазоні можливо купити страхову компанію, вартість чистих активів якої на папері є не меншою від 1 млн. євро (рядок № 380 балансу “Власний капітал”).

Слід підкреслити, що однією з причин низької якості страхових послуг є також неповна визначеність статусу особи, яка має право підтверджувати справедливу вартість чистих активів страхової компанії. Так, згідно з вимогами Розпорядження Держфінпослуг від 29.10.2009 р. № 788, справедлива вартість чистих активів (справедлива вартість власного капіталу) страхової компанії підтверджується аудитором. Водночас Реєстр аудиторів, який веде Держфінпослуг, не є Реєстром суб'єктів оціночної діяльності, який веде Фонд державного майна України. Отже, якщо аудитор, не будучи суб'єктом оціночної діяльності, надасть підтвердження річної формі “Звіт про власний капітал” страхової компанії станом на 31.12.2009 р., то цілком можливо, що на аудитора та на кожен посадову особу страхової компанії може бути накладений адміністративний штраф від 60 500,00 грн. на підставі ст. 163 Кодексу адміністративного судочинства “Приховування інформації про діяльність емітента”. Починаючи з 01.05.2009 р., ініціювати накладання подібного штрафу може навіть власник однієї акції страхової компанії.

Для усунення можливих причин низької якості страхових послуг, на нашу думку, необхідно вдосконалити державне регулювання щодо визначення справедливої вартості власного капіталу за такими напрямками:

1. ДКЦПФР, прогнозуючи зростання обсягу торгів та кількості їх учасників через Інтернет-трейдинг, з метою сприяння збільшенню реального внутрішнього валового продукту України, укріпленню купівельної спроможності національної грошової одиниці та уникнення “інвестиційних бульбашок” має:

– запровадити норму, згідно з якою разом із річним звітом акціонерне товариство, крім форм звітності й аудиторського висновку, має подавати висновок суб'єкта оціночної діяльності щодо справедливої вартості чистих активів акціонерного товариства;

– запровадити нормативи та алгоритми розрахунків допустимих коливань котировок цінних паперів щодо справедливої вартості чистих активів на початок торговельних сесій або фондових бірж, або через Інтернет-трейдинг;

– заборонити укладання та реалізацію договорів купівлі-продажу цінних паперів страховими компаніями (у т. ч. використовуючи технологію Інтернет-трейдингу) поза мережами фондових бірж;

– запровадити обов'язкове подання квартальної звітності та розкриття справедливої вартості чистих активів емітентів, цінні папери яких перебувають у торговельних списках фондових бірж та є активами фінансових установ.

2. Міністерству фінансів України та Державному комітету статистики України доцільно ввести зміни до форми “Примітки до річної фінансової звітності”, передбачивши у ній графу для розкриття розміру ставки дисконту відповідно до вимог п. 28.7 П(С)БО 28 та реквізитів сертифікату і назви суб’єкта оціночної діяльності, який має брати участь у проведенні обов’язкової інвентаризації, визначенні вартості активів та зобов’язань емітента цінних паперів.

3. Аудиторській палаті України слід затвердити вимоги до аудиторських звітів щодо повноти та достовірності фінансової звітності підприємства – емітента цінних паперів у частині:

– підтвердження справедливої вартості активів (чистих активів) за умов наявності висновку суб’єкта оціночної діяльності;

– складання аудиторського звіту щодо справедливої вартості активів особою, яка підтвердила як суб’єкт оціночної діяльності справедливую вартість цих активів;

– підтвердження фактів відсутності подій у період після дати складання балансу, в результаті яких справедлива вартість чистих активів підприємства – емітента цінних паперів могла вийти поза межі вимог законодавчих норм.

4. Державній податковій адміністрації України разом з Держфінпослуг доцільно внести подання до Верховної Ради України щодо змін нульової ставки оподаткування коштів, переданих страховою компанією у перестраховання, на 12% за умов, коли

за три попередні фінансові роки акціонерам (учасникам) страхової компанії дивіденди не виплачувались або виплачувались за ставкою, нижчою за облікову ставку Національного банку України.

5. Держфінпослуг необхідно внести подання до Верховної Ради України щодо змін до Закону “Про страхування” у частині вимог до освіти та обов’язкового підвищення кваліфікації голови наглядової ради страхової компанії та голови ревізійної комісії або ревізора страхової компанії. При цьому слід передбачити, що особа, яка обирається головою ревізійної комісії, повинна мати вищу економічну освіту та досвід роботи на посадах головного бухгалтера, фінансового директора або директора з економічних питань. Подібне подання має також стосуватись і норм Закону “Про аудит” щодо особи, яка проводить аудит страхової компанії.

Внесення запропонованих вище змін до нормативно-правової бази, що регулює питання діяльності ринку страхових послуг в Україні, забезпечуватиме відображення чистих активів або власного капіталу страхових компаній за їх справедливою вартістю.

Таким чином, у статті досліджено ряд проблем, пов’язаних із відображенням та розкриттям фінансових показників діяльності страхових компаній, проаналізовано причини можливої низької якості страхових послуг, наголошено на потребі вдосконалення нормативно-правової бази функціонування ринку страхових послуг.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Національного стандарту № 3 “Оцінка цілісних майнових комплексів” від 29.11.2006 р. № 1655 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1655-2006-%EF>
2. Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг “Про затвердження ліцензійних умов впровадження страхової діяльності” від 28.08.2003 р. № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0805-03>
3. Закон України “Про акціонерні товариства” від 17.09.2008 р. № 514 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514-17>
4. Закон України “Про страхування” від 07.03.1996 р. № 85/96–ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=85%2F96-%E2%F0>
5. Закон України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” від 12.07.2001 р. № 2658–ІІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2658-14>
6. Павлюченко Т. Страховые компании значительно увеличивают сроки выплат [Электронный ресурс] / Т. Павлюченко. – Режим доступа : http://www.prostobank.ua:80/finansovyy_gid/strahovanie/stati/strahovye_kompanii_znachitelno_ovelichivayut_sroki_vyplat?utm_source=site&utm_medium=maillist
7. Бироваш М. Цена страха / М. Бироваш // Корреспондент. – 27.11.2009. – № 45 (384).
8. Постанова Кабінету Міністрів України “Загальні засади оцінки майна і майнових прав” від 10.09.2003 р. № 1440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1440-2003-%EF>
9. Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг “Про внесення змін до ліцензійних умов впровадження страхової діяльності” від 25.06.2009 р. № 504 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0843-09>
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 28 “Зменшення корисності активів”, затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 24.12.2004 р. № 817 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0035-05>
11. Слюсарчук О. П. Мікроекономічний вибір та ефективність конкурентних ринків : [метод. реком. до вивч. дисц. “Мікроекономіка і державна політика”] / О. П. Слюсарчук. – К. : НАДУ, 2009. – 36 с.

12. Ручников П. ГНАУ ищет резервы [Электронный ресурс] / Ручников П. — Режим доступа : <http://www.dsnews.ua:80/economy/art42016.html>

13. Инвесторы покупают страховщика для оптимизации налогообложения [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/strahovanie/novosti/investory_pokupayut_strahovschika_dlya_optimizatsii_nalogooblozheniya

УДК 35.071

В. М. Соловйов,
кандидат наук з державного управління,
головний консультант,
Інститут законодавства Верховної Ради України

Гене́за поняття “новий державний менеджмент”

Досліджено гене́зу поняття “новий державний менеджмент”. Проведено порівняння державного управління і нового державного менеджменту за аспектами їх характеристик, режимів функціонування та методів діяльності.

Ключові слова: *новий державний менеджмент, державне управління, реформування державного сектору, надання державних послуг.*

Поетапне реформування державної адміністрації належить до стратегічних пріоритетів діяльності українського уряду. Створення і впровадження нової моделі державного управління є передумовою становлення України як правової європейської держави з високим рівнем життя [1]. Процес інтеграції України до європейських і світових економічних та політичних структур, зокрема до Європейського Союзу (далі – ЄС), зумовлює необхідність проведення наукових досліджень, спрямованих на вивчення питань, що пов'язані з реформуванням державного управління, адаптацією слушних елементів європейського державно-управлінського досвіду та приведенням вітчизняної моделі державного управління у відповідність до вимог і стандартів ЄС. Як свідчить досвід останніх розширень ЄС, інтеграційні процеси у сфері державного управління для країн, що приєдналися до Європейської Спільноти, конституювалися такими термінами і поняттями, як “державний менеджмент”, “новий державний менеджмент”, “урядування”, “правління”, “державне управління”, “адміністрування” та ін. Цілком очевидною стає потреба у проведенні досліджень щодо визначення шляхів реформування державного управління в Україні у сучасних умовах її суспільного розвитку. Ця стаття є продовженням циклу публікацій, присвячених комплексному аналізу теоретико-методологічних засад і тенденцій розвитку державного менеджменту.

Питання теорії, практики та актуальні проблеми системи державного управління в Україні досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як: В. Авер'янов, З. Варналій, І. Бураковський, Б. Кравченко, В. Куйбіда, Н. Нижник, В. Олуйко, А. Ткачук, В. Токовенко, В. Шамрай та ін. Нагальні питання реформування державного управління в Україні у контексті європейської інтеграції вивчали В. Бакуменко, В. Воротін, С. Дубенко, В. Князєв,

Г. Немиря, І. Розпутенко, Г. Ситник, Ю. Сурмін, А. Чемерис та ін.

Незважаючи на значну кількість робіт з цієї тематики, проблематика тлумачення зазначених вище понять та висвітлення їх гене́зи у науці державного управління залишається недостатньо дослідженою й актуальною. Наразі важливим також є трактування поняття “новий державний менеджмент” (далі – НДМ) та висвітлення його взаємозв'язку з терміном “державне управління”.

У незалежній Україні на сучасному етапі її державотворення особливо актуалізується питання визначення шляхів і розроблення та впровадження ефективних, дієвих заходів щодо реформування державного управління в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів сьогодення. У сучасній науці державного управління недостатньо вивченими також залишаються міжнародні тенденції розвитку і реформування державного управління, розуміння його гене́зи, суті й особливостей.

Аналіз зарубіжних досліджень свідчить, що проблеми тлумачення і практичного використання терміна “державне управління” особливо актуалізувалися в останні десятиріччя. Більшість західних дослідників підтримують позицію щодо необхідності відходу від вживання терміна “державне управління”, що асоціюється з надмірною централізацією влади, ієрархічністю, нормативним регламентуванням, та переходу до використання терміна “державний менеджмент”. Така позиція базується на тому, що проведення адміністративної реформи, спрямованої на впровадження засад менеджменту у державному секторі з обмеженням впливу з боку держави, більше асоціюється саме з менеджментом [2, с. 22, 42].

На сучасному етапі розвитку науки державного управління вкрай важливими є розгляд гене́зи нового державного менеджменту та його порівняльний аналіз з державним управлінням. Невирішеність зазначених вище питань і зумовила проблематику статті.

Метою цієї статті є дослідження генези поняття “новий державний менеджмент”. Для досягнення мети слід виконати такі завдання: висвітлити в історичній ретроспективі (упродовж другої половини ХХ ст.) передумови виникнення та становлення нового державного менеджменту, а також тенденції його розвитку на прикладі зарубіжних країн; порівняти характерні риси, особливості режиму функціонування та методи діяльності державного управління й нового державного менеджменту.

Під державним управлінням В. Бакуменко розуміє практичний, організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей, що спирається на її владну силу, з метою її упорядкування, зберігання чи перетворення [3, с. 63]. Водночас науковець стверджує [3, с. 11], що у теперішній час не існує загальноприйнятого визначення зазначеного поняття, а його зміст учені розуміють по-різному. Так, Н. Нижник визначає поняття “державне управління” як підзаконну діяльність органів виконавчої влади, спрямовану на практичну реалізацію суспільного життя і забезпечення особистої безпеки громадян, створення умов для їхнього матеріального, культурного і духовного розвитку [4, с. 5–6], а також як “діяльність виконавчо-розпорядчого характеру, основним напрямом якої є виконання законів і підзаконних нормативно-правових актів” [5, с. 17–18].

Починаючи з 1980-х років і до теперішнього часу, серед західних науковців, фахівців та дослідників можна спостерігати домінування нового словосполучення – “державний менеджмент” (public management). Аналіз зарубіжних наукових праць дає підстави стверджувати: по-перше, це поняття інтерпретується по-різному, тобто немає сталої позиції щодо визначення; по-друге, державному менеджменту майже завжди притаманні риси, що нехарактерні для державного управління. Це стосується таких важливих аспектів, як:

- складання, виконання і контроль за виконанням бюджету, а не тільки “володіння” бюджетом;
- укладання контрактів щодо надання державних послуг, включаючи контракти з провайдером послуг підприємницького сектору та трудові угоди для персоналу, які визначені на певний період і можуть бути не продовжені;
- упровадження засад підприємництва, а саме: взяття на себе ризику та покладання відповідальності за досягнуті результати [6].

У табл. 1 (за даними [7; 8]) наведено порівняння державного управління і нового державного менеджменту, зокрема детально викладено їх відмінності за характерними рисами, особливостями режимів функціонування і застосовуваними методами діяльності.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця державного управління і нового державного менеджменту

Державне управління	Новий державний менеджмент (менеджеріалізм)
Характерні риси	
Зорієнтованість на дотримання нормативно-правових актів, інструкцій, процедур	Зорієнтованість на досягнення поставлених цілей, визначених результатів
Акцентування на контролюванні	Акцентування на відповідальності
Ієрархічна структурна побудова	Автономія, самоврядування
Дотримання інтересів держави, громади	Отримання прибутку
Особливості режиму функціонування	
Відносини відповідності (нормам, правилам)	Відносини, засновані на довірі
Дисципліна, контроль	Сильне бажання досягти визначених цілей, свобода дій
Бюджетне фінансування за статтями видатків	Система отримання грантів
Право для застосування примусу	Відсутність права для застосування примусу
Методи діяльності	
Планування	Оцінювання якості
Використання формальних підходів	Інновації
Колективні стимули, інтереси	Індивідуальні стимули, інтереси
Стягнення податків	Плата за послуги

Безперечно, зазначені відмінності досить суттєві. Однак подібне протиставлення може спричинити нівелювання розбіжностей між представниками державного і приватного секторів, зокрема породжувати зміну і навіть протиріччя в очікуваннях зацікавлених сторін недержавного сектору, які починають вимагати від державного чиновника поведінку, що притаманна менеджеру. Як дилема постає питання визначення меж між

притаманною приватному секторові конкуренцією, співпрацею і партнерством.

Вирішальним фактором проведення адміністративних реформ у 1980-х роках у більшості західних країн стала фінансова скрута, що зумовила спрямування зусиль на створення невеликого за розмірами і конкурентоспроможного державного сектору з одночасним підвищенням рівня реагування державного управління на задо-

волення потреб населення шляхом раціонального використання коштів, створенням гнучкої та прозорої системи вибору [9, с. 9]. Пізніше такий рух серед науковців стали називати “новий державний менеджмент” [10]. Дослідники Д. Осборн та Т. Геблер [11, с. 325, 328] пропонують розглядати НДМ як глобальну парадигму перетворень та реформаторський рух. На практиці це означає розширення управлінських повноважень, забезпечення більшої самостійності державним менеджерам в організації надання послуг населенню на так званому квазіринку (система виконання визначених функцій держави недержавними організаціями) та підвищення їхньої відповідальності за продуктивність, що в умовах ринку розглядається як задоволення потреб споживачів, якими є громадяни [12, с. 4].

До основних складових НДМ належать: управління якістю роботи (performance management); гнучкий і децентралізований фінансовий менеджмент; децентралізоване управління персоналом з широким використанням оплати за результатами праці та укладанням індивідуальних контрактів; оперативне реагування на потреби користувачів та замовників державних послуг; делегування владних повноважень і відповідальності від центрального на нижчі рівні державного управління; розширення фінансування ринкових механізмів, серед яких: запровадження внутрішніх ринків, зборів з користувачів послуг, ваучерів, франчайзингу; надання послуг на контрактних умовах; приватизація зорієнтованих на ринок державних підприємств [9, с. 13].

До характерних ознак НДМ слід віднести і зростання кількості агенцій. Державні чиновники сповна відчули масштаби змін і перетворень унаслідок здійснюваних реформ. Делегування повноважень щодо надання державних послуг від вищого до нижчого рівнів управління зумовило відокремлення виконавчих функцій від перших та передачу їх до периферійних агенцій. Такий підхід до виконання державних функцій значно змінив і форми діяльності чиновників, зокрема переорієнтацію з бюрократичних процедур на досягнення результату, та підвищив їх відповідальність за якість надання державних послуг населенню.

У багатьох розвинених державах Заходу (Австралія, Велика Британія, Канада, Нова Зеландія та США) у період від 1980-х років до теперішнього часу були проведені реформи систе-

ми надання державних послуг населенню, що характеризуються значними інноваціями. Політичне середовище у цих країнах є найбільш сприятливим для трансформацій, оскільки ідеї неолібералізму в них і дотепер справляють значний вплив. Модель реформування державного сектору на засадах НДМ, що характеризується монополізацією державних установ, розширенням діяльності щодо надання послуг у площині приватизації та маркетингу, наразі активно впроваджується і в інших країнах світу [13]. Водночас існує чимало критичних і скептичних думок щодо перспектив використання НДМ [14]; при цьому наводяться аргументи, що НДМ сягнув свого піку з початком ери електронного врядування (це питання буде проаналізовано в подальших роботах).

Результати проведення дослідження дають підстави зробити такі висновки:

1. Між поняттями “державний менеджмент” і “державне управління” існують значні відмінності, в основі яких – умови і форми діяльності державних інституцій.

2. Історичними передумовами виникнення НДМ є потреби у реформуванні державного суспільного сектору з метою зменшення державних видатків на його утримання, підвищення конкурентоспроможності та рівня реагування на задоволення потреб населення.

3. Починаючи з 1980-х років, реформи системи надання державних послуг населенню успішно впроваджуються у розвинених країнах на засадах неоліберальної концепції розвитку та супроводжуються широкими нововведеннями в державному суспільному секторі.

4. Розроблення та впровадження моделі реформування державного сектору на засадах НДМ для окремо взятої країни має проводитися з урахуванням її специфіки, ендегенних, екзогенних та інших чинників.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є: з'ясування та наукове обґрунтування нового державного менеджменту як інноваційного підходу до надання державних послуг населенню; аналіз поняття “принцип субсидіарності”, дослідження його походження та використання для надання державних послуг населенню; виявлення та узагальнення відмінностей у підходах до надання державних послуг населенню між традиційним державним управлінням і новим державним менеджментом; аналіз перспектив подальшого використання НДМ.

Список використаних джерел

1. Програма діяльності Уряду “Український прорив: для людей, а не політиків” : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 січня 2008 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=104231107&cat_id=47292901
2. Bovaird T. Public Management and Governance / T. Bovaird, E. Löffler [eds.]. – London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2003. – 255 p.
3. Державне управління : словник-довідник / [уклад. Бакуменко В. Д. та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка]. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.

4. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація : [моногр.] / кол. авт. ; відп. ред. Н. Р. Нижник. — К. : Вид-во УАДУ, 1997. — 448 с.
5. Нижник Н. Р. Деякі аспекти сучасної концепції державного управління в Україні / Н. Р. Нижник // Вісник УАДУ. — 1995. — Вип. 4. — С. 17–25.
6. Clarke J. The managerial state: power, politics and ideology in the remarking social welfare / Clarke J., Newman J. — London : Sage, 1997. — 133 p.
7. Principles for Managing Ethics in the Public Service, PUMA Policy Brief [Electronic resource]. — Access Mode : <http://www.oecd.org/dataoecd/60/13/1899138.pdf>
8. Pollitt C. Public Management Reform. A comparative analysis / Pollitt C., Bouckaert G. — [2-nd ed.]. — Oxford : Oxford University Press, 2004. — 362 p.
9. Public management developments : [Survey]. — Paris : OECD, 1993. — 196 p.
10. Hood C. A new management for all season? / C. Hood // Public Administration. — Vol. 69, № 1. — P. 3–19.
11. Osborne D. Reinventing government. How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector / Osborn D., Gaebler T. — Reading : Addison-Wesley, 1992. — 432 p.
12. Encyclopedia of governance : in 2 vol. / [ed. M. Bevir]. — London : Sage Publications Ltd., 2007. — Vol. 1. — 2007. — 1028 p.
13. Flynn N. Managerialism and public services: some international trends / Flynn N. — London : Sage / Open university, 2000. — 304 p.
14. New Public Management [Electronic resource]. — Access Mode : http://en.wikipedia.org/wiki/New_Public_Management

Зарубіжні гості

З метою обговорення питань стосовно статистики національних рахунків за 2009 рік 1 квітня 2010 року в Держкомстаті перебувала експерт Європейського департаменту Міжнародного валютного фонду Джой Янг, яка працювала з керівництвом Держкомстату, з керівниками самостійних структурних підрозділів і фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою оцінки результатів пілоотної виправи з питань даних обстежень домогосподарств Сектору 14 “Обстеження бюджетів домашніх господарств” Компонента В “Обробка даних обстеження” проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації статистики 6 квітня 2010 року в Держкомстаті перебував короткостроковий експерт Джіанні Бетті, який працював з фахівцями департаменту обстежень домогосподарств.

З метою підготовки звіту щодо заключних рекомендацій з питань статистики смертності та використання програмного забезпечення “IRIS” у статистиці смертності Сектору “Демографічна статистика” Компонента А “Статистика смертності” проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації статистики з 7 до 9 квітня 2010 року в Держкомстаті перебував короткостроковий експерт Ларс Йоханссон, який працював з фахівцями департаменту статистики населення та адміністративно-територіального устрою.

З метою обговорення питань щодо розрахунку вартості страхування і фрахту в імпорті товарів з 12 до 16 квітня 2010 року в Держкомстаті перебували керівник представництва Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) у Люксембурзі Габріель Гамез, експерти Центрального статистичного бюро Норвегії Томас Моен, Ганс Крістіан Остеренг та експерти Митного комітету Ісландії Йон Гіслі Рагнарсон і Аудур Сваварсдоттір, які працювали з керівництвом Держкомстату та фахівцями департаменту статистики торгівлі.

З метою розробки документації з питань сезонних коригувань і поправок на робочі дні для користування профільними статистичними підрозділами Держкомстату Сектору 3 “Статистична інфраструктура” Компонента Д “Розвиток навичок в області сезонних коригувань і поправок на робочі дні” проекту “Розвиток системи

державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації статистики з 13 до 15 квітня 2010 року в Держкомстаті перебувала короткостроковий експерт Броніслава Камінськієне, яка працювала з фахівцями департаменту планування та організації статистичних спостережень.

З метою надання технічної допомоги з питань статистики національних рахунків, платіжного балансу, статистики торгівлі послугами, статистики портфельних та прямих інвестицій, міжнародної інвестиційної позиції та зовнішнього боргу з 8 до 20 квітня 2010 року в Держкомстаті перебували економісти місії Європейського департаменту МВФ Макс Альєр, Мохаммед Ель Кворчі, Вінсент Маріє, Росс Харві, Ріта Месіас, Катерина Калчева, Феббі Куфа і Глорія Адиссон, які працювали з керівництвом Держкомстату, з керівниками самостійних структурних підрозділів і фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань щодо моніторингу та оцінки економічного розвитку в Україні 20 квітня 2010 року в Держкомстаті перебували представники Банку Японії з питань міжнародного співробітництва Юрген Конрад і Такуя Окума, які працювали з керівництвом Держкомстату, з керівниками самостійних структурних підрозділів і фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань щодо організації “дзеркальних” зіставлень для вивчення можливих причин виникнення розбіжностей у статистичних даних України та Польської Республіки на основі даних 2008 року в рамках реалізації проекту ТАІЕХ “Інструмент технічної допомоги та інформаційного обміну” з 27 до 29 квітня 2010 року в Держкомстаті перебували фахівці Центрального статистичного бюро Польської Республіки Анна Гольбек і Алдона Матаяк, які працювали з фахівцями департаменту статистики торгівлі.

З метою обговорення питань щодо тенденцій на ринку праці України у кризовий період 29 квітня 2010 року в Держкомстаті перебували фахівці Світового банку Єско Хентшелі і Ішан Аджвад, які працювали з керівництвом Держкомстату, директором департаменту статистики праці Сенік І. В. та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань щодо практичних аспектів використання методу безперервної інвентаризації (МБІ) у системі національних

рахунків (СНР) для приведення у відповідність СНР України до європейських стандартів у рамках реалізації проекту ТАІЕХ “Інструмент технічної допомоги та інформаційного обміну” з 26 до 30 квітня 2010 року в Держкомстаті перебував експерт Статистичного бюро Чеської Республіки Ігор Крейчі, який працював з фахівцями департаменту макроекономічної статистики.

З метою надання консультацій з питань розробки та видання інформаційного буклета Держкомстату в рамках реалізації проекту Twinnig Light Ukraine “Гармонізація офіційної статистики України зі статистичними стандартами ЄС” 10, 11 травня 2010 року в Держкомстаті перебував експерт Статистичного офісу Королівства Данія Рун Холм Стефансон, який працював з керівництвом Держкомстату та фахівцями департаменту зведеної інформації.

З метою обговорення питань підготовки та погодження проекту заключного звіту Сектору “Демографічна статистика” Компонента 15.02 “Загальна інформація” проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації статистики 11, 12 травня 2010 року в Держкомстаті перебував короткостроковий експерт Гі Делпак, який працював із фахівцями департаменту статистики населення та адміністративно-територіального устрою.

З метою обговорення питань конкретних методологічних підходів щодо складання балансів фінансових активів та зобов'язань за видами фінансових активів, зокрема рахунків інших змін в обсягах активів, і переоцінки Компонента І “Наближення української методології розрахунку макроекономічних показників до відповідної методології ЄС” у рамках реалізації проекту Twinnig Light “Гармонізація офіційної статистики України зі статистичними стандартами ЄС” з 11 до 14 травня 2010 року в Держкомстаті перебували експерти Статистичного офісу Королівства Данія Катя Моллер Хельванг і Бірс Ольсен, які працювали з фахівцями департаменту макроекономічної статистики.

З метою обговорення питань щодо можливостей покращення інвестиційної привабливості України та створення сприятливого інноваційного середовища 18 травня 2010 року в Держкомстаті перебували представники світових компаній з управління активами ПАО “ІНГ Банк Україна” Крістофер Мор, Пол Грейтбатч, Марк Аксвіт, Ганс Генрік Сков, Томас Вестер Нільсен, Улле Адамсон, Лей Іннес, Джонатан Буба, Піотр Роговські,

Бартоломей Міхальські, Даніель Солтер і Ангус Саер, які працювали з керівництвом Держкомстату і фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань щодо моніторингу та оцінки економічного розвитку в Україні 18 травня 2010 року в Держкомстаті перебував представник Банку Японії з питань міжнародного співробітництва Юрген Конрад, який працював з керівництвом Держкомстату, з керівниками самостійних структурних підрозділів та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань підготовки та погодження заключного звіту щодо заходів, розроблених у рамках проекту за Сектором 6 “Статистика промисловості” Компонента “Загальна інформація” проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації статистики 18, 19 травня 2010 року в Держкомстаті перебував короткостроковий експерт Жан-Філіп Грут'є, який працював з фахівцями департаменту статистики виробництва.

З метою обговорення питань підготовки та погодження проекту заключного звіту за Сектором 17 “Регіональна статистика” Компонента 17.03 “Загальна інформація” проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації статистики 18, 19 травня 2010 року в Держкомстаті перебував короткостроковий експерт Жан-П'єр Боно, який працював з фахівцями департаменту статистики населення та адміністративно-територіального устрою.

З метою приведення у відповідність СНР України до європейських стандартів у рамках реалізації проекту ТАІЕХ “Інструмент технічної допомоги та інформаційного обміну” з 17 до 20 травня 2010 року в Держкомстаті перебували представники Статистичного бюро Чехії Вічеслав Ондрус і Ярослав Сікст, які працювали з фахівцями департаменту макроекономічної статистики.

З метою обговорення питань реалізації проекту Європейської комісії “Аналіз впливу заходів з охорони навколишнього природного середовища на економічні та соціальні результати розвитку країни” 25 травня 2010 року в Держкомстаті перебував керівник проекту Вім Ван Бреусегем, який працював з керівництвом Держкомста-

ту та співробітниками департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища.

З метою підготовки проектів методик розрахунку показників структурної статистики “Обсяг виробленої продукції”, “Додана вартість за факторними витратами” відповідно до стандартів ЄС щодо Компонента II “Приведення структурної статистики підприємств у відповідність з європейськими стандартами” у рамках реалізації проекту Twinnig Light Ukraine “Гармонізація офіційної статистики України зі статистичними стандартами ЄС” з 25 до 27 травня 2010 року в Держкомстаті перебували експерти Статистичного офісу Латвійської Республіки Еліна Маркайне та Ілона Калліоне, які працювали з фахівцями департаменту міжгалузевої статистики підприємств.

З метою обговорення напрямів подальшого співробітництва між Держкомстатом та Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ) 28 травня 2010 року в Держкомстаті перебував керівник представництва ЄАВТ у Люксембурзі Габріель Гамез, який працював з керівництвом Держкомстату та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення та оцінки загального стану впровадження проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень” та можливості продовження терміну дії проекту з 31 травня до 2 червня 2010 року в Держкомстаті перебував експерт Світового банку Крейг Ніл, який працював з керівництвом Держкомстату та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою підготовки та погодження заключного звіту щодо заходів, розроблених за Сектором 4 “Система національних рахунків” Компонента “Загальна інформація” проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації статистики з 2 до 4 червня 2010 року в Держкомстаті перебувала короткостроковий експерт Маріон Леммер, яка працювала з фахівцями департаменту макроекономічної статистики.

З метою обговорення питань відповідно до плану заходів Компонента 3 “Самооцінка відповідності принципам та показникам Кодексу практики європейської статистики” у рамках реалізації проекту Twinnig Light “Гармонізація офіційної статистики України зі статистичними стандартами ЄС”

з 8 до 11 червня 2010 року в Держкомстаті перебували експерти статистичного офісу Королівства Данія Ларс Тюгесен та Кирстен Висмер, які працювали з керівництвом Держкомстату та фахівцями департаменту планування та організації статистичних спостережень.

З метою проведення експериментальних розрахунків показників “Обсяг виробленої продукції”, “Додана вартість за факторними витратами”, оцінки якості отриманих даних відповідно до стандартів ЄС щодо Компонента II “Приведення структурної статистики підприємств у відповідність з європейськими стандартами” у рамках реалізації проекту Twinnig Light Ukraine “Гармонізація офіційної статистики України зі статистичними стандартами ЄС” з 15 до 17 червня 2010 року в Держкомстаті перебували експерти статистичного офісу Латвійської Республіки Еліна Маркайне та Ілона Калліоне, які працювали з фахівцями департаменту міжгалузевої статистики підприємств.

З метою оцінки проекту звітно-статистичного інструментарію зі структурного обстеження підприємств на відповідність його вимогам регламентів ЄС стосовно структурної статистики Компонента II “Приведення структурної статистики підприємств у відповідність з європейськими стандартами” у рамках реалізації проекту Twinnig Light Ukraine “Гармонізація офіційної статистики України зі статистичними стандартами ЄС” з 15 до 18 червня 2010 року в Держкомстаті перебувала експерт ЄС Маріана Піетреану, яка працювала з фахівцями департаменту міжгалузевої статистики підприємств.

З метою обговорення питань співпраці Держкомстату зі статистичним офісом Королівства Данія, представлення Звіту про початок робіт за проектом та участі у засіданні Керівного комітету у рамках реалізації проекту Twinnig Light “Гармонізація офіційної статистики України зі статистичними стандартами ЄС” з 16 до 18 червня 2010 року в Держкомстаті перебували експерт статистичного офісу Королівства Данія Шарлотта Юлхансен та представник ЄС Філіп Борі, які працювали з керівництвом Держкомстату та фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою підготовки та погодження заключного звіту щодо заходів, розроблених за Сектором 14 “Обстеження бюджетів домашніх господарств” у рамках проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації

статистики з 21 до 22 червня 2010 року в Держкомстаті перебував ключовий експерт Жером Аккардо, який працював з фахівцями департаменту обстежень домогосподарств.

З метою отримання заключних рекомендацій щодо впровадження статистичних спостережень фінансових послуг відповідно до регламентів ЄС стосовно структурної статистики Сектору 12 “Статистика послуг” Компонента С “Фінансові послуги” проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації статистики з 21 до 23 червня 2010 року в Держкомстаті перебувала короткостроковий експерт Віржинія Балеа, яка працювала з фахівцями департаменту міжгалузевої статистики підприємств.

З метою визначення головних принципів стратегії управління системою метаданих для керування процесом виробництва статистичних даних Сектору 18 “База метаданих” Компонента А “Створення бази метаданих” проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціальних та економічних перетворень” у рамках контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. на консультаційні послуги з удосконалення методології та організації статистики з 22 до 24 червня 2010 року в Держкомстаті перебували короткострокові експерти Яніс Лінде та Юлія Дроздова, які працювали з фахівцями департаменту планування та організації статистичних спостережень і департаменту інформатизації.

Зарубіжні відрядження

З метою участі у навчальному візиті з питань розрахунку показників “обсяг виробленої продукції” (Production value, code 12.12.0) та “додавана вартість за факторними витратами” (Value-added at factor cost, code 12.15.0), а також порядку використання й оприлюднення зазначених показників, у рамках реалізації проекту Twinning Light UA09/ENP-PCA/F1/19 “Гармонізація офіційної статистики України зі статистичними стандартами ЄС” за компонентом II “Приведення структурної статистики підприємств у відповідність з європейськими стандартами” з 6 до 10 квітня 2010 року у м. Рига (Латвійська Республіка) перебували заступник директора департаменту міжгалузевої статистики підприємств М. С. Кузнецова, заступник директора цього департаменту – начальник відділу методології міжгалузевої статистики підприємств О. М. Колпакова та начальник управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва Н. О. Бегма.

З метою участі у спеціальній сесії для країн із перехідною економікою, яку проводили Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК ООН) та Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ), а також у зустрічі Груп експертів з питань національних рахунків, яку проводили Евростат та Організація економічного співробітництва та розвитку, з 25 до 30 квітня 2010 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебували директор департаменту макроекономічної статистики І. М. Нікітіна та заступник директора цього департаменту – начальник відділу річних національних рахунків О. О. Москвін.

З метою участі у робочій сесії Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН) з питань гендерної статистики та семінарі з питань методології статистичних спостережень щодо гендерного насильства з 25 квітня до 1 травня 2010 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебувала заступник директора департаменту статистики послуг І. М. Самченко.

З метою участі у Європейській конференції з питань якості офіційної статистики, яка організувалася Статистичним офісом Фінляндської Республіки та Евростатом, з 3 до 7 травня 2010 року у м. Гельсінкі (Фінляндська Республіка) перебував перший заступник Голови Держкомстату В. О. Піщейко.

З метою участі у Спільній нараді з питань екологічних показників, яка організувалася Європейською економічною комісією ООН (ЄЕК ООН), з 2 до 5 травня 2010 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебувала головний спеціаліст-економіст відділу статистики природних ресурсів та навколишнього середовища департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища О. А. Мартинюк.

З метою участі у спільному засіданні Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН) та Міжнародної організації праці з питань індексів споживчих цін з 9 до 13 травня 2010 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебували заступник директора департаменту статистики цін О. С. Калабуха та заступник директора цього департаменту – начальник відділу методології статистики споживчих цін І. Є. Шкурська.

З метою участі у робочій зустрічі з питань розробки та впровадження принципів діяльності органів державної статистики, гармонізованих з Кодексом діяльності європейської статистики, у рамках реалізації проекту Twinning Light UA09/ENP-PCA/F1/19 “Гармонізація офіційної статистики України зі стандартами ЄС” з 16 до 21 травня 2010 року у м. Копенгаген (Королівство Данія)

перебували заступник Голови Держкомстату Ю. М. Остапчук, директор департаменту фінансового забезпечення, бухгалтерського обліку та звітності І. Ю. Кучіна та головний спеціаліст-економіст відділу міжнародного співробітництва та координації робіт по проекту, що реалізується за технічної та фінансової підтримки Світового банку, управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва О. П. Александрова.

З метою участі у міжнародній конференції з питань ініціювання створення Міжнародної мережі навчання та взаємодії у сфері міграції і грошових переказів, яка організовувалася центром GDLN (Глобальна мережа навчання в інтересах розвитку), з 30 травня до 4 червня 2010 року у м. Москва (Російська Федерація) перебували директор департаменту статистики праці І. В. Сенік та заступник директора цього департаменту А. В. Солоп.

З метою участі у 9-му засіданні робочої групи з економічних класифікацій країн Центральної та Східної Європи, а також Балканських країн, з питань впровадження та застосування нових міжнародних статистичних класифікацій видів економічної діяльності та продукції, яке проводилося Інститутом статистичних досліджень Франції, з 31 травня до 3 червня 2010 року у м. Кутна Гора (Чеська Республіка) перебувала заступник директора департаменту планування та організації статистичних спостережень – начальник відділу статистичних класифікацій А. В. Варнідіс.

З метою участі у навчальному візиті щодо вивчення європейської практики проведення статистичних обстежень з фінансових послуг, методології збору й складання показників по фінансових послугах та їх публікації у рамках Контракту № 4729/18 від 27.02.2008 р. “Удосконалення методології та організації статистики” (Сектор 12 “Статистика послуг”, Компонент С) з 31 травня до 4 червня 2010 року у м. Бухарест (Румунія) перебували працівники департаменту міжгалузевої статистики підприємств: директор департаменту І. М. Жук, заступник директора департаменту М. С. Кузнецова та начальник відділу статистики фінансів підприємств О. М. Попова.

З метою участі у роботі 58-ї пленарної сесії Конференції європейських статистиків, яка проводилася Європейською економічною комісією ООН спільно з Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), з 7 до 12 червня 2010 року у м. Париж (Французька Республіка) перебував Голова Держкомстату О. Г. Осауленко.

З метою участі у навчальній поїздці проекту Європейської комісії “Інтеграція транс’європейських транспортних мереж і пунктів

перетину кордону. Білорусь і Україна” з 17 до 23 червня 2010 року у м. Брюссель (Королівство Бельгія) та м. Аннес (Французька Республіка) перебувала начальник відділу статистики транспорту та зв’язку департаменту статистики послуг Н. О. Михайлюк.

З метою участі у семінарі-тренінгу та “круглому столі” з питань ювенальної юстиції для країн Південно-Східної Європи та країн Європейського сусідства з 20 до 25 червня 2010 року у м. Брюссель (Королівство Бельгія) перебувала директор департаменту статистики послуг І. В. Калачова.

З метою участі у третьому навчальному турі щодо ознайомлення з практикою планування залучення ресурсів із зовнішніх джерел, фінансування та реалізації заходів соціальної програми на різних рівнях у країнах Європейського Союзу з 20 до 27 червня 2010 року у м. Гаага (Королівство Нідерланди) перебував начальник відділу моніторингу соціальних програм та одноразових обстежень департаменту статистики послуг О. А. Рудич.

З метою участі у навчальному візиті з питань розрахунку вартості страхування і фрахту в імпорті товарів у рамках реалізації проекту Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) зі статистики зовнішньої торгівлі товарами з 22 червня до 1 липня 2010 року у м. Рейк’явік (Республіка Ісландія) та м. Осло (Королівство Норвегія) перебували директор департаменту статистики торгівлі А. О. Фризоренко, заступник директора цього департаменту – начальник відділу статистики зовнішньої торгівлі товарами Л. М. Матроніч та начальник Головного міжрегіонального управління статистики у місті Києві А. І. Кокурін.

З метою участі у навчальному курсі з питань вивчення міжнародної практики щодо аналізу та моделювання даних з 27 червня до 3 липня 2010 року у м. Невшатель (Швейцарська Конфедерація) перебувала начальник відділу короткострокових національних рахунків департаменту макроекономічної статистики Р. А. Старовойтенко.

З метою участі в регіональному семінарі з питань статистики туризму для країн СНД, який організовувався Статистичним відділом ООН, з 28 червня до 3 липня 2010 року у м. Кишинів (Республіка Молдова) перебувала директор департаменту статистики послуг І. В. Калачова.

Аннотации

О. В. Крехивский, Е. Б. Салихова

**Идентификация высокотехнологичных промышленных предприятий Украины:
методология и практика.**

Часть I. Международные стандарты и национальные интересы

Исследован технологический уровень украинских производителей промышленной продукции. Обоснована необходимость селективного подхода к адаптации международных стандартов в сфере мониторинга высокотехнологичного производства. Доказана целесообразность адресного подхода к государственному регулированию и стимулированию выпуска национальных высокотехнологичных продуктов.

Н. С. Меджибовская

Формирование Национальной системы индикаторов развития информационного общества в Украине

Рассмотрены предложения по формированию Национальной системы индикаторов развития информационного общества. Приведена модель этой системы, которая состоит из двух частей, характеризующих уровень готовности к развитию информационного общества и уровень использования информационно-коммуникационных технологий. Рассмотрены основные ограничения модели и предложена система ее показателей.

М. Ю. Огай

Методология карточек гражданской отчетности как инструмент оценки качества муниципальных услуг

Рассматриваются особенности методологии карточек гражданской отчетности и способы ее применения при оценивании качества услуг, предоставляемых населению на муниципальном уровне. Значительное внимание уделено возможности обеспечения обратной связи между потребителями и поставщиками услуг, приводятся примеры статистического анализа результатов опроса при использовании указанной методологии.

С. В. Данилко

Статистическая характеристика развития экологических фондов в Украине

Освещена отечественная практика создания и функционирования сети экологических фондов как дополнительных источников финансирования природоохранных мероприятий. Представлена статистическая характеристика этапов развития и становления экофондов, деятельность которых направлена на оздоровление состояния окружающей среды в Украине.

Е. Н. Мотузка

Статистическая оценка результативности международной технической помощи

Рассмотрены подходы к статистической оценке результативности международной технической помощи. Предложена система статистических показателей оценки международной технической помощи и обоснована необходимость построения интегрального индекса.

В. И. Трохименко

Рынок банковских услуг в Украине: современное состояние и тенденции развития

Исследовано современное состояние и тенденции эволюции рынка банковских услуг в Украине. Обоснованы практические рекомендации по обеспечению его стабильного развития в условиях глобального финансово-экономического кризиса.

Е. Н. Филоненко

Внешний долг Украины: анализ динамики и структуры

Проанализированы динамика и структура внешнего государственного долга Украины. С помощью индикаторов долговой безопасности оценены долговая нагрузка и платежеспособность.

О. И. Яшкина

Статистический анализ развития инновационного комплекса Украины

Представлены результаты экономико-статистического исследования инновационного комплекса Украины в динамике. По показателям научной деятельности организаций и инновационной деятельности предприятий проведен кластерный анализ регионов Украины.

Е. А. Олейник

Статистическое исследование рисков в социально-трудовых отношениях

Проанализированы недостатки современных методов регулирования рисков в социально-трудовых отношениях, в частности общеобязательного государственного социального страхования. Обоснована необходимость внедрения рыночных рычагов влияния на риски в социально-трудовых отношениях.

Т. М. Бульчак

Подходы к стратификации предприятий оптовой торговли при формировании выборочной совокупности (региональный аспект)

Рассмотрены предпосылки и обоснованы методологические и методические подходы к формированию выборочной совокупности предприятий оптовой торговли. На примере Житомирской области проведена их стратификация по объему оптового товарооборота и сформирована выборочная совокупность.

М. В. Шурик

Критерии целесообразности, особенности и предпосылки приватизации сельскохозяйственных угодий АПК

Рассмотрена целесообразность приватизации земельных угодий АПК в Карпатском макрорегионе. Освещены результаты проведения мелкой приватизации земельных участков домохозяйствами. Предложены критерии и предпосылки организации дальнейшей приватизации земельных ресурсов. Показано, что частная форма собственности несовместима с решением социальных и экологических проблем.

Н. А. Парфенцева, В. В. Попова

Распределение стран по типу экономического развития

Предложен метод распределения стран по типу экономического развития на основе институциональных, технологических, внешнеэкономических, потребительских и продуктовых признаков. Изложение базируется на пересмотре теоретических положений соответствующих методологических подходов. Разработана система кодирования по анализируемым признакам экономического развития.

М. Г. Сидоренко

Обеспечение сопоставимости показателей при переходе статистики Украины к новой версии КВЭД

Рассмотрены вопросы необходимости обеспечения сопоставимости показателей при переходе на новую версию Классификации видов экономической деятельности, что дает возможность осуществить надежные перерасчеты ретроспективных данных, повысить качество прогнозов и обеспечить сопоставимость статистических показателей Украины на международном уровне.

И. А. Данильчук

Роль государства в финансировании деятельности военных учреждений здравоохранения

Рассмотрены основные аспекты сферы военной медицины, особенности функционирования и финансирования военных учреждений здравоохранения, проанализирован контингент военно-медицинских учреждений Министерства обороны Украины. Освещены результаты проведенного анализа объемов и структуры финансирования их деятельности, соотношение объемов бюджетного и внебюджетного финансирования. Предложены пути совершенствования финансового обеспечения военных лечебных учреждений.

Т. В. Запорожец

Этнополитический конфликт: концептуальный анализ

Рассмотрены отдельные теоретические аспекты трактования категорий “этнос”, “этничность”, “этнонации”, “нации”, “конфликт”. Исследованы основные концептуальные подходы к анализу явления этнополитического конфликта и предложено его авторское толкование.

Н. Г. Морозова

Эффективное управление человеческими ресурсами в государственной службе: реализация кадровой политики

Рассмотрены важнейшие аспекты кадрового обеспечения органов исполнительной власти в современных условиях общественно-политического и социально-экономического развития. Проанализированы проблемы и обоснованы предпосылки формирования действенной кадровой политики, применения новых подходов в оптимизации управления человеческими ресурсами государственной службы.

Л. А. Онищенко

Усовершенствование государственного регулирования в части определения справедливой стоимости собственного капитала страховых компаний

Рассмотрены основные проблемы отображения и раскрытия финансовых показателей деятельности страховых компаний, проанализированы причины возможного низкого качества страховых услуг, а также доказана необходимость усовершенствования нормативно-правовой базы функционирования рынка страховых услуг. Статья построена на результатах исследования показателей финансовой деятельности первой двадцатки страховых компаний, представленных в рейтинге “Собственный капитал” журнала “Insurance TOP”.

В. Н. Соловьев

Генезис понятия “новый государственный менеджмент”

Исследован генезис понятия “новый государственный менеджмент”. Проведено сравнение государственного управления и нового государственного менеджмента по их характеристикам, режимам функционирования и методам деятельности.

Abstracts

O. V. Krekhivsky, O. B. Salikhova

**Identification of High-Tech Industrial Enterprises of Ukraine: Methodology and Practice
Part I. International Standards and National Interests**

The article studies technological level of Ukrainian industrial producers. The authors substantiate the necessity of a selective approach to adaptation of international standards in the sphere of monitoring of high-tech production and prove expediency of an address approach to the government control and stimulation of national high-tech goods production.

N. S. Medzhybovska

Forming the National System of Development Indicators of Information Society in Ukraine

The article considers propositions as to formation of the National system of development indicators of information society. The author presents a model of this system, which consists of two parts characterizing the level of readiness to the development of an information society and the level of using information and communication technologies. Main constraints of the model are considered and a system of its indicators is suggested.

M. Yu. Ogay

Citizen Report Cards Methodology as an Instrument for Estimating Quality of Municipal Services

The paper considers peculiarities of the citizen report cards methodology and methods of its use while estimating quality of services for the population at the municipal level. A special attention is given to the possibility of assurance of feedback between service consumers and service providers. The author gives examples of statistical analysis of inquiry results on the mentioned methodology.

S. V. Danylko

Development of Ecological Funds in Ukraine: Statistical Characteristic

The article sheds light on domestic practice of development and functioning of ecological funds as additional sources for financing environmental protection measures. Statistical characteristic is given to the stages of development and formation of ecological funds, whose activity is directed to the improvement of environmental conditions in Ukraine.

O. M. Motuzka

Statistical Estimation of Effectiveness of International Technical Assistance

The paper considers approaches to statistical estimation of effectiveness of international technical assistance. It offers a system of statistical indicators for estimation of international technical assistance and proves the need of construction of integral index.

V. I. Trokhyenko

Banking Services Market in Ukraine: Current Situation and Development Trends

The article studies the current situation and evolution tendencies of the banking services market in Ukraine. Practical recommendations are given as to assurance of its stable development in conditions of global economic and financial crisis.

K. M. Filonenko

External Debt of Ukraine: Analysis of Dynamics and Structure

The article analyses dynamics and structure of external debt of Ukraine. The debt obligations and ability to pay are estimated by the debt safety indicators.

O. I. Yashkina

Statistical Analysis of Development of Innovation Complex of Ukraine

The paper provides the results of economic and statistical analysis of innovation complex of Ukraine. The cluster analysis of Ukraine's regions is carried out by the organizations' research activity indicators and the enterprises' innovation activity indicators.

O. O. Oliynyk

Statistical Research of Risks in Social and Labor Relations

The article analyses insufficiency of modern methods of regulation of risks in social and labor relations, obligatory state social insurance in particular. The author proves the necessity of introducing market instruments of effect on risks in social and labor relations.

T. M. Bulchak

**Approaches to Stratification of Wholesale Enterprises While Forming Sampled Population
(a Regional Aspect)**

The paper considers preconditions and methodological and methodical approaches to formation of sampled population of the wholesale enterprises. Using the experience of the Zhytomyr region the author has carried out their stratification by the wholesale turnover and formed sampled population.

M. V. Schuryk

**Privatization of Lands of the Agroindustrial Complex: Expediency Criteria, Peculiarities and
Preconditions**

The article considers expediency of privatization of lands of the agroindustrial complex in the Carpathian macroregion. It covers the results of small privatization of lands by households. Criteria and preconditions of the organization of further privatization of land resources are offered. It is shown that the private form of ownership is incompatible with the solution of social and environmental problems.

N. O. Parfentseva, V. V. Popova

Distribution of the Countries by Type of Economic Development

The article provides a method of distribution of the countries by type of economic development, based on institutional, technological, external economic, consumer and food criteria. The statement is based on the revision of theoretical regulations of the corresponding methodological approaches. The coding system is developed on the analyzed economic development criteria.

M. G. Sydorenko

Data Comparability Assurance in Transition of Statistics of Ukraine to the New Version of KVED

The article examines the issues of data comparability assurance in transition to the new version of the Classification of Economic Activities. It will give an opportunity to make re-calculations of retrospective data, to upgrade prediction quality and provide comparability of statistical indicators of Ukraine at the international level.

I. A. Danylchuk

Role of the State in Financing Activity of Military Establishments of Public Health Services

The article considers the basic aspects of functioning and financing of military establishments of public health services. It analyzes the contingent of military-medical establishments of the Ministry of Defense of Ukraine, presents the results of the analysis of volumes and structures of their financing, balance of budgetary and out of budget financing. The author offers the ways for improving financial maintenance of military medical establishments.

T.V. Zaporozhets

Ethnopolitical Conflict: the Conceptual Analysis

The article studies theoretical aspects of treating the terms “ethnos”, “ethnonations”, “nations”, “conflict”. The author considers main conceptual approaches to the analysis of phenomenon of ethnopolitical conflict and suggests her own interpretation.

N. G. Morozova

Efficient Management of Manpower in Public Service: Implementation of Personnel Policy

The article examines the most important aspects of providing executive authority with specialists in modern conditions of social and political and socio-economic development. The author analyzes the problems and proves preconditions of forming effective manpower policy, the use of new approaches in optimization of manpower management in public service.

L. A. Onyshchenko

Improving State Control Regarding Determination of Fair Value for the Own Capital of Insurance Companies

The paper studies main problems of representation and revealing of financial indicators of the insurance companies' activity, analyses the reasons of possible poor quality of insurance services and proves the necessity of improving the legal and regulatory foundations of the insurance market activity. The article is constructed on the financial performance indicators of the first twenty of the insurance companies submitted in a rating “Owned capital” of magazine “Insurance TOP”.

V. M. Solovyov

Genesis of the Concept “New Public Management”

The article studies genesis of the concept “new public management”. Public administration and new public management are compared by the aspects of their characteristics, modes of functioning and methods of activity.

Редакція відповідає за точність опублікованих офіційних статистичних даних.

Відповідальність за підбір, точність статистичних даних, цитат, дат, прізвищ, географічних назв та інших відомостей, наведених у опублікованих матеріалах, несуть їх автори, за зміст рекламних повідомлень – рекламодавці.

Передрукування матеріалів, опублікованих у журналі, дозволяється тільки за згодою авторів та видавця. У випадку передруку цих матеріалів посилання на журнал "Статистика України" обов'язкове.

Редакція може не поділяти позиції й думки авторів, а також публікувати окремі матеріали у порядку обговорення.

Редагування	В. Чебанова Л. Голіченко
Коректура	О. Пирожок
Переклад	Л. Покотило
Більд-редактор	А. Бараков
Художник	М. Магдич

Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 2427 від 18 лютого 1997 р.

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України:

з економічних наук – з 1999 р., перереєстровано постановою президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1–05/5;

з державного управління – з 2001 р., перереєстровано постановою президії ВАК України від 26.05.2010 р. № 1–05/4;

Рекомендовано до друку вченою радою НТК статистичних досліджень (Протокол № 1 від 29.03.2010 р.).

Підписано до друку 23.06.2010 р.
Формат 84x108/16. Папір офсетний.
Офсетний друк.
Умовн. друк. арк. 13,00.
Тираж 395 прим. Зам. № 1891.
Ціна договірна.

Оригінал-макет виготовлено у редакційно-видавничому відділі ТОВ "Конус-Ю".

Надруковано в ТОВ "Конус-Ю".
вул. П. Мирного, 26, м. Київ, 01601, Україна
тел./факс 254-41-82
E-mail: info@konus-u.com.ua

В и м о г и

до змісту та оформлення статей

для науково-інформаційного журналу

"Статистика України"

1. Зміст статті має відповідати профілю та спрямованості журналу, сучасному науковому рівню.

Згідно з вимогами ВАК, стаття повинна мати такі складові:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки за результатами проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Необхідно уникати викладення загальновідомих положень. Також обов'язково треба посилатися на джерела, матеріали або окремі результати з яких наводяться у статті. Список літератури (до 15 джерел) потрібно оформлювати, розміщуючи назви використаних джерел за алфавітом або в тому порядку, в якому вони згадуються в тексті. Вимоги до оформлення літератури див. у ДСТУ 7.1 – 2006 (Бюлетень ВАК України №3, 2008).

2. Оформлення статті. Обсяг статті – 8–10 сторінок (формат А-4, шрифт Times New Roman, 12 кегель, інтервал – 1,5, поля – 2 см).

Рисунки, схеми, таблиці, формули слід наводити у вигляді, що дозволяє їх коригування.

Розміри ілюстрацій не повинні перевищувати розмірів друкованої сторінки журналу.

Таблиці та рисунки повинні мати назву та порядковий номер. Одночасне використання таблиць і графіків для пояснення одних і тих самих положень не рекомендується.

Формули нумерують (з правого боку у круглих дужках) лише ті, на які є посилання в тексті.

Статтю підписують усі автори.

Стаття подається у двох примірниках, надрукованих на одній стороні стандартного аркуша паперу, а також в електронному вигляді.

До статті додаються:

- рецензія;
- індекс УДК;
- анотація на окремому аркуші (українською, російською та англійською мовами) та в електронному вигляді;
- ключові слова;
- відомості про автора (авторів): прізвище, ім'я та по батькові (повністю, українською та російською мовами), місце роботи, посада, науковий ступінь та звання, домашня та службова адреси, контактні телефони.